

תפיסות בעלי תפקיד את יישום תוכנית קבוצת דיון משפחתית לרווחת הילד (עולים לדרך-קד"ם)

עבודת גמר לתואר מוסמך בעבודה סוציאלית

מגישה : הודיה בניטה

בהנחיית ד"ר ארנה שמר ופרופ' דורית רואר-סטריאר

תאריך ההגשה : 28/04/2021

תוכן עניינים

3	 תודות
4	 תקציר
6	 מבוא
7	 סקירת ספרות
7	 מבוא מושגי
7	 מצבי דאגה ומוגנות בקרב ילדים ובני נוער
8	 מודל קד"ם לרווחת הילד
8	 פרקטיקת קד"ם בישראל ובעולם
10	 שפה שיתופית ואופטימית
10	 פרקטיקה שיתופית ריבונית
11	 ריבונות המשפחה
11	 אחריות המשפחה המורחבת והקהילה למשפחה
12	 עידוד העצמה של בני המשפחה
12	 הגישות התיאורטיות הרלוונטיות למחקר
12	 גישה מודעת הקשר
13	 גישה מבוססת כוחות
13	 מטרת המחקר
13	 שאלות המחקר
14	 מתודולוגיה- פרק השיטה
14	 שיטת המחקר
14	 אוכלוסיית המחקר והמדגם
15	 כלי המחקר ודרכי איסוף המידע
15	 ניתוח הנתונים
15	 אמינות המחקר
16	 סוגיות אתיות
16	 מיקום החוקרת ביחס למחקר
17	 פרק הממצאים
17	 תמה ראשונה: דאגות המשפחה, לתפיסת בעלי התפקיד, ודאגות העובדים הסוציאליים
21	 תמה שנייה: תוכנית קד"ם כמקדמת שינוי בדפוסי החשיבה ודרכי ההתנהלות בקרב המשפחות וגורמי הרווחה
26	 תמה שלישית: הקשר בין תומכי המשפחה לבין המשפחות ובעלי התפקיד
31	 תמה רביעית: השימוש בסל המענים
37	 תמה חמישית: תפקיד המלווה: בין קביים להקניית כישורים
43	 פרק הדיון
43	 השפעת ההקשר של העוני על שלב יישום תוכנית המשפחה
47	 ייחודיות תפקיד המלווים בישראל
51	 אפקטיביות המודל בעיני בעלי התפקיד
55	 מגבלות המחקר
56	 תרומת המחקר והשלכותיו על הפרקטיקה והמדיניות
58	 המלצות למחקרי המשך
58	 סוף דבר
60	 רשימת מקורות
65	 נספחים
73	 Abstract

תודות

השנה וחצי האחרונות היו ייחודיות במינן, ולא רק בשל מגפת הקורונה שפקדה אותנו ושינתה אספקטים רבים כל כך בהתנהלות היום יומית שלנו. תקופה זו הצריכה ממני לשנות דרכים ידועות ומוכרות בחיי, להתפתח, ללמוד ולשקוד בצורה מתמדת, בימים רצופים של חוסר ודאות, כאשר לא היה ברור מה העתיד הקרוב צופן לנו, ונדמה היה שההגשה עוד רחוקה כל כך ואולי לעולם לא תגיע. בהתאמה, גם המחקר שלי עבר תהליך מתמיד של שינוי שבא אל סופו היום, ולא היה יכול להתקיים אילולא האנשים שליוו אותי בדרך ולהם אני חייבת תודה.

תודתי הראשונה נתונה למרואיינים שמקדישים יום-יום את מירב מאמציהם וליבם לסיוע בדאגות של משפחות רבות, והסכימו להקדיש מזמנם לקחת חלק במחקר, לשתף ברגשותיהם ומחשבותיהם ולתת בידי את האפשרות והזכות להציג את דבריהם.

תודה מיוחדת נתונה לד"ר ארנה שמר, אשר הנחתה מחקר זה, על הזמינות הגבוהה, האמונה והליווי האישי, המעודד והמעצים, על ההערות, השאלות והתובנות שסייעו לי לגבש ולעצב את המחקר ועל הדרישה המתמדת לשפר אותו, למצות את יכולותיי ולהפוך לחוקרת טובה ומדויקת יותר.

תודה רבה לפרופ' דורית רואר-סטריאר על ההכוונה ופיתוח הידע שעיצבו עבודה מחקרית זו, ועל פתיחת הדלת ל"חממת נבט", המאפשרת מפגש בין סטודנטים וחוקרים מרקעים שונים, מרככת ומנגישה את הכניסה אל עולם המחקר.

תודה לד"ר יאן סרדצה, על ההכוונה הראשונית בהתלבטות לכתוב תזה ובבחירת המחקר, על הדוגמה האישית, הזמינות, ההכוונה והתמיכה לאורך הדרך.

תודה מיוחדת לחברי קבוצת המחקר, ובפרט למעיין וורד, חברותיי, על שותפות הדרך, החשיבה המשותפת וההפריה ההדדית, הזמינות, העצות, העידוד והתמיכה לאורך כל הדרך.

תודה לבית הספר לעבודה סוציאלית ולרווחה חברתית ע"ש פאול ברוואלד, שסייע במימון המחקר, ולמשרד העבודה, הרווחה והשירותים החברתיים, ג'וינט ישראל-אשלים, משרד העלייה והקליטה ועמותת מוזאיקה, שותפינו לדרך בפיתוח תהליך המחקר.

תודה לנתנאל, בן זוגי, על התמיכה והאמונה בי, העידוד והאהבה שהרעף עלי לאורך הדרך, שנתנו לי כוחות וסייעו לי להתקדם במחקר, גם ברגעי משבר וייאוש.

תודה להורי, עליזה ומרדכי, שמגיל קטן האמינו בי וביכולותיי, אפשרו לי להשקיע את מירב מוחי וכוחותיי בלימודים ועודדו אותי תמיד לא לוותר, להאמין בעצמי ולהתקדם ללימודים גבוהים, מתוך אמונה שהדבר יפתח לי דלתות והזדמנויות שלהם לא היו, ויסייע לי להצליח. המחקר הזה הוא גם שלכם ובשבילכם.

תקציר

תוכנית "עולים לדרך- קד"ס" הינה תוכנית פיילוט, הנערכת מזה שלוש שנים בישראל עם משפחות שבהן ילדים במצבי סיכון. היא מנוהלת על-ידי משרד העבודה, הרווחה והשירותים החברתיים בשיתוף עם ג'וינט-אשלים ומשרד העלייה והקליטה, ומופעלת על-ידי עמותת מוזאיקה. התוכנית מבוססת על עקרונות מודל קד"ס (קבוצת דיון משפחתית), המהווה מודל קבלת החלטות, ומשמש חלופה לדרכים המקובלות כיום לקבלת החלטות עם משפחות שבהן ילדים המוגדרים במצבי סיכון. עקרונותיה הם: העצמה של בני המשפחה המשתתפים בתוכנית, ריבונות המשפחה על חייה, אחריות המשפחה המורחבת והקהילה למשפחה ושימוש בשפה שיתופית ואופטימית. למודל ישנם 4 שלבים מרכזיים: (1) הפניית המשפחה לתוכנית; (2) הכנת המשפחה לקראת ההיוועדות (כינוס קבוצת הדיון המשפחתית) על-ידי מתאם (בעל תפקיד מטעם התוכנית שהינו חיצוני לרווחה), שנפגש בנפרד עם בני המשפחה, עם המשפחה המורחבת ועם האנשים הקרובים והמשמעותיים לה מתוך הקהילה (הנקראים תומכים); (3) היוועדות שאליה מוזמנים הילד, משפחתו, תומכי המשפחה ואנשי מקצוע רלוונטיים מהקהילה, כדי לתכנן תוכנית משפחתית שתיתן מענים למצב המדאיג; (4) שלב יישום תוכנית המשפחה, בו המשפחה אחראית למימוש התוכנית בסיוע התומכים מהקהילה. בשונה משאר הארצות שבהן מודל קד"ס מיושם, בישראל מוקצה למשפחות סל מענים בגובה 8000 ש"ח, ומוצעת למשפחות האפשרות להיעזר במלווה מטעם הרווחה, שיסייע להן לממש את תוכנית המשפחה וכן לסייע בקשר מול גורמים מקצועיים במידת הצורך.

המחקר הנוכחי מתמקד בתפיסות של בעלי התפקיד בתוכנית- העובדים הסוציאליים והמלווים, בחצי שנה הראשונה של שלב היישום של התוכנית המשפחתית. המחקר מהווה חלק ממחקר מעצב ומסכם רחב יותר, שמטרתו לבחון את יכולת המודל להגביר מוגנות לילדים המצויים במצבים מדאיגים ולקדם תהליכי החלטה ריבוניים של המשפחה. שאלות המחקר שעליהן מחקר זה מבקש לענות הינן: (1) כיצד יישום התוכנית משפיע על תפיסות בעלי התפקיד את הדאגות והמוגנות כלפי הילד; (2) מה הם התרומות, האתגרים והדילמות העולים משלב יישום התוכנית, בקרב בעלי התפקיד הלוקחים בה חלק; (3) מהן החוויות של בעלי התפקיד בשלב היישום של תוכנית "עולים לדרך- קד"ס".

המחקר התבצע בפרדיגמת המחקר האיכותני, והתאפיין בתפיסה הוליסטית ומודעת הקשר. ממצאיו מתבססים על שמונה עשר ראיונות עומק חצי מובנים של תשעה עובדים סוציאליים ותשעה מלווים, אשר לקחו חלק ביישום התוכנית המשפחתית של תשע משפחות שונות. ראיונות אלה נאספו במהלך תקופת ההתמודדות עם מגפת הקורונה בישראל, ולכן נערכו באופן מקוון. הם הוקלטו, קודדו ונותחו בצורה תמטית.

הממצאים העיקריים שעלו מניתוח הנתונים מתייחסים לתפיסות ולחוויות מרכזיות של בעלי התפקידים בנוגע לדילמות, אתגרים ותרומות בשלב היישום. לפי תפיסת בעלי התפקידים באשר לתפיסת הדאגות והמוגנות כלפי הילד, נמצא חוסר הלימה מסוים בין מטרת התוכנית לספק מענים ישירים, הנוגעים לדאגות למוגנות הילדים, ובין הצורך של חלק ניכר מן המשפחות למענים חומריים הדרושים להשרדותן היום-יומית. למרות זאת, הממצאים העלו תמונה חיובית באשר להפחתה בדאגות אצל מרבית המשפחות. בנוסף, תוכנית קד"ס ציינה נקודת מפנה חיובית ביחסים של מרבית המשפחות עם גורמי הרווחה. האמון ההדדי בין הצדדים התחזק ושיתוף הפעולה ביניהם התגבר. עם זאת, בדיון עלתה תהייה לגבי המידה שבה בעלי התפקיד מאמינים שהמשפחות החיות בעוני יכולות ליטול על עצמן את מלוא השליטה על יישום התוכנית המשפחתית, ועד כמה הם

מאפשרים להן לעשות זאת בפועל. תפיסות נוספות שהעלו המשתתפים העידו על תפיסה אמביוולנטית ביחס שלהם לתרומת סל המענים.

המחקר חשף גם חוויות שונות של קשר בין המשפחות לבין גורמי התמיכה שלהן, שאפשרו לסווג את סגנונות התמיכה ל-4 סגנונות שונים. סגנון התמיכה שנמצא שכיח ביותר הוא התמיכה הנעדרת, ובעקבות זאת עלו אתגרים בשלב היישום, כשבעלי התפקיד נאלצו לרוב לקחת על עצמם לבצע את המשימות שאליהן התחייבו התומכים ולא מילאו. בנוסף, המחקר התייחס למאפייני המלווים והמיומנויות האישיות המסייעים להם בביצוע התפקיד, וכן לחשיבות הקשר בין המלווה למשפחה, שאופיין לרוב בקרבה, פתיחות ואמון. במחקר עלה דיון עקרוני לגבי המידה שבה תפקיד זה מקדם את מטרות תוכנית קד"ם לקדם אוטונומיה בקרב בני המשפחה ולחזק את הקשר בינם לבין גורמי הרווחה והקהילה, ועד כמה הוא פוגם בהשגתן.

ההמלצות העולות ממחקר זה לפרקטיקה הינן: (1) התייחסות אל המשפחה כאל יחידה הוליסטית שהפרטים בה משפיעים אלו על אלו; (2) הכשרת בעלי התפקיד ואנשי מקצוע רלוונטיים לעבודה מודעת הקשר ומודעת עוני; (3) הגמשת סל המענים; (4) צמצום הבירוקרטיה הנדרשת למימוש סל המענים; (5) קיום דיון נוסף אודות תנאי הקבלה של משפחות לתוכנית, בהקשר של התומכים העומדים לרשותם; (6) חיזוק המיומנות של המתאמים לתיאום ציפיות עם כל אחד מהתומכים לפני ההיוועדות; (7) הגדרת תפקיד המלווה ובחינת גבולותיו; (8) בחינה מחדש של מתן אפשרות למלווים לפגוש את המשפחה לפני ההיוועדות וכן את האפשרות להיות נוכחים בה.

מבוא

מחקר זה הוא חלק ממחקר רחב היקף, הבוחן את תפיסות המשתתפים בתוכנית "עולים לדרך-קד"ם" (קבוצת דיון משפחתית). התוכנית מבוססת על מודל קד"ם לרווחת הילד, שהינו מודל קבלת החלטות, המשמש חלופה לדרכים המקובלות כיום לקבלת החלטות עם משפחות שבהן ילדים במצבים מדאיגים, כמו "ועדת תכנון טיפול והערכה". המודל מדגיש את ריבונות המשפחה על חייה, ומושתת על התפיסה שלילדים ולמשפחותיהם יש את הזכות, האחריות והיכולת לקבל החלטות בעניינם. המודל מאפשר למשפחה לקחת אחריות אקטיבית על מצבה ורווחתה ולבנות את התוכנית המשפחתית שלה בעצמה, בעזרת סיוע, מידע ושיתוף של תומכים מהמשפחה ומהקהילה, מתאם (בעל תפקיד מטעם התוכנית) ועובד סוציאלי. בשלב היישום של התוכנית המשפחתית, המשפחה אחראית למימושה, וכל אחד מן הגורמים התומכים מחויב לבצע את חלקו בה. בשונה משאר הארצות שבהן מודל קד"ם מיושם, בישראל מוצעת למשפחות האפשרות להיעזר במלווה מטעם המחלקה לשירותים חברתיים (מש"ח) וסל מענים שיסייעו להן בתהליך יישום התוכנית שנקבעה.

מחקר זה מהווה חלק ממחקר אורך מעצב ומסכם משולב-שיטות, הבוחן את יכולת המודל לקדם תהליכי החלטה ריבוניים של המשפחה עבור ילדיהם הנמצאים במצבים מדאיגים. הוא נערך במסגרת "חממת נבט", חממה למחקר והכשרה מודעי-הקשר בבית הספר לעבודה סוציאלית באוניברסיטה העברית, והוא נעשה בשיתוף משרד הרווחה והשירותים החברתיים, ג'וינט - אשלים, משרד העלייה והקליטה ועמותת מוזאיקה. מחקר זה התבצע בפרדיגמת המחקר האיכותני, והתמקד בפרספקטיבות של בעלי התפקיד בתוכנית- העובדים הסוציאליים והמלווים, על שלב היישום של התוכנית המשפחתית. זאת, תוך התייחסות להקשר בו נאספו הנתונים, כמו ההקשר של העוני, עימו מתמודדות רבות מן המשפחות המופנות לתוכנית, ומגפת הקורונה שפרצה בעולם בעת האיסוף, השפיעה על עומס העבודה במש"ח ופגעה ברבים מבחינה בריאותית, כלכלית ונפשית. במחקר מוצגת סקירת ספרות המתייחסת למושגים ולעקרונות הרלוונטיים להבנת תוכנית "עולים לדרך-קד"ם" ומודל קד"ם העומד בבסיסה. בהמשך, תוצג הפרקטיקה המלווה את תהליך קד"ם בישראל ובעולם, ולבסוף, יוצגו הגישות התיאורטיות שעליהן מושתת המחקר והמתודולוגיה המנחה אותו. בפרק שיטת המחקר יפורט על האוכלוסייה הנחקרת, הכלים לאיסוף וניתוח הנתונים והדילמות האתיות אשר עולות מתוך עבודת המחקר. לאחר מכן, יוצגו הממצאים שעלו בראיונות של משתתפי התוכנית בחמש תמות מרכזיות: דאגות המשפחה והעובדים הסוציאליים; תוכנית קד"ם כמקדמת שינוי בדפוסי החשיבה ודרכי ההתנהלות בקרב המשפחות וגורמי הרווחה; הקשר בין תומכי המשפחה לבין המשפחות ואנשי המקצוע; השימוש בסל המענים ותפקיד המלווה: בין קביים להקניית כישורים.

סוגיות עיקריות מתוך הממצאים יועלו בדיון, שיעסוק בהשפעת ההקשר של העוני על שלב יישום תוכנית המשפחה, בייחודיותו של תפקיד המלווה בישראל ובאפקטיביות המודל בעייני בעלי התפקיד. לבסוף, יוצגו מגבלות ואתגרי המחקר, תרומותיו והשלכותיו של המחקר לתאוריה ולמדיניות, והמלצות לפרקטיקה הנוגעת להפעלתו של המודל בישראל. מחקר זה תורם לידע התיאורטי הקיים בנושא משפחות שבהן יש ילדים במצבים מדאיגים, ולפרקטיקה המשמשת אנשי מקצוע בטיפול במשפחות אלה. בנוסף, המחקר הינו בעל השפעה על המשך יישום המודל בארץ ועל האופן בו הוא יוטמע בערים אחרות ועשוי להשפיע גם על המדיניות הנהוגה בארץ כלפי משפחות וילדים במצבים מדאיגים. יש לציין כי הכתוב לאורך המחקר מתייחס יחדיו אל גברים ונשים, גם אם לעתים הדברים כתובים בלשון זכר או בלשון נקבה.

סקירת ספרות

סקירה זו תציג ראשית את המושגים הרלוונטיים להבנת התוכנית "עולים לדרך" ומודל קד"ם העומד בבסיסה. לאחר מכן יוצג מודל קד"ם, הפרקטיקה המלווה אותו בישראל ובעולם והערכים והעקרונות עליהם מושתת. לבסוף, תוצג המשגה לתיאוריות שעליהן מושתתת המחקר¹.

מבוא מושגי

מצבי דאגה ומוגנות בקרב ילדים ובני נוער

בטרמינולוגיה המלווה את תוכנית קד"ם, המושג "סיכון" מוחלף במושג "דאגה", המהווה שם רחב לתופעה חברתית מורכבת המכונה: ילדים בסיכון. מההגדרות והנתונים העולים בשנים האחרונות ניתן לראות כי ישנם פערים בתפיסת מושג הסיכון בין אנשי המקצוע מדיסציפלינות שונות וכן בין אנשים מתרבויות שונות. אנשים מתרבויות שונות מחזיקים בתפיסות שונות של הורות, ובהתאם קיים שוני באבחנה מהי הורות שאינה טובה דיה ומיהם ילדים שנמצאים במצבי סיכון (Marey-Sarwan & Ulitsa, 2020). בהתאם לכך, הספרות הרב תרבותית מראה כי מה שנחשב למסוכן בתרבות אחת, יכול להיחשב כמגן בתרבות אחרת (בנבנישתי ושמיד, 2010). למשל, קבוצות מיעוט סגורות מגנות בדרכן על ילדיהן מפני מה שחבריהן תופסים כסיכון- השפעה רוחנית מזיקה של קבוצת הרוב או קבוצות אחרות. אולם, חלק מדרכים אלו נחשבות למסכנות על-ידי קבוצת הרוב, כמו אירוסין בגיל צעיר.

לפי דו"ח ועדת שמיד (2006), ילדים ונוער בסיכון הם כאלה החיים בסביבה שמסכנת אותם (כולל סביבתם המשפחתית), וכתוצאה מכך, נפגעת יכולתם לממש את זכויותיהם, כפי שנקבעו באמנה הבינלאומית לזכויות ילדים. הפגיעה עלולה להיות בקיומו הפיזי ובהתפתחותו של הילד, בהשתייכותו למשפחה ובטיפול בו, בלמידה וברכישת מיומנויות, ברווחתו ובריאותו הרגשית, בהשתייכותו ובהשתלבותו החברתית, בהגנה מפני אחרים ומפני התנהגויות מסכנות של הילד או הנער בעצמו.

עזרה לילדים בסיכון ולמשפחותיהם בקהילה דורשת השקעת משאבים רבים, כמו שעות עבודה, ידע ומיומנויות מקצועיות, משאבים כלכליים למשפחות שמרביתן סובלות גם מעוני, שירותי סיוע למשפחות והדרכה והשתלמויות מקצועיות וזמינות לעובדים. עם זאת, בישראל עובדים סוציאליים מופקדים על טיפול במשפחות רבות, כך שפעמים רבות הם נאלצים להתמקד בעיקר במתן טיפול ראשוני בעת חירום. בדרך כלל, אין באפשרותם להתפנות לטיפול משפחתי מערכתי מעמיק, המתייחס באופן הוליסטי לצרכים הכלכליים של המשפחה, לבעיות החינוך, האבטלה, העוני, ההתמכרויות וליחסים הבעייתיים במשפחה בין בני הזוג ובין ההורים לילדיהם (סלונים-נבו ולנדר, 2004).

יש לציין כי הסקירה מתייחסת אמנם לילדים ובני נוער בסיכון כמקשה אחת, אך יש להבחין בין שתי קבוצות הגיל ולהתייחס אליהן בהתאם למאפייניהן, שכן בגילאים שונים קיימים גורמי סיכון שכיחים אחרים. למשל, ישנם קשיים ייחודיים אשר באים לידי ביטוי באופן בולט יותר אצל בני נוער מאשר אצל ילדים, כמו שימוש באלכוהול וסמים, אובדנות, הפרעות אכילה, עבירות

¹ חלקים מן הסקירה נסמכים על סקירת הספרות של צוות המחקר (שמר ואחרים, 2020), שהוגשה לתוכנית "עולים לדרך- קד"ם".

על החוק ועוד (ברמן, 2018). מצבי הדאגה והמוגנות בקרב ילדים ובני נוער מהווים את הרקע לצמיחת מודל קד"ם לרווחת הילד, אשר מופיע בחלק הבא של הסקירה.

מודל קד"ם לרווחת הילד

מודל קד"ם נסקר כאן כחלופה לדרכי קבלת החלטות עם משפחות שבהן יש ילדים במצבי סיכון (יש לציין כי המודל אינו מתאים לכל סוגי מצבי הסיכון). המודל מושתת על התפיסה שלילדים ומשפחותיהם יש את הזכות, האחריות והיכולת לקבל החלטות בעניינם, ועל עקרונות של פרקטיקה שיתופית וריבונית, דיאלוג וצדק מאחה. המודל מאפשר למשפחה לקחת אחריות אקטיבית על מצבה ורווחתה ולבנות את התוכנית שלה בעצמה, בעזרת סיוע, מידע ושיתוף של תומכים מהמשפחה ומהקהילה, מתאם ועובד סוציאלי (Barn & Das, 2016). עד כה, בישראל המודל הופעל בתחום נוער עובר חוק, ומחקר זה בוחן את תוכנית הפיילוט ליישום המודל בתחום רווחת הילד. העקרונות המנחים המרכזיים שעליהם המודל מושתת הינם העצמה של בני המשפחה, ריבונות המשפחה, אחריות המשפחה המורחבת והקהילה למשפחה ושפה שיתופית ואופטימית (עקרונות אלה יוסברו בהרחבה בהמשך הסקירה). על אף שמודל קד"ם מנחה את המשפחה והמעורבים האחרים בתוכנית רק עד שלב ההיוועדות, קיימת שאיפה שעקרונותיו וערכיו ימשיכו ללוות אותם גם בשלב יישום "תוכנית המשפחה". על-מנת להבין כיצד המודל מיושם בפועל ואת שלביו השונים, תוצג כעת הפרקטיקה המנחה את המודל בישראל ובעולם.

פרקטיקת קד"ם בישראל ובעולם

מודל קד"ם מיושם בעולם בדרכים שונות מן המודל המסורתי שהומצא בניו זילנד. מתוך סקירה של מדינות שונות המפעילות את המודל (ביניהן: ישראל, ניו זילנד, ארה"ב, קנדה, הולנד ונורבגיה) עולה כי השפה, הערכים והעקרונות המנחים את מודל קד"ם מצויים באופן דומה אצל כולן. גם ארבעת השלבים האופייניים למהלך התוכנית מתקיימים באותו הסדר במדינות השונות, אך מיושמים באופן מעט שונה:

1. הפניית משפחות לתוכנית: לרוב, תהליך קד"ם מוצע למשפחה על-ידי עובד סוציאלי, העובד בשירותי הרווחה ויחידות הטיפול בילדים, כאחת מהחלופות שבאמצעותן המשפחה יכולה לבחור לטפל בדאגותיה, וישנן מדינות שבהן עמותות לוקחות תהליך זה על עצמן. בין המדינות קיים הבדל חוקתי הנוגע לשלב זה- במדינות כמו ניו זילנד, נורבגיה והולנד, הזכות להליך קד"ם מעוגנת בחקיקה, ובקנדה עובדים סוציאליים אף מחויבים להציע את ההליך כחלופה (George Hull Centre, 2011; Havnen & Christiansen, 2014; Marcynyszyn et al., 2012; Rapaport et al., 2019; Van Beek, 2004). לעומתן, בארה"ב החוק אינו מחייב הצעה של הליך קד"ם למשפחה, אלא במקרים בהם קיים צו בית משפט (Merkel-Holguin, 2000).

2. הכנה לקראת ההיוועדות: שלב ההכנה להיוועדות אורך לרוב מספר שבועות, ומנוהל באמצעות מתאם (Coordinator), שתפקידו להסביר לכל אחד מהמשתתפים בתהליך מה הן מטרות ההיוועדות וכיצד היא תתנהל. במסגרת זו, המתאם נפגש ראשית עם בני המשפחה, מברר את דאגותיהם לילד ואת חששותיהם לקראת ההיוועדות, מתכן איתם יחד את הפרטים ומסייע להם למפות את האנשים הקרובים והמשמעותיים להם, העשויים לעזור בהפחתת הדאגות. לאחר מכן, המתאם יוצר קשר עם אותם אנשים, הנקראים תומכים, ומאפשר להם לשטוח את דאגותיהם

ולחשוב על מענים מתאימים עבורם, שבהם יוכלו לקחת חלק. בהכנה להיוועדות נערכים בהתאם לנוכחותם של הילדים או דמויות פגיעות אחרות בה, תוך מתן מידע ברור על האופן שבו ההיוועדות תיערך, ותכנון עימם כיצד יוכלו לקחת בה חלק באופן שיטיב איתם (שמר ואחרים, 2020).

3. כינוס קבוצת דיון משפחתית (ההיוועדות) - במרבית המדינות שנסקרו, המתאם הוא שמנחה את ההיוועדות, אליה מוזמנים הילד, משפחתו, תומכי המשפחה ואנשי מקצוע רלוונטיים מהקהילה בתחום רווחת הילד (שמר ואחרים, 2020; Malmberg-; George Hull Centre, 2011; Van Beek, 2004; Merkel-Holguin, 2000; Heimonen, 2011).

לאורכה של ההיוועדות המתאם מוודא שהתכנים העולים לא יפגעו בילד או יערערו את ביטחונו ואמונו (שמר ואחרים, 2020). ההיוועדות מורכבת ממספר שלבים: פתיחה, שבה המתאם מציג את עצמו ואת תפקידו, עורך היכרות בין האנשים הנמצאים בחדר ומציין את כללי השיחה ומה הן הסוגיות והדאגות העיקריות שעמן מתמודד הילד; שיתוף במידע- הנוכחים בהיוועדות מתייחסים לנחות שהם מאתרים במשפחה, לדאגות מצידם ביחס לילד ולהוריו ולפתרונות האפשריים בעיניהם למצב; זמן פרטי למשפחה יחד עם תומכיה בו נכתבת תוכנית משפחתית הכוללת את הדרכים להגביר את מוגנות הילד. המשפחה והתומכים מתכננים אילו פתרונות תאמץ, לאילו משאבים תזדקק ובאילו דרכי הערכה ניתן יהיה להשתמש על מנת לבחון האם התוכנית שהציעו אכן יושמה בהצלחה; הצגת תוכנית המשפחה שגובשה וקבלתה- תוכנית המשפחה מגדירה מענים לדאגות באמצעות פעולות ברורות המוגדרות בלוחות זמנים ובציון הגורמים האחראים למימושם. המתאם בודק האם משתתפי התוכנית מבינים את משמעות התוכנית עבורם ומסכימים עליה, מבקש מהם לחתום ומחלק לכולם העתקים של התוכנית הכתובה. בסיום חותמים כל הנוכחים על התוכנית הכתובה ומחולקים העתקים לנוכחים. אישור התוכנית המשפחתית מציין את סיומו של הליך קד"ם, ותחילתה של תוכנית "עולים לדרך- קד"ם". בשלב זה המתאם מפסיק ללוות את המשפחה, ותחום אחריות זה עובר לעובד הסוציאלי.

4. יישום תוכנית המשפחה- להחלטות שהתקבלו בתוכנית המשפחה יש תוקף מחייב- המשפחה אחראית למימוש התוכנית וכל אחד מן הגורמים התומכים מחויב לבצע את חלקו בה. העו"ס המפנה מתעל את החלטות התוכנית לכדי יישום ומלווה אותה בפועל. בנוסף לו, בשונה משאר הארצות שבהן מודל קד"ם מיושם, והמשפחות נעזרות ברווחה ובקהילה על מנת למלא את סעיפי תוכנית המשפחה, באופן ייחודי בישראל מוצעת למשפחות האפשרות להיעזר במלווה מטעם המש"ח, שיסייע להן בתהליך יישום התוכנית שנקבעה. לעיתים המלווה הוא מאותה תרבות מוצא של הקהילה איתה הוא עובד, כך שביכולתו לגשר תרבותית על תפיסות ואמונות, לתרגם את השפה וליצור אמון מהיר עם בני המשפחה. תפקידו של המלווה הוא לעזור למשפחה לממש את תוכנית המשפחה וכן לסייע בקשר מול גורמים מקצועיים במידת הצורך (למשל, מיצוי זכויות, הנגשה שפתית של השירות, פישוט מידע ועוד). כמו כן, באופן ייחודי בישראל מוקצה למשפחה סל מענים בגובה 8,000 ₪, האמור לשמש את המשפחה לקידום מטרה זו. על מנת לעקוב אחר תהליך זה נקבע זמן מעקב מובנה, לעיתים בצורת פגישת מעקב, לרוב בין חודשיים לשלושה, כאשר לפעמים המתאם לוקח חלק בפגישת המעקב הראשונה. התוכנית משתרעת על פני פרק זמן מוגדר, והעובדים הסוציאליים אחראיים לבדוק שהתוכנית מיושמת כפי שנקבעה ולהעריך את יעילותה (שמר ואחרים, 2020).

החלק הבא של הסקירה יעסוק בעקרונות המנחים המרכזיים שעליהם המודל מושתת.

שפה שיתופית ואופטימית

הטרמינולוגיה המלווה את מודל קד"ם מבטאת את הערכים והעקרונות שבבסיסו. לפיכך, המודל עושה שימוש במונחים ייחודיים, שמטרתם להחליף מונחים מוכרים המשמשים את הקהילה המקצועית כיום, ולהימנע משימוש במונחים ואמירות מסוימות. למשל, המושגים סיכון, בעיות וצרכים מוחלפים במושג דאגות (concerns); תוכנית המשפחה (family plan) מחליפה את המושג "תוכנית טיפול" ומדגישה את ריבונות המשפחה בתהליך; היוועדות משפחתית (family conference) מחליפה את המושג ועדת החלטה, ומדגישה את ההיבט הדיאלוגי וההדדי במפגש זה, ואת היותו בבעלות המשפחה. מושג ייחודי נוסף לתוכנית הוא תומכים, המבטא את המעגל המקיף את המשפחה אשר מיועד לתמוך ולסייע לה בהגשמת התוכנית המשפחתית. התהליך גם מדגיש את שפת הכוחות, ומקפיד לשלב באופן אינהרנטי בשיחות ביטוי לכוחות של המשפחה וסביבתה. יתרה מכך, קיימת הקפדה על הנגשת התהליך מבחינת פישוט השפה, מילים מותאמות, תרגום או מתאם הדובר את שפת המשפחה (שמר ואחרים, 2020). יחד עם זאת, לפי מודל קד"ם יש לנסות להימנע ממילים ומאמירות העלולות להיחוות כשיפוטיות, מקצועיות, פטרוניות ומרוחקות. קיימת שאיפה שהשימוש בשפה זו ייושם גם על-ידי גורמי הרווחה ושותפיהם המלווים את המשפחה בשלב יישום התוכנית שלה.

פרקטיקה שיתופית ריבונית

קיימות מגוון סיבות הקשורות בהחלטות של מדיניות, בתפיסות עולם, בפרקטיקות ובחששות של גורמי הרווחה, המונעות מהם לשתף הלכה למעשה את הילד והוריו בתהליכי קבלת ההחלטות הנוגעות לחייהם. הורים שאינם שותפים לקבלת ההחלטות ולתכנון הטיפול יתקשו לשתף פעולה עם התהליך המוצע. ככל שאנשי המקצוע ישתפו את ההורים ואת הילדים באופן ממשי ואמיתי בהחלטות חשובות הנוגעות לחייהם, יגדל הסיכוי שהם יהיו בני ברית לשינוי התפקוד המשפחתי ולשיקומו. אולם, ככל שההורים יודרו מההחלטות על חיי ילדם, כך יגדל הסיכון למאבק, לייאוש ולניתוק, והילדים שבתווך יהיו הסובלים העיקריים (סלונים-נבו ולנדר, 2004). על-כן, מודל קד"ם שואף לקדם פרקטיקה שיתופית, שתאפשר השתתפות מרבית של משפחות עם ילדים במצבי סיכון ודאגה בהחלטות המשפיעות על עיצוב חייהם. מודל קד"ם מנסה לגשר על הפער בין שירותי הרווחה למשפחות, בנוגע לשיתוף המשפחות בקבלת ההחלטות על מצבן והן בנוגע להכנתן לקראת הדיון בעניינן. המודל מכוון להגדיל את רשתות התמיכה של המשפחות באמצעות פרקטיקה שיתופית בקבלת ההחלטות אשר נמצאת במרכז המודל (שמר ואחרים, 2020). ארבעת המונחים השכיחים ביותר בעולם תוכן זה הם: שיתוף, השתתפות, שותפות ושיתוף פעולה. בשדה המקצועי הם משמשים בערבוביה, למרות שהאבחנה ביניהם היא מהותית (שמר ושמיד, 2006):

שיתוף מבטא הזמנה למעורבות של אנשים לקחת חלק בתהליך שישפיע על חייהם. הזמנה זו יכולה להינתן על-ידי גורמים שונים בעלי עוצמה, שהמשותף להם הוא השארת השליטה בקבלת ההחלטות בידיהם; השתתפות מבטאת מעורבות והשפעה של אנשים, כולל ילדים, בעיצוב חייהם. השתתפות הינה זכות אזרחית וערך מקצועי המיישם את ערך ההגדרה העצמית של האדם (Arnstein, 1969); שותפות הינה יצירת דרכי עזרה למקבלי השירות על-ידם וביחד עם אנשי המקצוע. עיקרה של פרדיגמת השותפות הוא כי מהות העזרה המקצועית שתשמש את איש המקצוע אינה ידועה מראש והיא נגזרת מציפיותיו או מניסיונותיו של האחר, כפי שהם מתגלים תוך כדי

עבודה עמו (רוזנפלד, 1993). מושג זה נוגע למערכות יחסים שיש בהן הדדיות רבה ואף היבטים שוויוניים, בייחוד בקבלת החלטות. שותפות אינה מתעלמת מן ההיררכיה הטבועה במערכות היחסים, אך מאפשרת דרך פעולה חלופית, הממתנת את ההיררכיות הקיימות; שיתוף פעולה מבטא לרוב מערכות יחסים המאופיינות ביכולת לחבור זה לזה באופן ממוקד ותכליתי לצורך פעולה משותפת (קוטנר וקבילי, 2014). ריבונות נחשבת לדרגה הגבוהה ביותר של שיתוף, לפי סולם השיתוף של ארנסטיין (Arnstein, 1969), ובחלק הבא יוסבר כיצד היא באה לידי ביטוי במודל.

ריבונות המשפחה

על פי מודל קד"ם למשפחות יש את הזכות, האחריות והיכולת להחליט על חייהן ועל הדרך שבה הן מעוניינות להיתמך על-ידי נותני השירותים השונים, כל עוד לא נפגעות זכויות אחרות של אחד מחבריהן (למשל, זכותו של הילד לביטחון). גם לילדים (אפילו ילדים רכים) יש את הזכות לקחת חלק ולהשפיע על תהליך קבלת ההחלטות הנוגעות לחייהם, שכן שיתופם מאפשר למצוא תוכנית טיפול מותאמת והולמת יותר לצורכיהם, להשיג את שיתוף הפעולה שלהם בתוכנית שהותוותה, וללמוד מהם מה עוזר ומה לא עוזר להם להרגיש מוגנים יותר (שמר ואחרים, 2020). כמו כן, המודל מכיר ותומך גם בזכותם של ילדים לקחת חלק בתהליך ולהשפיע על קבלת ההחלטות הנוגעות לחייהם. על-מנת שיוכלו לעשות זאת, הגורמים המעורבים בתוכנית מספקים לילדים תמיכה לכל אורכה, מעודדים אותם להביע עמדה ומספקים להם צורות רבות של השתתפות בתהליך בהתאם לגילם, הבנתם ורצונם (George Hull Centre, 2011; Merkel-Holguin, 2000; Van Beek, 2004).

אולם, הספרות על קד"ם מעידה כי יישום עיקרון ריבונות המשפחה מהווה אתגר הנובע, בין השאר, מיחסי עוצמה גלויים וסמויים בין אנשי המקצוע לבין בני המשפחה המשתתפים בתוכנית. אתגר נוסף נעוץ במצבן האובייקטיבי של המשפחות, שעד כה, מסיבות שונות, לא הצליחו לשמור על מוגנות מיטבית לילדן בעיני גורמי הרווחה. על-כן, במצבים של משפחות עם דאגות רבות, שבהן יש מצבים מורכבים ואקוטיים, אנשי המקצוע והמתאמים לא יכולים לאפשר למשפחה חופש החלטה מוחלט, וחלק מהשליטה בקבלת ההחלטות נשארת בידם של אנשי המקצוע. כלומר, ריבונות המשפחה הינה מוגבלת (Coehorst, 2015).

מטרת הפרקטיקה השיתופית-ריבונית היא לאפשר לבני המשפחה הגרעינית לקחת אחריות על הובלת תהליכי קבלת ההחלטות הנוגעות לילדים במשפחה, באמצעות בעלי תפקיד מטעם התוכנית, תומכים מהקהילה ומהמשפחה המורחבת, ואנשי מקצוע ממערכות החינוך והרווחה. הסבר למטרה זו יובא בחלק הבא של הסקירה.

אחריות המשפחה המורחבת והקהילה למשפחה

כלל הגורמים, שהם אנשי מקצוע ותומכים שהמשפחה איתרה, לוקחים חלק בהבעת הדאגות לילד, במציאת הפתרונות המתאימים לדאגות אלו ובחלוקת המשימות ותחומי האחריות הדרושים לקידום מוגנותו. בעקבות זאת, עולה האמונה של המשפחות ביכולתן ליצור שינוי ותחושת הבדידות שלהן פוחתת. בנוסף, קיימת ציפייה שהתגייסות התומכים למטרה זו תאפשר להקטין את מעורבותם של שירותי הטיפול המקצועיים בחיי הילד (Dijkstre et al., 2016). לתומכים אלה יש תפקיד חשוב בשלב יישום תוכנית המשפחה שנקבעה ובהעצמתה, והצלחת התוכנית תלויה במידה רבה בשיתוף הפעולה שלהם עם בני המשפחה.

עידוד העצמה של בני המשפחה

העצמה נחשבת לערך מרכזי במודל קד"ם. לפי סדן (1996), העצמה היא תהליך שמשמעותו מעבר ממצב של חוסר אוניס למצב של שליטה יחסית בחיים, בגורל ובסביבה. היא מבטאת גישה מבוססת כוחות, המניחה כי למשפחות יש כוחות פנימיים וחיזוניים שניתן לחזק ולהביא לידי ביטוי, אפילו במשפחות שיש בהן קושי בתפקוד (Maluccio & Daly, 2017). במודל קד"ם המתאם שואל את בני המשפחה שאלות שיגרמו להם לזהות את הכוחות של עצמם ושל סביבתם. באמצעות גיוס הסביבה של המשפחה מתאפשר לה להחליט על דרכי הטיפול בילדיה (מלבד במקרים שבהם קיים איום על מוגנות הילדים). השיח השיתופי ולקחת האחריות של המשפחה על החלטות אלה מחזיר לה את עוצמתה ואת סמכותה, ומכאן מחזק את שליטת בני המשפחה בהתוויית חייהם (Maluccio & Daly, 2017). יחד עם זאת, לפי הספרות הקיימת על קד"ם, העצמה מאפשרת לבני המשפחה לסמוך יותר על עצמם ועל סביבתם הטבעית ולהסתמך פחות על ארגוני תמיכה מקצועיים. בכך, הם הופכים למשתתפים פעילים בחברה, במקום ל"מקבלי שירות פסיכיים" (Coehorst, 2015).

הגישות התיאורטיות הרלוונטיות למחקר

הפרקטיקה של מודל קד"ם ותוכנית "עולים לדרך- קד"ם" מושפעת ממספר תיאוריות שונות, המשלימות זו את זו.

גישה מודעת הקשר

גישה מודעת הקשר (context-informed perspective) בוחנת את ההקשרים השונים המשפיעים על האדם, לרבות הקשר בין הקשרים אלה. לפי גישה זו, אנשים אינם חיים בחלל ריק, אלא בהקשר, והם תולדה של ההקשרים שבהם הם חיים, כדוגמת הקשר חברתי, פוליטי, בטחוני, היסטורי וכלכלי. הגישה מודעת ההקשר שואפת לזהות את ההקשרים המסוימים הרלוונטיים להבנת חוויות החיים של פרטים, משפחות וקהילות, והיא מביאה בחשבון יחסי כוח בין הפרט, המשפחה והמערכות השונות, המשפיעות על חייהם. כפי שאנשים נמצאים בשינוי תמידי, גם ההקשרים משתנים באופן תדיר ונוספים חדשים, ואיתם משתנות גם תפיסות והתנהגויות. הגישה מעודדת שיח שאינו פתולוגי וממוקד בעיות, אלא שיח שיתופי, הנעשה באופן אמפתי, פתוח ונכון לשינויים (Roer-Strier & Nadan, 2020). בשיח המתקיים בין המשפחה המשתתפת בתוכנית לבין אנשי המקצוע, יש להחשיב את המשפחה כ"מומחית" לתיאור תפיסת העולם של חבריה, ועל אנשי המקצוע לנהל עימם דיאלוג של למידה, תוך היכרות עם המערכות בהן הם פועלים בהקשריהם השונים. כך, ישנה הכרה וקבלה של כוחות המשפחה וישנו לימוד משותף של זהויות המשפחה, הקשריה, ודיון ביקורתי ביחסי כוח, שונות והדרה (Engdau-Vanda, 2020).

גישה זו מאפשרת לנו לחקור את מודל קד"ם בהתחשב בהקשרים השונים המשפיעים על המשפחות המשתתפות בתוכנית. באמצעות הכרת ההקשרים המשפיעים על בני המשפחה, ניתן להכיר את המשפחה לעומק ולהבין את האתגרים עימם היא מתמודדת. מודעות למכלול ההקשרים ולאתגרים הנגזרים מהם, מסייעים להגדיר את מטרות התוכנית המשפחתית ולזהות גורמים בסביבת המשפחה שעשויים להתגייס לתמיכה בה ולמימושה, ובכך לשמש ככוחות שיש בידי המשפחה לשיפור רווחתה. בהתאם לכך, יוצג כעת הסבר ל"גישה מבוססת כוחות".

גישה מבוססת כוחות

גישת הכוחות מתבוננת באנשים, במשפחות ובסביבותיהם, באור של יכולות, הזדמנויות ותקוות. גישה זו מתבססת על ההנחה כי לכל פרט, משפחה או קהילה יש כוחות ומשאבים שעשויים לסייע להם בבניית חיים טובים יותר. בהקשר של משפחות עם ילדים במצבי סיכון, ניתן לאתר כוחות רבים. למשל, כוחות שאפשרו לבני המשפחה לשרוד קשיים ומצוקות, לכידות משפחתית, כישורים אישיים של בני המשפחה, חוסן אישי וגורמים המייצרים בהם מוטיבציה ליצור שינוי. ברמה הסביבתית קיימים סביב משפחות אלה כוחות רבים, כמו כוחות הטמונים במבנים תרבותיים וקהילתיים (למשל, תמיכה ממוסדות דת, סיוע כספי מארגוני צדקה קהילתיים), נורמות וכללים לגבי מה מקובל ואסור, דרכי פיקוח ותהליכי סוציאליזציה. בנוסף, קיימים גם כוחות הטמונים בשירותים סביבן, כמו שירותים לטיפול רגשי בילדים, טיפול מניעתי, סיוע כלכלי, טיפול במצבי משבר ועוד (Saleebey, 2009).

לפי גישה זו, לאנשים יש את הרצון והיכולת לשנות את מצבם, והם מבינים היטב את מערכות היחסים שלהם, את הדאגות שעליהם להתמודד עימן ואת מנגנוני ההתמודדות שלהם. העובדים הסוציאליים יכולים לזהות זאת ולהשפיע על השינוי בהכרה וחיזוק של הכוחות והחוסן הטמונים באנשים, ובאמצעות פירוק הדאגות שלהם לחלקים קטנים יותר והגברת האמון ביכולתם לפתור אותן. מודל קד"ם מהווה כלי התואם בבירור למטרות אלה (Frost, Abram & Burgess, 2014).

לסיכום, סקירה זו תורמת להבנת ההקשרים שבהם מצויות המשפחות המשתתפות בתוכנית "עולים לדרך-קד"ם", ומאפשרת לבחון את מושגי הדאגה והמוגנות בהתאם להם ואת תפקידם של העובדים הסוציאליים ומלווי משפחות הלוקחים בה חלק. בנוסף, הסקירה מלמדת על העקרונות המנחים את מודל קד"ם, ומציגה את המורכבות שביישומם בעת יישום תוכנית המשפחה.

מטרת המחקר

המחקר הנוכחי מתמקד בתפיסותיהם של בעלי התפקיד בתוכנית "עולים לדרך-קד"ם" (עובדים סוציאליים ומלווי משפחות) את חצי השנה הראשונה של שלב יישום תוכנית המשפחה ואת האופן שבו העקרונות המנחים את מודל קד"ם באים בה לידי ביטוי. חקירת הנושא והעמקה בו נתבקשה בספרות הקיימת על מודל קד"ם בעולם, ולכן יש צורך להרחיב עליו את הידע ולהבין את משמעותו באופן ספציפי בתוכנית המופעלת בישראל. על-כן, נבחרו שאלות המחקר להלן:

שאלות המחקר

1. כיצד יישום התוכנית משפיע על תפיסות בעלי התפקיד את הדאגות והמוגנות כלפי הילד?
2. מה הם התרומות, האתגרים והדילמות העולים משלב יישום התוכנית, בקרב בעלי התפקיד הלוקחים בה חלק?
3. מה היא החוויה של בעלי התפקיד בשלב היישום של תוכנית "עולים לדרך-קד"ם"?

מתודולוגיה - פרק השיטה

שיטת המחקר

שיטת המחקר שבה נערך המחקר הינה שיטת המחקר האיכותני, אשר מנסה לרדת לעומקי העולמות של הנחקרים, ולחשוף את המשמעויות שמאחורי המילים והסיפורים שלהם (שקדי, 2003). מחקר זה מתאפיין בתפיסה הוליסטית ומודעת הקשר, שלפיה יש להבין את ההקשר של התופעה כדי להבין את הסיבות להתרחשותה, מתוך הנחה שהמציאות החברתית הינה תוצר של תהליכים פרשניים, המושפעים ממבנים אישיים ואישיותיים ואף ממבנים חברתיים כמו מעמד או לאום (קסן וקרומר נבו, 2010). על כן, מיקוד המחקר הוא במציאות כפי שהיא נתפסת באופן סובייקטיבי על ידי בעלי התפקיד הלוקחים חלק בתוכנית- העובדים הסוציאליים והמלווים, והוא מאפשר להשמיע את קולם, בנוגע לפיתוח ויישום תוכניות הנוגעות לחייהן ורווחתן של המשפחות אותן הם מלווים, וכן להטבת העבודה שלהם עימן.

מסורת המחקר האיכותני שהנחתה את תחילת מחקר זה הייתה חקר מקרה. לפי פטון (Patton, 2015), חקר מקרה הוא תהליך למידה של יחידה מסוימת (אדם, משפחה, אירוע, תוכנית, ארגון, זמן מסוים או קהילה), שבו חוקרים את יחידת הניתוח המוגדרת כ"מקרה" לעומק ובפירוט רב, בזיקה להקשר מסוים ובאופן כוללני (הוליסטי). כחלק מהמחקר הרחב על קד"ס, קבוצת המחקר דגמה מקרים מסוימים של משפחות (נבחרו משפחות מתרבויות שונות, מערים שונות), ובכל מקרה שנדגם - הקיפה את הגורמים הלוקחים חלק בתוכנית מכל משפחה (הורה, ילד, תומך, עו"ס ומלווה). כך יצא שעל-אף ההתמקדות של מחקר זה בחוויותיהם ועמדותיהם של בעלי התפקיד, כחלק מהשתייכותי לקבוצת המחקר, ראיינתי גם בני משפחה ותומכים. אף כי ניתחתי רק את הראיונות עם בעלי התפקיד, התנסות זו אפשרה לי לקשר בין הסיפור המשפחתי, תוכנית המשפחה ודברי בעלי התפקיד. בנוסף, תוכניות המשפחה שנכתבו נקראו על-ידי קבוצת המחקר. כלומר, ניתוח הנתונים היה קטגורי והתמקד בראיונות בעלי התפקיד, אך התייחס גם להקשר של חקר המקרה המשפחתי, שאפשר מבט מעמיק ומובחן יותר על דפוסים ואבחנות שעלו במחקר.

אוכלוסיית המחקר והמדגם

מחקר זה התמקד ב-9 יחידות משפחתיות המשתתפות בתוכנית, ובחן שתי נקודות מבט שונות מתוך כל אחת מהן- העובדים הסוציאליים והמלווים של המשפחות. שיטת הדגימה של המשתתפים הייתה דגימה מכוונת. קרי, המשפחות נבחרו לאור קריטריונים מוגדרים- משפחות שהשתתפו בתוכנית "עולים לדרך- קד"ס" והסכימו להשתתף גם במחקר, אשר עברה חצי שנה לפחות מאז ההיוועדות שלהן. העובדים הסוציאליים והמלווים אשר השתתפו במחקר זה הינם הגורמים אשר מלווים משפחות אלה.

בסך הכל נחקרו 9 משפחות, הכוללים 18 מרואיינים (9 עובדים סוציאליים ו-9 מלווים). לצורך ביצוע המדגם, פניתי טלפונית אל העובד הסוציאלי ואל המלווה של המשפחה, פירטתי את מטרות המחקר וביקשתי את הסכמתם להשתתף בו. תחילה, הם חתמו על טופס הסכמה מדעת להשתתפות במחקר, שבו הובטחו להם סודיות מלאה ואנונימיות (נספח 1 : טופס הסכמה מדעת להשתתפות במחקר), ולאחר מכן ענו על שאלון קצר שכלל פרטים דמוגרפיים.

כלי המחקר ודרכי איסוף המידע

המידע נאסף באמצעות ראיונות חצי מובנים, המתאימים למקרים שבהם יש צורך בגמישות ובשאלות המתייחסות לנושאים כלליים, לצד צורך במיקוד ברעיונות הנדונים במחקר (שקדי, 2003). מדריך הריאיון נגזר משאלות המחקר ונבנה בצורה מותאמת לכל מרואיין מקבוצת התייחסות (עו"ס, מלווה), והוא מתמקד בבירור תפיסותיהם וחוויותיהם על שלב יישום תוכנית המשפחה (למשל, מנקודת מבטך כיום, במה תורמת התוכנית למשפחה?; מה המשמעות של תפקידך למשפחה?). בסוף הריאיון, המרואיינים נתבקשו לשתף את תחושותיהם על הריאיון שעברו. מדריכי הריאיון שבהם נעשה שימוש מצורפים בנספחים (נספח 2, נספח 3). בעקבות מגפת הקורונה, נמנעו מפגשים פרונטליים, והראיונות התקיימו באופן מרוחק - באמצעות תוכנת הזום או טלפונית, לפי בחירת המרואיינים ובהסכמתם. כל הראיונות הוקלטו ונמחקו מיד לאחר שקלוטם. אורך הראיונות נע בין ארבעים דקות לשעה וחצי.

לצד הראיונות המוקלטים, נכתב יומן שדה, ובו תועדו (מיד בתומם) התרשמויותי, תחושותיי ומחשבותיי עליהם. כמו כן, צוינו ביומן אירועים שקרו במהלך הריאיון ולא באו לידי ביטוי בהקלטה, כמו כניסת אדם אחר לחדר בעת הריאיון. בנוסף, קיבלתי את תוכנית המשפחה של כל משפחה, אשר סייעה לי בהבנת ההקשר של דברי המרואיינים. יתרה מכך, צפיתי בהיוועדות של אחת מן המשפחות שהשתתפו בתוכנית. לפי ג'אמשד (Jamshed, 2014), התצפית מהווה אמצעי נוסף לאיסוף מידע משלים, ויכולה לאשש חלק מממצאי המחקר.

ניתוח הנתונים

הראיונות המוקלטים שוקלטו, וניתוח הנתונים התבצע בצורה תמטית. כלומר, תהליך ניתוח הנתונים התבסס על תהליכי פירוק והרכבה מחדש, שכללו קריאה חוזרת של הראיונות, זיהוי של נושאים העולים מן הנתונים, קידודם ליחידות משמעות נפרדות, חיפוש קשרים בין היחידות השונות וקיצוץ לתמונת מרכזיות ולתתי תמונות, במטרה לענות על שאלות המחקר (צבר בן-יהושע, 1995). ניתוח הנתונים התייחס למילים ולתיאורים של המרואיינים, ששיקפו את הרגשות, המחשבות, האמונות והידע שלהם (שקדי, 2003). עבור מטרות אלו, נעשה שימוש בתוכנת ניתוח נתונים איכותניים הנקראת MAXQDA.

אמינות המחקר

לינקולן וגובא (Lincoln & Guba, 1994) הציעו את המושג "ראוי לאמון" כאמת מידה לאיכות המחקר האיכותני. כלומר, אמת מידה לכך שהמחקר בוצע באופן שהממצאים בו יהיו ראויים לאמון הקוראים. חיזוק מידת האמון בנתוני מחקר זה התבצע במספר דרכים: הראשונה, סיפוק תיאור עשיר ומפורט של הנתונים, כך שהקוראים יוכלו להעמיד את עצמם במקומו של האחר, להבין כיצד הוא מרגיש ולרדת לעומקה של חוויתו, ובהתאם לבחון את המסקנות אליהן החוקרת הגיעה (שקדי, 2003). דרך נוספת לחיזוק האמון בממצאים הייתה השוואת פרספקטיבות שונות לניתוח הנתונים. כלומר, נערך דיון על העולה מן הנתונים יחד עם שאר חברות קבוצת המחקר. כמו כן, לאורך כל שלבי המחקר החוקרת מילאה "יומן שדה", שבו תיעדה את המידע שלא תועד באמצעים ה"פורמליים", כמו אירועים שקרו עם הנחקרים לפני ואחרי הריאיון, התחושות

והמחשבות שעלו בזמן ביצועו, תגובות לא מילוליות ועוד. מלבד זאת, התבצעה גם הצלבה של הממצאים שעלו מן המחקר עם ממצאים קודמים שעלו מן הספרות המחקרית הקיימת בנושא.

סוגיות אתיות

במהלך עריכת מחקר זה עלו מספר סוגיות אתיות. ראשית, החשש לחיסיון המרואיינים גובר בתוכנית כמו "עולים לדרך- קד"ם", בה קיימת היכרות טובה של הנפשות הפועלות זו עם זו. לפי צבר-בן יהושע (2016), הבטחת אנונימיות הנחקרים נועדה לשמור על פרטיותם ועל טובתם. שמירה קפדנית על אנונימיות הנחקרים אינה רק הסתרה של שמות הנחקרים, ועל החוקר להימנע מפרסום כל פרט שעשוי לחשוף את זהותם. על-מנת להתמודד עם סוגייה זו ולהבטיח את חשאיותם של המרואיינים, הופעלו אמצעי אבטחה שונים: תמלול הריאיון בוצע ללא פרטים מזהים; במהלך ניתוח הממצאים הוסבו וטושטשו פרטים שעלולים לגרום לזיהוי המשתתפים (כגון: שמות, ומקום מגורים), ומי שערך את ניתוח הנתונים והיה חשוף לפרטים החסויים היה צוות המחקר בלבד. בנוסף, המידע נשמר בקובץ ממוחשב במחשבינו האישיים בלבד המוגנים בסיסמה, וללא פרטים מזהים של משתתפי המחקר.

סוגייה אתית נוספת שעלתה הינה רגישות נושא המחקר. על-מנת להתמודד עם סוגייה זו, הקפדנו לנסח את השאלות באופן שקול, ואפשרנו למרואיינים להימנע ממענה על שאלות המסבות להם אי-נוחות, או כאלה שאינם מעוניינים לענות עליהן מסיבות אחרות. בנוסף, לקראת איסוף הנתונים הוגש טופס אתיקה לוועדת האתיקה של בית הספר לעבודה סוציאלית, ואושר (נספח 4). בטופס זה תוארו מטרות המחקר, אי הנוחות והסיכונים העשויים להיגרם למרואיינים כתוצאה ממעורבותם במחקר ואת האמצעים שינקטו כדי למזער אותם. כמו כן, הוערכה הסתברות הסיכון וחומרת הסיכון עבור משתתפי המחקר, והמחקר החל רק כאשר שתיהן הוערכו נמוכות.

יחד עם זאת, על-מנת ליצור שקיפות מול המרואיינים וליצור אמון עימם, הועבר למרואיינים טופס הסכמה מדעת (נספח 1) בטרם התחלת הריאיון, ואף הוקרא להם בתחילתו והם נתבקשו לחתום עליו. טופס ההסכמה מדעת מבהיר את פרטי המחקר, מטרות הריאיון ותנאיו, ומבקש להבטיח כי כל נחקר העריך עבור עצמו את כדאיות השתתפותו במחקר, בטרם נענה בחיוב להשתתף בו (צבר-בן-יהושע, 2016).

מיקום החוקרת ביחס למחקר

במחקר האיכותני החוקר משמש ככלי המחקר המרכזי לאיסוף הידע ולניתוח הנתונים- הוא מעוניין לדעת כיצד התופעות הנחקרות מובנות על-ידי אלו החווים אותן והמעורבים בהן, ולשם כך משתמש בהבנה שלו את המציאות ובראיית עולמו. על-כן, היחס בין חוקר בגישה האיכותנית ומושא החקירה שלו אינו יחס של סובייקט-אובייקט, אלא של סובייקט-סובייקט (שקדי, 2003). על-מנת להבין את מיקומה של החוקרת ביחס לנושא מחקר זה וביחס לנחקרים עצמם, מובא להלן תיאור קצר אודותיה:

החוקרת נולדה וגדלה בבאר שבע ובחמש וחצי השנים האחרונות מתגוררת בירושלים. היא יהודייה מרקע מסורתי, ובת להורים עולים ממרוקו, שהגיעו ממשפחות מרובות ילדים ומעוטות יכולת. היא סטודנטית לתואר שני בעבודה סוציאלית באוניברסיטה העברית, העובדת בבית לחיים של בוגרים עם אוטיזם ובמרכז חברתי המיועד לאנשים בגיל השלישי, הנמצאים במסגרות בריאות הנפש. בנוסף, החוקרת חונכת מטעם האוניברסיטה סטודנטיות מהמגזר החרדי. במסגרת התואר,

החוקרת הוכשרה בקורסים שונים העוסקים במחקר איכותני, וביצעה הכשרה מעשית בגן המיועד לילדים עם עיכוב התפתחותי. במסגרת הכשרה זו, החוקרת הגיעה אל בתי הילדים, ושם ביצעה טיפול משפחתי, הכולל מפגשים נפרדים עם ההורים ומפגשים משותפים עם הילדים וההורים בו בזמן, שכללו פעילות או משחק משותפים. על-כן, ניתן לומר כי לחוקרת היכרות אישית ומקצועית עם משפחות שילדיהן הוכרו כילדים במצבי סיכון ויש לה ניסיון בעבודה שיתופית עם משפחות וילדיהן, המגיעים מרקעים תרבותיים מגוונים. על-אף זאת, החוקרת מגיעה כנציגה של האקדמיה, דבר שעלול היה להיתפס בעיני חלק מן המשתתפים במחקר כמרוחק מהם, ואולי אף לעורר התנגדות.

פרק הממצאים

מטרת המחקר הנוכחי הינה לבחון את התפיסות והחוויית של אנשי המקצוע- מלווים ועו"סים, הלוקחים חלק בתוכנית "עולים לדרך- קד"ם", משלב יישום תוכנית המשפחה. ניתוח הנתונים שעלו מן הראיונות העלה חמש תמות מרכזיות: *התמה הראשונה*, עוסקת בדאגות שהעסיקו את המשפחות המשתתפות בתוכנית, לדעת בעלי התפקיד, ובדאגות שהעסיקו את העובדים הסוציאליים לגבי הילדים במשפחה. התמה מתייחסת לפער העולה בין דאגות אלה ובוחנת האם וכיצד התוכנית מקדמת הפחתה בדאגות המשפחה ובדאגות בעלי התפקיד לגביה. *התמה השנייה*, תוכנית קד"ם כמקדמת שינוי תודעתי, עוסקת בשלושה היבטים- ההנחות המוקדמות שאפיינו את הגורמים המעורבים בתוכנית ואת הקשר ביניהם בתחילת התהליך של קד"ם, לדברי בעלי התפקיד שרואיינו, הקושי המצוי בניסיון לשנות את דפוסי החשיבה והפעולה הקיימים והמוכרים לכל צד, והשינוי התודעתי שהתוכנית קידמה, אשר הוביל לשינוי במערכת היחסים בין הצדדים בחלק מן המקרים. *התמה השלישית* עוסקת במאפייני הקשר בין המשפחות ובעלי התפקיד לתומכי המשפחה. היא מסווגת את התומכים לפי ארבעה סגנונות תמיכה, מתייחסת לכפיית התמיכה על חלק מהתומכים ועל המשפחות ולהשלכותיה על אופי התמיכה ועל עבודת בעלי התפקיד בשלב היישום. *התמה הרביעית*, השימוש בסל המענים, מתייחסת לארבעה היבטים: סל המענים כגורם מוטיבציה להצטרפות לתוכנית קד"ם, החינויות של סל המענים למשפחות, מידת השליטה של המשפחה על ההחלטה כיצד יש לנצל והרחבת המענים הניתנים באמצעות גיוס הקהילה הרחבה. *התמה החמישית* והאחרונה, מתייחסת לתפקיד המלווה: בין קביום להקניית כישורים. בתמה מוצג האופן שבו תפקידו בא לידי ביטוי בשטח. היא מתייחסת למעבר בין המתאם למלווה, למאפייני המלווים וכישוריהם האישיים המסייעים להם בביצוע התפקיד, חשיבות הקשר בין המלווה למשפחה, תהליך הפרידה מן המלווה וסגנונות העבודה השונים בין המלווה לעובדים הסוציאליים. בנוסף, מניתוח הנתונים עלו תמות נוספות, אשר לא יפורטו במסגרת ממצאי מחקר זה. בין תמות אלה ניתן למצוא את הנושאים הבאים: (1) השפעות מגפת הקורונה על המשפחות בתוכנית קד"ם ועל יישומה; (2) רגישות תוכנית קד"ם להקשר התרבותי של המשפחה, המקדמת נגישות שפתית ותרבותית ובכך מאפשרת למשפחה ומערכת הרווחה לתקשר באופן אפקטיבי יותר.

תמה ראשונה: דאגות המשפחה, לתפיסת בעלי התפקיד, דאגות העובדים הסוציאליים

בתמה זו יוצגו הדאגות שהעסיקו את המשפחה ואת בעלי התפקיד בנוגע אליה. במהלך ההכנה וההיוועדות בני המשפחה, אנשי המקצוע והתומכים מציגים נקודות עוצמה שהם רואים במשפחה ואת הדאגות שלהם לגבי הילדים בה. בני המשפחה, התומכים ובחלק מן המקרים גם המלווים

שהצטרפו להיוועדות, מנסים למצוא מענים הולמים שיענו על הדאגות שהוצגו. המענים הנבחרים מתוכם נכתבים בתוכנית המשפחה, והשותפים לה בוחרים את האחראי לביצוע כל מענה ואת לוחות הזמנים בהם עליו להתבצע. שלב היישום מהווה את השלב שבו מיישמים תוכנית זו ומוציאים אותה לפועל מתוך מטרה להפחית או לסיים עם הדאגות.

הפרק ידון בשני היבטים הקשורים לדאגות: ראשית, זיהוי הדאגות המדאיות את המשפחה, תפיסת בעלי התפקיד. דאגות אלה נגעו בדרך כלל להישרדות יום-יומית וצרכים חומריים דחופים, ועלה פער בין לבין מטרת תוכנית קד"ם, שהיא לתת מענה לדאגות הנוגעות לילדים ולאופן התנהלות ההורים מולם. שנית, הפרק ידון באופן בו בעלי התפקיד מגדירים הפחתה בדאגות המשפחה ומידת ההפחתה בהן בעקבות התוכנית. היבטים אלה יוצגו בהרחבה לאורך התמה.

1.1. של מי הדאגה הזו? חוסר הלימה בין מטרת תוכנית קד"ם לרווחת הילד לבין דאגות ההורים

בשבע מתוך תשע המשפחות שרואיינו, ניתן להצביע על פער בין הדאגות המטרידות את המשפחה לבין הדאגות המטרידות את העובדים הסוציאליים שבגינן הפנו את המשפחה לתוכנית קד"ם. במרבית הראיונות עלה כי הדאגות העיקריות שהטרידו את העובדים הסוציאליים לגבי המשפחה נגעו לאופן התנהלות ההורים כלפי הילדים. בהתאם לכך, מרבית המענים שנקבעו בתוכניות המשפחה התמקדו בילדים וכללו השתתפות הילדים בחוגים, הדרכות הורים, טיפולים רגשיים, אבחונים, חונכות וכדומה. לעומת זאת, מתוך השינויים שנערכו בתוכניות המשפחות בעקבות בקשות של המשפחות, ומתוך האופן בו תיארו בעלי התפקיד את הניצול של חלק ניכר מן המשפחות את סל המענים בפועל, ניתן להבחין כי הדאגות העיקריות שהעסיקו את המשפחות נגעו להישרדות יום-יומית, כמו קושי בתשלום שכר דירה, ולצרכים חומריים דחופים, כמו כיסוי חובות. מכך, ניתן לטעון לחוסר הלימה מסוים בין מטרת תוכנית המשפחה לתת מענים לדאגות הקשורות לילדים, לבין הצורך לראות את המשפחה כיחידה הוליסטית, שהפרטים בה משפיעים אלו על אלו, כמו דאגות יומיומיות של ההורים, המעסיקות אותם ובהתאמה משפיעות על תפקוד הילדים והדאגות לגביהם. בעקבות ההיענות לבקשת ההורים להשתמש בסל המענים עבור צרכיה היום-יומיים, התחזקה ההלימה ביניהם, וניתן לטעון לגמישות ורגישות של התוכנית לצרכי המשפחות ולשליטה של ההורים בתהליך. כמו כן, יש לקחת בחשבון כי נתונים אלו נאספו בשלבים שונים בהתמודדות עם מגפת הקורונה, אשר הובילה בחלק מן המקרים להעצמת והקצנת דאגות המשפחה הקיימות (רבות מן המשפחות המשתתפות בתוכנית חיות מתמודדות עם עוני), ואף להתפתחות דאגות חדשות. ניתן להבחין בכך בדברים שנאמרו בראיונה של מרים, אשר ליוותה את משפחת ישראל, והסבירה על שינויים שנעשו בתוכנית המשפחה המקורית שנקבעה: "היום בבוקר החלטנו שבגלל שהאמא במצב פיננסי מאוד קשה, והיא לא שילמה את השכירות שלה, אז היא ביקשה שנעזור לה, שאת הכסף הזה נעביר לה כדי שתשלם שכירות".

כמו כן, גם בראיון של נדיה, המלווה של משפחת סוארס, ניתן להבחין בהתמקדות המש"ח בנושאים המדאיגים אותה לגבי הנער שלגביו נערכה ההיוועדות, כמו אי הגעתו לבית הספר והפעלת סנקציות פורמליות על המשפחה בעקבות זאת, תוך התעלמות מהנושאים שהמשפחה והמלווה רואים כמשמעותיים וכהתקדמות:

"אני מאוכזבת קצת מזה שהרווחה רוצה... דוחפת תמיד את התכנון טיפול... גם אם יש התקדמות, וגם אם אין, כי מבחינתם ההתקדמות זה: אם הוא לא עושה כלום בתוכנית, לא הולך לפסיכולוג, לא הולך לחוג, לא כלום, זה לא חשוב. אבל אם הוא הולך למרכז, אז

מבחינתם הכל בסדר. עזבי, גם אם לבי"ס הוא לא היה הולך, אבל למרכז כן, אז מבחינתם הכל מצוין! הוא עושה הכל, אבל רק את זה הוא לא עושה, אז צריך לעשות ועדת תכנון טיפול (צוחקת)".

מן הציטוט של נדיה עולה תחושת תסכול מדרך ההתנהלות של המש"ח, שבעיני מתעלמת מההישגים וההתקדמות שהמשפחה והנער, בפרט, עשו, ומתמקדת רק בדאגת אי שיתוף הפעולה של הילד עם דרישותיה ממנו. דאגה זו עולה בעיני הרווחה כדאגה עיקרית, ובעיני נדיה מבטלת את חשיבות הדאגות האחרות, כמו הגעה של הנער לבית הספר ויציאתו מן הבית עבור טיפול פסיכולוגי ותחומי עניין נוספים. מן הטון הציני שבו נדיה אמרה את הדברים בראיון, ניתן לפרש את דבריה כביקורת לרווחה או כאכזבה מהאופן שבו היא מתנהלת מול המשפחה, בו היא מאיימת בקיום ועדת תכנון טיפול. לעומת נדיה, העובדת הסוציאלית המלווה את המשפחה העלתה כי בעיניה דאגות המשפחה החמירו וכי יש להוציא את הנער לפנימייה.

עם זאת, בראיונות עלו גם קולות בודדים של עו"סים, אשר הסתייגו מן השאיפה לאפשר למשפחה שליטה מלאה על מידת ההתערבות של אנשי המקצוע בחייה ובהגדרת דאגותיה והמענים להן. קולות אלה טענו כי מתן השליטה המלאה למשפחה מבטל את הערך של העמדות המקצועיות המגובות בלימודים וניסיון קודם. תמר, העו"ס של משפחת מרציאנו מדגימה זאת בדבריה:

"אי אפשר לאכול את העוגה ולהשאיר אותה שלמה. כאילו... אי אפשר לבקש עזרה ולהגיד כאילו יש פה מקום של שליטה. נכון שיש פה את זה שקד"ם מדבר על זה שהבן אדם צריך להוביל והמשפחה וכולי, ואני מסכימה עם זה, אני לגמרי מסכימה עם זה. יחד עם זה, יש גם עמדות מקצועיות, שהעמדות המקצועיות הן לא רק ממאמר שקראנו. וגם אם זה ממאמר שקראנו, בכל זאת הלכנו ללמוד איזה מקצוע. אחרת, בוא, שמישהו שהוא לא עובד סוציאלי יעשה את זה אם אנחנו מיותרים. העמדה המקצועית שלי צריכה להישמע. בסוף ברור שההחלטה הסופית היא של המשפחה, אבל אני יכולה להשמיע את העמדה המקצועית שלי. ואם המשפחה בוחרת אחרת ויש לזה השלכות, אז יש לזה השלכות".

בעזרת המטאפורה "אי אפשר לאכול את העוגה ולהשאיר אותה שלמה", מביעה תמר נימה ביקורתית מסוימת כלפי מהות מודל קד"ם. בעיניה, המודל מדגיש לטובה את עיקרון שליטת המשפחה בחייה, אך "מייתר" את העמדות המקצועיות המובעות כלפיה, כאילו היו זניחות ולא משמעותיות לשמיעה, בשם הרצון להעצים את המשפחה. לטענתה, במידה והמשפחה פונה למש"ח לסיוע, עליה לקחת בחשבון שזה ידרוש ממנה להקשיב לעמדות אנשי המקצוע המלווים אותה. המשפחה הפונה לסיוע יכולה לבחור דרך אחרת מן המוצע לה על ידי אנשי המקצוע להתמודדות עם דאגותיה, אך עליה לדעת שעלולות להיות לכך השלכות. ציטוט זה מראה את הדאגה של תמר למשפחה, מדגים את המשא ומתן שגורמי הרווחה מנהלים עם עקרונות קד"ם וכן מעלה תהייה מה המשקל שניתן לדאגות של אנשי המקצוע אל מול הדאגות של המשפחה. בנוסף, הוא מציג שני ערכים שהם מתחבטים במשקל שיש לתת לכל אחד מהם: הצורך לפקח על תפקוד המשפחה מול הרצון לקדם את ריבונותה.

עדות לפער זה ניתן למצוא גם בתמה הבאה, העוסקת בחשדות ההדדיים הקיימים בין מערכת הרווחה לבין המשפחות הפונות לסיוע.

1.2. האם אכן הפחתה בדאגות?: "יש להם [למשפחה] זמן ומקום לעוד דברים אחרים מאשר לבעיות שהיו להם" (שמוליק, מלווה)

על-אף שמגפת הקורונה עצרה תהליכים רבים והקשתה על ביצוע סעיפים שונים בתוכניות המשפחה, מרבית הראיונות שנותרו (10 מתוך 18) העידו על הפחתה בדאגות המשפחה שנכתבו בתוכנית המשפחה (בשש משפחות שונות). הפחתה בדאגות נתפסה בעיני שמונה מן המרואיינים כביצוע סעיפי תוכנית המשפחה שתוכננה (בין אם הם התבצעו ובין אם לאו), ועדות לה ניתן לראות בראיונו של משה, העו"ס של משפחת דביר:

"התוכנית מתבצעת כפי שתוכננה בדיוק, וכל הדאגות כלפי הילדים טופלו, מלבד הנערה הגדולה. עדיין לא הספקנו לטפל בזה... זה היה תהליך טוב, והתחלנו לראות שינויי אצל הילדים... והם [ההורים] גם מדברים איתי על זה שעכשיו יש להם כלים יותר איך להתמודד עם הילדים, וזה אחת ההצלחות הכי חשובות".

תוכנית המשפחה מאפשרת למשפחה ולבעלי התפקיד המלווים אותה "לראות את התמונה המלאה", המכילה את עיקר הדאגות של המשפחה בצורה מסודרת. בעלי התפקיד מסייעים למשפחה לפתור אותן, באמצעות סל המענים ובאמצעות מתן פתרונות חיצוניים, כמו גיוס מתנדבים מן הקהילה לטובת המשפחה ומתן כלים. כך, המשפחה יכולה להתפנות גם לדברים אחרים מלבד הדאגות שהעסיקו אותה עד עתה ללא הרף, כמו לדאגות אחרות ומטרות ארוכות טווח. שמוליק, אשר ליווה מספר משפחות בתוכנית, מעיד על כך:

"אם לדוגמה יש מטען של 7-10 דאגות, נכון? אז ברגע שיש מי שמחזיק את התמונה, והוא פותר להם כמעט את רוב הדאגות, אז כאילו יורד מעליהם עוד איזה סוג של... הם שומרים לעצמם מקום לדברים אחרים, מעבר למה שדיברנו עד עכשיו... הם מפנים מקום לדברים אחרים. כי כל הזמן הם היו עסוקים אך ורק בדאגות, דאגות, דאגות... היום יש מי שלוקח אותם, מלווה אותם, מי שנותן להם כל מיני... הם מפנים את עצמם לדברים אחרים".

בציטוט, שמוליק מתאר את עבודת בעלי התפקיד (בפרט המלווה) באמצעות פעלים כמו "הוא פותר להם", "לוקח אותם", "נותן להם", העלולים לצייר אותם כ"מצילים" אקטיביים של המשפחות ואת המשפחות כפסיביות. פעלים אלה מעלים שאלות הנוגעות לתפיסת בעלי התפקיד את האקטיביות הנמוכה של בני המשפחה ביישום התוכנית שאותה הם אמורים להוביל וליישם. לפי שמוליק, דבר זה מקל על המשפחה, מפחית ממנה את כובד הדאגות ונותן לה תחושה שיש מי שדואג לה ועוטף אותה.

על-אף שמרבית הראיונות מעידים על הפחתה בדאגות, ישנם ראיונות שהעידו על חוסר התקדמות ביישום תוכנית המשפחה ולעתים אף על הידרדרות במצב המשפחה. בין אם הדבר נובע מפערים בין האופן שבו הרווחה, המשפחה והמלווה מגדירים התקדמות במצב, ובין אם לטענת בעלי התפקיד, הדבר נגרם בשל חוסר שיתוף פעולה מצד המשפחה, התנגדות הילד לשינוי, חוסר רצון של המשפחה לחשוף אחרים למצבה, צורך לעסוק בהישרדות וחוסר פניות של המשפחה להתעסק בדאגות הקשורות לילדים. לדוגמה, אסנת, העו"ס של משפחת בטיט, מתארת חלק מן הסיבות:

"הבעיות הן אותן בעיות. הן לא ישתנו גם, כי אין פה שום טיפול מעמיק, הם גם לא מרגישים שהם פנויים לזה, הם עסוקים מאוד. נקרא לזה סוג של הישרדות עם שישה

ילדים, לא רוצים להיות כל כך... לחשוף יותר מדי את החיים שלהם, בגלל זה גם היה קשה להם למצוא את התומכים, כי הם לא ממש רוצים שאנשים ידעו מה מצבם".

העמדה של אסנת מבטאת את הקושי של משפחות החיות בעוני, הדורש מהן להתמודד עם מצב הישרדותי יום-יומי. פינוי זמן ועיסוק בדברים אחרים שאינם קשורים להישרדות יום-יומית, כמו רווחה נפשית והתקדמות תפקודית של ההורים והילדים, נחשבים עבורן כשוליים ביחס לשאר דאגותיהן. אסנת מוסיפה כי גם הקושי של המשפחה לחשוף את מצבה בפני אחרים ולהיעזר בהם, מקשה עליה לפתור את הדאגות שעומן היא מתמודדת.

לסיכום, תמה זו עסקה בזיהוי הדאגות שהעסיקו את המשפחות (לדעת בעלי התפקיד) ובעלי התפקיד בכתיבת תוכנית המשפחה ולאחריה ובניתוח הפערים ביניהן. נראה כי יש חוסר הלימה מסוים בין מטרות תוכנית קד"ם לתת מענים ישירים הקשורים לדאגות הנוגעות למוגנות הילדים, ובין הדאגות המעסיקות רבות מן המשפחות, הנוגעות לצרכים החומריים הדרושים להישרדותן היום-יומית. בנוסף, תמה זו הציגה תמונה חיובית הנוגעת להפחתה בדאגות אצל מרבית המשפחות וכן התייחסות למקרים שבהם המצב היה שונה. תמונה חיובית נוספת ניתן לראות בתמה הבאה העוסקת בשינוי התודעתי שקד"ם מקדמת אצל המשפחות ובעלי התפקיד.

תמה שנייה: תוכנית קד"ם כמקדמת שינוי בדפוסי החשיבה ודרכי ההתנהלות בקרב המשפחות וגורמי הרווחה

פרק זה ידון בתהליך השחרור מההנחות המוקדמות שהוטמעו אצל 4 מן המשפחות וחלק מבעלי התפקיד אחד כלפי השני ושינוי דפוסי החשיבה והפעולה שבהם נקטו עד עתה. תהליך זה אופיין בשלושה שלבים שונים: הנחות מוקדמות שאפיינו את הגורמים המעורבים בתוכנית ואת הקשר ביניהם בתחילת התהליך של קד"ם, קושי בשינוי דפוסי החשיבה והפעולה הקיימים והמוכרים לכל צד ושינוי תודעתי שעברו בעקבות התוכנית, אשר הוביל לשינוי במערכת היחסים ביניהם בחלק מן המקרים. שלבים אלה יפורטו בנפרד בתת התמונות הבאות.

2.1. חשד הדדי בקשר המוקדם בין מערכת הרווחה למשפחות: "לשלול את החשדות או לאמת אותן" (עו"ס)

מן הראיונות שנחתחו ניכר כי הקשר ההתחלתי בין גורמי הרווחה לרבות מן המשפחות שהשתתפו בתוכנית קד"ם אופיין בסטיגמות וחשדות הדדיים. בעלי התפקיד העידו כי לדעתם, מערכת הרווחה נתפסה בעיני המשפחות כגורם מבקר, מפקח ומאיים, אשר יש בכוחו לפגוע בשלמותה של המשפחה ובכל אחד מהם לחוד. במקביל, גורמי הרווחה הביעו בתחילת התהליך חשדות כלפי בני המשפחה, שמא קיימים בתוכה מצבי סיכון שאינם מטופלים על-ידם (לרוב, המשפחות היו בקשר קודם עם אותם עו"סים). ההדדיות של חשדות אלה מובילה להגברת עוצמתן בקרב שני הצדדים ולהגדלת הביקורת במערכת היחסים ביניהם. מן הראיונות ניכר כי בעקבות החשש של המשפחות לפעול ביחד עם הרווחה, הן מצמצמות את הקשר איתה, או אף נמנעות ממנו. דבר זה מוביל להגברת החשדות הקיימים כנגדן בעיני גורמי הרווחה ולהפעלת אמצעי הסמכות שיש בידם, כמו זימון לוועדות תכנון טיפול ואיום להוציא את הילדים למסגרת חוץ-ביתית. כך למשל, החשדות ההדדית מתוארת על-ידי שמחה- עובדת סוציאלית, אשר מלווה את אחת המשפחות המשתתפות בתוכנית קד"ם, עוד טרם כניסתה לתוכנית:

"הוא [האב] לא הסכים שאנשי טיפול שקשורים לרווחה יכנסו לבית בכלל, אז לא היה לנו דרך לדעת מה המצב של הילדים. כל כך רצינו להיות בתוך זה. לדעת שהילדים האלה לא סובלים כמו שאנחנו חושדים, ורצינו לשלול את החשדות או לאמת אותם, והוא לא נתן, הוא לא שיתף פעולה... אף פעם לא ויתרתי עליהם, אבל עצם זה שהוא התנגד שאגיע לביקור בית, עצם זה שלא רצה שיגיעו למועדוניות, עצם זה שאפילו שאנחנו נממן להם את החוגים במתנ"ס... ואז לא ידענו מה קורה בתוך הבית. לא ידענו".

שמחה מתארת חרדה של אב המשפחה והתנגדות רבה מצידו לכל סוג של קשר שלו או של ילדיו עם הרווחה. כלומר, הרווחה ייצגה עבורו דאגה נוספת. דאגה זו של האב "התנגשה" עם דאגותיה הכנות של שמחה לילדי המשפחה. היא חששה שמא הם סובלים, והתנגדויות האב יובילו לויתור שלה עליהם ועל הקשר עימם. עם זאת, בהמשך הריאיון, שמחה מגלה אמפתיה לאב המשפחה והבנה לתגובותיו. היא מתארת את החוויות השליליות שהיו לו עם הרווחה בעבר ומעידה על מודעותה לכשלי המערכת הקיימים בנושא שיתוף ההורים בהחלטות גורמי הרווחה.

לעתים, הקשר עם המשפחות המקבלות שירות ממערכת הרווחה אף מאופיין גם בהנחות מוקדמות כלפיהן. אחד הראיונות שנערך עם שמוליק, המלווה של משפחת בן-דוד, מעיד כי לתפיסתו, חלק מן המשפחות המלוות בתוכנית קד"ם מחזיקות בתודעת עוני, המקבעת את מצבן הקיים ומקשה עליהן לבצע שינוי או לרצות בו. דבר זה משפיע גם על מידת רצונם של אחרים לסייע להן ועל מידת היכולת של התוכנית להשפיע על מצבן:

"כל עוד שנראה שהמשפחה רוצה לעזור לעצמה, אנחנו ניתן יותר... את יודעת, עשו מחקר וגילו שהרבה עניים בחרו להיות עניים... יש כאלה שאומרים 'עזוב אותי, העיקר שאני אוכל ויש לי איפה לישון'... זה בא ממקום של עצלנות, מפחד לא להצליח, ממשהו שהם עברו בחיים בגלל שהם נכשלו באיזה עסק שפעם בנו... זה בא מכל מיני סיבות, אבל 'נוח לי שיש לי רק מה לאכול, אני לא צריך להתאמץ כדי לקבל עוד הכנסה ועוד כסף. אני מספיק לי הסיגריות שלי והאוכל שלי, המקום לישון בו, וזהו. לא מעניין אותי השאר'".

תיאורו של שמוליק מעיד על גישה ביקורתית ואף על האשמה מסוימת כלפי התנהלותן של חלק מן המשפחות המשתתפות בתוכנית קד"ם, אשר מצפות לתמיכה של הרווחה ללא שום פעולה או שינוי מצידן. מבחינתו, ישנן משפחות שבחרות להיות בעוני, ואינן מעוניינות בשינוי אקטיבי מצידן, אלא בסיפוק הצרכים שלהן בלבד באמצעות נתמכות בגורמים חיצוניים, ולכן לא יהיה ניתן לסייע להן. הוא מביא לסוג התנהלות זה מספר הסברים כמו עצלנות, פחד מכישלון וניסיון עבר שלילי.

לסיכום, ישנם מקרים שבהם הקשר בין המשפחה לגורמי הרווחה היה חיובי ואופיין בשיתוף פעולה של המשפחה עם העו"ס, עוד בטרם הפניית המשפחה לתוכנית קד"ם. אולם, הראיונות העידו כי עיקר ההפניות של משפחות לתוכנית קד"ם התבצעו במקרים שבהם הקשר ההתחלתי בין המשפחה לגורמי הרווחה אופיין בסטיגמות וחשדות הדדיים, ואף בהתנגדות לקשר, ועלה צורך לקדם שיתוף פעולה בין הצדדים, כדי להביא לשיפור במידת המוגנות לילדים. תת התמה הבאה תפרט על הקושי הקיים בשינוי דפוס קשר זה.

2.2. קושי הדדי לשנות דפוסים מוכרים: "כל אחד בשיטה שלו" (מלווה)

שלב יישום התוכנית דורש מן המשפחות לקחת אחריות אקטיבית על מצבן, ולהחליט על הדרכים שבהן יהיו מעוניינות להיתמך. במהלך הראיונות עם בעלי התפקיד מוזכרת הציפייה מבני המשפחות המשתתפות בתוכנית לשנות את דפוסי החשיבה והפעולה שעל-פיהם הם פועלים במשך שנים רבות,

על-מנת להביא ליישום התוכנית שנבנתה על-ידן. אולם, שינוי בדפוסי פעולה מצריך שינוי תודעתי, שעשוי לדרוש זמן ותמיכה של גורמים חיצוניים למשפחה. האתגר הקיים בתהליך זה מתואר על-ידי נדיה, מלוות משפחות מבת-ים:

"המשפחה צריכה להיות אקטיבית, וזו אחת הבעיות... זה משפחות שלא היו אקטיביות עד עכשיו... מה, פתאום אחרי ההיוועדות זהו? קסם, הן נהיו אקטיביות? זה לא עובד ככה... כן, יש תוכנית, יש סוג של סדר כלשהו שיצרו להם שהם צריכים לבצע, פעולות לפי סדר מסוים, שזה כן עוזר לפעמים לאנשים לבצע דברים כי סידרו להם את זה בראש מבחינה ויזואלית..."

הציפייה מן המשפחות לשנות את דרכי הפעולה המוכרות להן ולדעת כיצד יש לבצע את התוכנית המשפחתית מיד בתום ההיוועדות נתפסת בעיני נדיה כבלתי הגיונית. היא מתארת את המשפחות ככאלו שלא היו אקטיביות עד עתה- לא פעלו למען עצמן בעצמן, אלא נתמכו בגורמים חיצוניים, ולכן אינן יודעות כיצד לעשות זאת לבד כאשר הדבר מתבקש מהן. לדעתה, דבר זה מצריך מן הגורמים המלווים את המשפחות לסייע להן ביצירת סדר פעולות ליישום תוכנית המשפחה וללמדן כיצד להיות אקטיביות. מכך, ניתן להבין כי על מנת ליישם את תהליך קד"ם, לא נדרש רק שינוי תודעתי מחשבתי, אלא גם היערכות מוקדמת ויכולת ארגון.

כמו כן, 7 מן הראיונות מעלים כי לא רק המשפחות מתקשות לשנות את דפוסי החשיבה והפעולה שעל-פיהם הן פועלות במשך שנים רבות, אלא גם בעלי התפקיד נוטים להישאר "מקובעים" בעמדותיהם ובדרישותיהם מן המשפחות ולדבוק בנהלים ובדפוסי הפעולה המוכרים להם, גם כאשר הדבר פוגם בקשר ביניהם. דברים אלה עלו מרוח הראיון עם 2 עובדות סוציאליות ומדבריהם של 5 מלווים על עבודתם של העובדים הסוציאליים. נדיה, המלווה, מדגימה זאת בציטוט הבא:

"כל אחד בשיטה שלו... כל איש מקצוע חושב שהדרך שבה הוא עובד היא הדרך הנכונה, וקשה להסביר להם דרך אחרת... הרבה פעמים במשרד הרווחה יש עובדים שהם אחלה אנשים, אבל עם הזמן, הם סוג של פיתחו לעצמם כמו הגנה כזו, שהם נותנים הרגשה של סוג של משטר כזה על המשפחות. בגלל זה המשפחות מגיבות אליהם ככה, שיש איזושהי שכבה של הפרדה ושכבת מגן בין העו"ס למשפחה... כן, זה קשה, כי יש משפחות שאין להן גבולות, וכן צריך לשים להן את הגבולות האלה ולהיות כאילו... להגיע עם הפנים המקצועיות יותר, ויש משפחות שאפשר לדבר איתן בגובה העיניים".

מדבריה של נדיה ניכר כי היא תופסת את העובדים הסוציאליים ככאלה המתקשים לשנות את דרכי העבודה שלהם, ומייחסת חשיבות גבוהה לגמישות מחשבתית ופתיחות לקבלת שינויים. נדיה מתארת מחסום המפריד בין העו"ס למשפחה ומספק הגנה לעו"ס, אך לא ברור על מי הוא צריך להגן- על העו"ס מפני הקושי שבהתמודדות מול משפחה "חסרת גבולות", או על המשפחות מפני העו"ס העובדת עם כל המשפחות באותה המתכונת ללא הבחנה. בעקבות הקשר האישי הקרוב שהיא יצרה עם המשפחות אותן היא מלווה והקשר המקצועי מול בעלי התפקידים השונים, היא מצליחה לראות ולנתח את ההשפעות של הגנה זו על המשפחות, על תפיסתן השלילית את הרווחה ועל הקשר שלהן עימה. לפי נדיה, המשתמשת במילה "משטר", הדבר גורם למשפחות לחוש מאוימות, והיא רואה צורך להתאים את התגובה של בעלי התפקיד לכל משפחה בנפרד. כפי שלאנשי מקצוע שונים יש דרכים שונות לפעולה ובהן הם דבקים, כך למשפחות שונות יש דפוסי וצרכים

שונים הדורשים התייחסות שונה. לטעמה, כל עוד כל צד יתבצר בעמדותיו ובדפוסי החשיבה והפעולה המוכרים לו ויתקשה להקשיב לצד השני, הצדדים יתקשו להשיג מטרה משותפת.

בריאיון של שמחה, העו"ס של משפחת בוחבוט, ניתן להבחין בתחושת חוסר אמון במערכת בה היא עובדת, אשר פועלת לפי נהלים מוגדרים, גם אם הם מקשים על יצירת הקשר עם המשפחות ושיתוף פעולה עימן: "אני באמת לא רציתי לוותר על הילדים האלה. היה לי מאוד חשוב. גם אם הייתי צריכה 'להתכופף', באמת 'לבלוע את האגו' ולהיות שם בשביל הילדים, כי ידעתי שאם אני לא אהיה שם, הדברים לא יתבצעו ויישארו איך שהם".

למרות תחושת הפגיעה של שמחה מהביטויים של האב ומהיחס שלו כלפיה, ולמרות הקושי בשיח עימו, היא בוחרת להמשיך ללוות את המשפחה ולהיאבק על הקשר עמה, מתוך תחושת אחריות ודאגה לילדים ומתוך ידיעה שבטווח הרחוק זה יוכל להטיב עימם. היא משתמשת במטאפורות כמו "להתכופף" ו"לבלוע אגו", המתארות הורדה בערך העצמי, על-מנת לתאר את ההקרבה שהיא מוכנה לעשות עבור מטרה זו. בהמשך, היא מביעה חוסר אמון במערכת הרווחה בה היא עובדת, בכך שטוענת כי אם היא תשלח אותו לעו"ס אחרת, העבודה לא תתבצע. בהמשך הריאיון, שמחה אף בידלה את עצמה ממערכת הרווחה, וטענה כי אילו האב היה מגיע לאחת העו"סיות הוותיקות והשחוקות, לדבריה, לא היה לה כוח להילחם עבורו כפי שהיא עשתה. אלה, מעלים תהייה בנוגע להפנמת תפיסות קד"ם על-ידי מערכת הרווחה, על מידת האמון שחלק מהעובדים הסוציאליים רוחשים לשירות שבו הם עצמם עובדים ולציפייה מן המשפחות להאמין בו ולשתף עימו פעולה. כלומר, יתכן כי גם אם העו"ס תשנה את דפוסיה מול המשפחה, היא עלולה "להיחסם" מול המערכת בה היא עובדת.

לסיכום, ניכר כי הפנמת הערכים המובילים את מודל קד"ם מאתגרת את מערכת הרווחה, את העו"סים הפועלים בתוכה וכן את המשפחות המשתתפות בתוכנית "עולים לדרך- קד"ם". תת התמה הבאה מתארת את הגורמים המסייעים בהתמודדות עם אתגר זה.

2.3. תוכנית קד"ם כנקודת מפנה חיובית ביחסים: "קד"ם הצליחה לגשר בין המשפחה לבין הרווחה" (עו"ס)

מן הראוינות ניכר כי עבור מרבית המשפחות (שש מתוך תשע שרואיינו), תוכנית קד"ם היוותה נקודת מפנה חיובית ביחסים שלהן עם גורמי הרווחה, אשר הביאה להגברת האמון ההדדי ושיתוף הפעולה בין הצדדים (אפילו במקרים שבהם מטרות תוכנית המשפחה לא הושגו). המרואיינים ציינו גורמים שונים שהובילו לכך: (1) כניסת ה"מתאם" והמלווה למשפחה, הזמינות הגבוהה שלהם למשפחה והצגתם והצגת תוכנית קד"ם כחיצוניים למערכת הרווחה; (2) אירוע ההיוועדות אשר מאפשר למשפחות לחוש שהן נמצאות במרכז תשומת הלב ושלאחרים אכפת מהן; (3) איסוף מידע כוללני ומעמיק אודות המשפחה, המאפשר לעשות סדר בדאגותיה, בכוחותיה ובמענים הרלוונטיים לה: "הרבה פעמים אני מרגישה לא נעים לשבת עכשיו מול המשפחה ולהתחיל לשאול ולתחקר. אז את השלב הזה, משהו עשה את העבודה "המלוכלכת"... ובשבילי זה הקל את העבודה עם המשפחה" (שמחה, עו"ס). איסוף זה מתאפשר באמצעות שלבי ההכנה וההיוועדות, והקשר עם הגורמים בקהילה הקשורים למשפחה, המתאפשר בשלב היישום; (4) שיח פתוח ושקיפות בין גורמי הטיפול והמשפחה ושותפות המשפחה בכל התהליכים וההחלטות הנוגעים לה; (5) שינויי תודעתי בקרב גורמי הרווחה ויישום הרעיון שהמשפחה יודעת למה היא זקוקה ומה יטיב עימה ומסוגלת לקבל החלטות בעצמה. חלק מגורמים אלה מצוינים על ידי שמחה, עו"ס משפחות,

המתארת היטב את השינוי שחל ביחסיה עם האב במשפחת בוחבוט בעקבות הצטרפות המשפחה לתוכנית קד"ם:

"שמחה: תוכנית קד"ם הצליחה לגשר בין המשפחה לבין הרווחה. באה ועשתה סדר, ונתנה את המושכות ואת האחריות למשפחות. שזה לא קורה בדרך כלל. קחו, הכל בידיים שלכם, שלא תתלוננו אחר כך: 'לא נתנו לי, לא עשו לי'. אתם תשבו, תבנו ולמענים אנחנו נדאג. זה ממש פריצת דרך.

חוקרת: מה לדעתך אפשר את השינוי הזה ביחסים?

שמחה: עצם זה שהמתאם הוא חיצוני ולא קשור אלינו לרווחה. אני גם לא מחייבת את המשפחה. רוצים? תיכנסו. לא בכוח. אתה תגיד לנו מה לעשות. זה הבדל ענק... עד להיוועדות לקח 3 חודשים. והזמן הזה אפשר גם לי וגם לניסים (אב המשפחה) להבין שאני והוא בעצם רוצים את אותו הדבר, את טובת הילדים... דווקא בשנה האחרונה מאז שהוא השתלב בקד"ם הוא פשוט בא ומתייעץ, ולא פוחד ממני ולא נרתע ממני... ברוך השם היום אנחנו במקום אחר אני יכולה להגיד לך".

שמחה מביעה התרגשות רבה מהשינוי ביחסים בינה לבין אב המשפחה ומהשינוי שעברה בהתנהלות עימה בעקבות תוכנית קד"ם- כעת היא "נותנת למשפחה את המושכות" ומאפשרת לה להחליט עבור עצמה האם תרצה להיתמך ברווחה וכיצד. היא מציינת כי דבר זה התאפשר בזכות הצגת המתאם למשפחה כחיצוני לרווחה ובעקבות מתן האפשרות לאב לפתוח בפניה את הדברים המפריעים לו וללבן את היחסים ביניהם. בהמשך הריאיון, שמחה מתארת כיצד השינוי ביחסים עם האב אפשר לה להפריך את החשדות נגדו ולהגביר את האמון שלה בו ושלו בה, שכן סוף סוף היא יכלה לראות מה באמת קורה בבית. בעקבות זאת, למשפחה התווספו שותפים לדאגות ועוצמתן פחתה, וניתן היה להציע למשפחה מענה קונקרטי עליהן.

יחד עם זאת, על-פי עדות המרואיינים, ניכר כי בזכות קד"ם, שתי משפחות שינו את דפוס המחשבה ההירשדותי שאליו היו רגילות, אשר אופיין בקבלת החלטות הרלוונטיות לטווח הקצר ולצרכים המיידיים של המשפחה. במקום זאת, משפחות אלה מצליחות "לראות קדימה", לתכנן תוכניות ארוכות טווח, שאינן נוגעות לצרכיהן המיידיים וכן לשנות את דרכי הפעולה שאפיינו אותן עד כה. מרים, המלווה של משפחת ישראל מדגימה זאת: "היא לא רואה מה הולך להיות היום, היא רואה רחוק... היא רוצה לפתוח עסק... היא רוצה לעשות דברים. היא מאוד רוצה. היא אמרה שהחלום שלה זה ללמוד תפירה כדי להתעסק בזה".

אולם, עם שלוש משפחות, לטענת העובדים, תוכנית קד"ם לא סייעה בחיזוק הקשר בין המשפחה לבין הרווחה, ולעתים הוא אף הדרדר מאז שהחלה. למשל, במשפחת מרציאנו קרה התהליך ההפוך- במקום שהתוכנית תגרום לתמר, עו"ס המשפחה, להתגייס יותר עבור המשפחה ולקשר בין בני המשפחה לרווחה להתחזק ולהיות מאופיין בפחות חשדות, הרי ככל שהתהליך התקדם - העו"ס הרגישה כלפיהם פחות התגייסות והחשדות כלפיהם גברו:

"אם לפני זה הייתי מאוד מאוד מגויסת והם [ההורים] הצליחו לגייס אותי, היום אני במקום קצת יותר של הבנה שזה לא רק הכל. שלא יכול רק שהכל קורה לו רע, אין לו מזל נאחס. יש פה כנראה גורמים אישיותיים, משהו במניפולציות קצת, שלא הכל קשור רק לזה שבאמת רק לאיזושהי אטימות של מערכות. בהתחלה אני שומרת קרדיט לאנשים שזה המערכות, יש גם מקרים כאלו. אבל אחרי שאני רואה את ההתגייסות שמנסים, אני מבינה

שזה לא רק, אני לא אומרת שאין שם צורך, יש שם המון המון צרכים, אבל אני לא יכולה לענות על כולם... גם צריך לדעת את מה שהרווחה מסוגלת לעשות".

תמר מתארת את התהליך שעברה עם המשפחה אותה ליוותה, שבו הייתה מגויסת מאוד לעזרתם וניסתה לסייע להם בדרכים רבות ומגוונות, אך ללא הועיל. דבר זה הוביל אותה לתחושת תסכול ואף כעס על חוסר ההיענות של המשפחה למענים אותם גייסה עבורה. היא מתארת זאת באמצעות האשמה של האב בהפעלת מניפולציות, טוענת לגורמים אישיותיים שהובילו לכך, ומערערת על ההנחה המוקדמת שלה שאולי המצב כך בשל אטימות המערכת. היא מעידה כי היא מבינה שלמשפחה יש את הצרכים הייחודיים והרבים שלה, אך מבקשת לזכור את מגבלות הרווחה שבתוכה היא פועלת. בכך, היא מדגישה את יכולתה המוגבלת לעתים לממש את ערכי קד"ם. בין אם בשל מגבלות המערכת בה היא פועלת, ובין אם בשל האתגרים שמעמידה בפניה המשפחה אותה היא מלווה.

לסיכום, תמה זו עסקה בתהליך השחרור מההנחות המוקדמות שהוטמעו אצל המשפחות ובעלי התפקיד אחד כלפי השני ושינוי דפוסי החשיבה והפעולה שבהם נקטו עד עתה. היא תיארה את הקשר הראשוני שהיה קיים בין המשפחה לרווחה לפני תוכנית קד"ם, אשר אופיין לרוב בהנחות מוקדמות ובחשדנות הדדית בין הצדדים ולהשלכותיה השליליות על קשר זה; את האתגרים הקיימים בשינוי דפוסי החשיבה וההתנהלות הקיימת גם בקרב המשפחות וגם בקרב בעלי התפקיד, ואת השינוי שחל בתודעת המשפחה ובעלי התפקיד, בהתייחסותם זה אל זה, בהתנהלותם זה מול זה וכן בהתנהלותם הכללית. השינוי התודעתי הוא ביחס לתחילת הקשר, ושלמותו עדיין מוטלת בספק.

תמה שלישית: הקשר בין תומכי המשפחה לבין המשפחות ובעלי התפקיד

תמה זו תציג את מאפייני הקשר בין המשפחות ובעלי התפקיד לבין התומכים שגויסו להשתתף בהיוועדות ולסייע למשפחה בכתיבת תוכנית המשפחה ויישומה. התמה תתייחס לשלושה היבטים: סיווג התומכים לארבעה סגנונות תמיכה ופירוט המאפיינים של כל סגנון, פירוט על האופן בו התומכים מגויסים לסייע למשפחה והשלכותיו על סגנון התמיכה המאפיין אותם ועל עבודת בעלי התפקיד בשלב יישום תוכנית "עולים לדרך- קד"ם".

3.1. הקשר עם התומכים: בין תמיכה נוכחת לתמיכה נעדרת

התומכים הינם בני משפחה ואנשים מתוך הקהילה, המקיפים את המשפחה ונבחרו על ידי להשתתף בהיוועדות ולסייע ביישום התוכנית המשפחתית שנקבעה. בראיונות מוצג רצף של סגנונות תמיכה שבקצהו האחד נמצא סגנון התמיכה הנוכחת (אשר הוזכר בארבע מתוך תשע המשפחות שנבדקו) ובקצהו האחר מופיע סגנון התמיכה הנעדרת (אשר נמצא כשכיח ביותר ואפיין את הקשר עם מרבית התומכים שגויסו). בין קצוות אלה הופיעו בחלק מן המשפחות סגנונות תמיכה נוספים, אשר אפיינו חלק קטן מן התומכים שבחרו להן: תמיכה אורגנית, שבה התומכים לוקחים חלק בחיי המשפחה, אך לא מתחייבים לסייע לה במענה ספציפי, ותומכים אשר תמיכתם תלויה בתפקיד המקצועי בו הם מחזיקים.

התמיכה הנוכחת מתוארת כתמיכה מסייעת וזמינה למשפחה בעת הצורך, אשר מקיימת את המשימות שאליהן התחייב התומך בהיוועדות. דוגמה לתמיכה זו ניתן למצוא בראיון עם משה, העו"ס של משפחת דביר, שתיאר את התמיכה שקיבלו הורי המשפחה מקרוביהם במשפחה המורחבת, ששמרו על קשר ממושך עימם, היו זמינים עבורם בעת הצורך וסייעו להם בדברים שאליהם התחייבו. זאת, בשונה ממקרים רבים אחרים: "הם קיימו את כל מה שהם הבטיחו לעשות. הם דאגו והיו בקשר כל הזמן, ולא נעלמו כמו בהרבה מקרים. הם באמת היו בסדר גמור ושיתפו פעולה יפה והיו נוכחים לאורך כל הדרך ועזרו מתי שהיה צריך ונדרש".

בנוסף לכך, בראיונות מתוארת גם **תמיכה אורגנית**, לפיה התומכים הם לרוב בני משפחה וקרובים של ההורים, המעורים בחיי המשפחה, אך לא מתחייבים לסייע לה בביצוע החלטות מוגדרות מתוכנית המשפחה. בעלי התפקיד מגלים הערכה לתמיכה הרגשית והכוחות שתומכים אלה מספקים בהיוועדות ולנכונותם להגיע אליה, על מנת שהמשפחה תוכל להשתתף בתוכנית קד"ם. בנוסף, הם מגלים הבנה לרצון של תומכים אלה להימנע מלקיחת אחריות והתחייבות מוגדרת למשפחה. עם זאת, על-אף שלעתים התומכים האורגניים מסייעים למשפחה רבות, גם מבלי להתחייב לביצוע סעיפי התוכנית, הם אינם מעודדים את סוג התמיכה הזה. המלווים הביעו רצון שבתהליך ההכנה תובהר לתומכים החשיבות הגבוהה של נטילת תחומי אחריות מוגדרים עבור המשפחה בהיוועדות, יישום שלהם והישארות נוכחת בחיי המשפחה לאחר מכן. תמר, העו"ס של משפחת מרציאנו, מדגימה זאת, כאשר היא מתארת את התמיכה של רב הקהילה במשפחה: "הוא עוזר כשהוא יכול לעזור, כשמתאים לו לעזור, אני מבינה, הוא לא פורמלי. מצד שני הייתי מאוד שמחה שתהיה איזושהי התחייבות. לאו דווקא בכסף, משהו..."

התמיכה המותנית בתפקיד או בשכר מוזכרת בשלושה מן הראיונות ומתוארת כתמיכה הניתנת על-ידי בעלי תפקיד הקשורים לבני המשפחה מתוקף תפקידם, מחויבים להם ולרוב מקבלים שכר על עבודתם. למשל, מורים, חונכים, צוותי מרכז הורים וילדים ועוד. תומכים אלה מתוארים כתומכים הנוכחים בחיי המשפחה גם לאחר ההיוועדות, אך תמיכתם מותנית בהמשך ביצוע התפקיד אותו הם ממלאים. תומכים אלה מבצעים לעתים מטלות מיוחדות שאינם חייבים לבצע מתוקף תפקידם הפורמלי, על-מנת לסייע ביישום התוכנית המשפחתית שנקבעה. לדוגמה, מאיר, המלווה של משפחת בן-חיים, תיאר בראיון את התמיכה אותה נותן החונך של הילד שעבורו נערכה ההיוועדות:

"התומך המרכזי של ברוך, שזה החונך שלו, יש לו גם אינטרס לקיים את החלק שלו בתוכנית, בגלל שהוא מקבל על זה כסף, ואני מבין אותו, וזה טוב... ייאמר לשבחו שהוא עושה יותר ממה שהוא צריך... כאילו נותן לו יותר שעות, לפעמים שעות לא שעות, אם יש איזה בעיה עם הבית עם ברוך, אז הוא יגיע... הוא ממש חבר של המשפחה וחבר של ברוך". לדבריו, על-אף האינטרס הקיים אצל החונך למלא את תפקידו ולתמוך במשפחה, החונך גילה יוזמה ופעל יותר ממה שצופה ממנו. על מנת לסייע למשפחה, הוא מבצע משימות נוספות שלא דווקא קשורות לתפקידו וחורגות מן הזמנים המוגדרים לו לחונכות. בעקבות זאת ובעקבות הקשר הקרוב

שנוצר בין בני המשפחה והחונך, מאיר אף מתאר את החונך כ"חבר של המשפחה", למרות שהוא מחויב לה מתוקף תפקידו.

סוג התמיכה האחרון הינו *התמיכה הנעדרת*, המאפיינת את מרבית התומכים שגויסו להגיע אל ההיוועדות, אך "נעלמו" לאחריה ולא ביצעו את התפקיד אליו התחייבו. המלווים מתארים את הקשר עם התומכים הללו כמרדף- לאחר ההיוועדות הם מתקשרים אליהם ולא נענים או נתקלים בהתחמקות מביצוע המשימה. על-כן, חלקם טענו כי הם מעדיפים לבצע את המשימות הנדרשות מן התומכים בעצמם, מאשר להתעסק במרדף ללא הישגים. מספר סיבות הוזכרו בראיונות לאי העקביות של התומכים ולנשירתם מן התוכנית המשפחתית: חוסר פניות, גיוס תומכים שמלכתחילה לא היו קרובים אל המשפחה, קושי של המשפחה להיחשף בפני אחרים, תהליך הכנה לא מספק שבו לא הובהרה לתומכים חשיבות התמיכה ונטילת האחריות גם לאחר ההיוועדות, חשש של התומכים להתחייב למשפחה ולקחת אחריות על הדאגות בתוכה, חוסר נעימות מצד התומכים לא לקחת על עצמם כלום בהיוועדות. נדיה, המלווה של משפחת סוארס, מתארת זאת בריאיון עימה:

"נדיה: בהיוועדות הם ככה מדברים, ומבטיחים דברים, ואומרים שבכל הכוח יעזרו וכאלה, בסוף בפועל הם פשוט נעלמים אחרי כמה ימים..."

חוקרת: איך זה בשבילך לראות את זה ככה כל פעם מחדש?

נדיה: אני מראש כבר האמת מצפה לזה, אז אני אומרת "טוב, בסדר" (צחקקה), הם יכולים להגיד, אבל בסוף מי שעושה את הדברים זה המשפחה שצריכה לבצע את התוכנית... ועם כל הקשיים, קשה להם לעשות את זה לבד, אז אני עוזרת להם, או שגם העו"סית, או כל מיני גורמים כמו יועצת ודברים כאלה".

מדבריה של נדיה ניתן להבין כי לדעתה רבים מן התומכים מגיעים להיוועדות ונרשמים לביצוע משימות רק "לשם הפרוטוקול", כי זה מה שתוכנית קד"ם דורשת. היא מוסיפה כי פעמים רבות, ברוח האווירה החיובית בהיוועדות וההירתמות למען המשפחה, הם נרתמים לבצע משימות מסוימות עבורה, אך בפועל, מניסיונה, רובם נעלמים ולא מבצעים את חלקם. בדומה למלווים אחרים, בהמשך הריאיון היא מעידה כי הדבר אינו מפתיע אותה, והיא כבר מצפה לכך מראש ומכינה את עצמה לכך שהיא ואנשי מקצוע נוספים יצטרכו להתחלק במשימות במקומם, על-מנת לסייע למשפחה אשר מתקשה לעשות זאת לבד. בשמונה מן הראיונות בעלי התפקיד הסבירו שלדעתם, סיבה מהותית לנשירת התומכים והיעדרותם נובעת מגיוסם בכפייה לקחת חלק בחיי המשפחה ולהשתתף בהיוועדות. התייחסות לכך מוצגת בתת התמה הבאה.

לסיכום, הראיונות מעלים מנעד של 4 סגנונות תמיכה החל מתמיכה נוכחת וכלה בתמיכה נעדרת. תת התמה הבאה תתייחס להיעדרות התומכים בשלב היישום ותסביר אותה.

3.2. גיוס התומכים ונשירתם: "גם לצבא מגייסים, ולרוב אנשים לא רוצים לשרת" (מלווה)

בשמונה מן הראיונות עלה נושא כפיית התמיכה על התומכים ואף על המשפחה בעת שלב "גיוס" התומכים להשתתפות בתוכנית ובשלב יישומה. בעלי התפקיד הסבירו כי לדידם, בעקבות התניית ההשתתפות בתוכנית קד"ם בנוכחות תומכים, משפחות רבות מצאו את עצמן יוצרות קשר עם אנשים בסביבתן, חושפות בפניהם את סיפורן ומבקשות מהם לקחת חלק בהיוועדות. זאת, על-אף שאנשים אלה לא דווקא נתפסו בעיניהן כקרובים, ועל-אף שהמשפחות לאו דווקא רצו בכך. בהתאם לכך, גם על רבים מן התומכים הופעל לחץ להגיע להיוועדות, שכן הם ידעו שאילולא הם,

המשפחה לא תוכל להשתתף בתוכנית קד"ם. מן הראיונות ניתן להסיק כי רבים מהתומכים מצאו את עצמם בלב הסיפור המשפחתי מבלי שביקשו זאת, וברוח ההירתמות בהיוועדות לקחו על עצמם משימות לטובתה, מבלי באמת לרצות או להיות מסוגלים לעמוד בהן. בעקבות זאת, ישנם מרואיינים אשר סברו כי יש למצוא פתרון שיאפשר את ביצוע תוכנית קד"ם גם עבור משפחות הטוענות שאין בקרבן תומכים. נדיה, המלווה של משפחת סוארס, מתארת את הכפייה המופעלת על התומכים המגויסים למשפחה:

"אנחנו סוג של כופים עליהם בצורה שקטה לתמוך... זה נקרא לגייס, אבל גם לצבא מגייסים ולרוב אנשים לא רוצים לשרת.. אנחנו כאילו מגייסים אותם, והם הרבה פעמים נענים בחיוב ואפילו עם מוטיבציה רבה, אבל צריך להבין איפה הבעיה נוצרת... כאילו מאיפה נובעת ההתנהגות הזו של חוסר המעשה בפועל כשהתוכנית מתחילה להתממש בעצם".

בריאיון, נדיה מתארת את הפנייה אל התומכים לתמוך במשפחה כ"כפייה שקטה", ואף משווה אותה לגיוס צבאי, שאנשים מגיעים אליו מכורח הנסיבות ולא מרצונם החופשי, ולכן מתקשים להירתם לביצוע המשימות הנדרשות. נדיה מעלה מצב שבו התומכים נענים בחיוב לסייע למשפחה בזמן ההיוועדות, אך בפועל לא מבצעים את הדברים אליהם התחייבו. בהמשך הריאיון, נדיה משווה בין קהילת המתנדבים שבה היא לוקחת חלק לבין התנדבות התומכים לתוכנית המשפחתית. לדבריה, החברים בקהילה שלה בוחרים להגיע להתנדב ואילו בקד"ם "מפילים" (כדבריה) את המשימות הנדרשות על התומכים ומבקשים מהם לתמוך, בעוד שלהם לא נעים לסרב. את הכפייה של המשפחה להיתמך מתארת שולי, העו"ס של משפחת בן-חיים:

"האמא רק שמעה תומכים, היא אמרה "לנו אין תומכים במשפחה", וזה נורא העסיק אותה מי יהיה התומכים, כי אין להם משהו. היא גם לא רצתה לערב משפחה, שלא יבואו משפחה, ישמעו וידעו, ושכנות, בגלל שיש לה הרבה חשדנות, והיא גם כאילו לא רוצה להטריח אחרים".

שולי ממחישה את הלחץ שבו האם הייתה נתונה כאשר נתבקשה למצוא תומכים שיגיעו להיוועדות ואת התנגדותה לגייס אנשים בקרבתה שייחשפו לסיפור המשפחתי שלה ויטרחו עבורה. בנוסף, היא מתארת את הקושי של האם לסמוך על אחרים, ובהמשך הריאיון אף מזכירה כי האם אפילו לא האמינה שמישהו ירצה לתמוך במשפחה שלה. עם זאת, מצטייר פער בין התרומה של התומכים בהיוועדות לבין תרומתם בשלב היישום. על-אף האכזבה הרבה שנשמעה בריאיון זה ובראיונות אחרים ועל-אף תחושת הכפייה על המשפחות להיתמך העולה מהם, הגעתם של התומכים להיוועדות צוינה כמשמעותית ב-4 מן הראיונות- גם אם הם לא דווקא לקחו על עצמם משימות בתוכה, או ביצעו מה שהתחייבו לו אחריה. רעיון זה מובא בציטוט אחר מן הריאיון עם שולי:

"זה נתן תחושה לאמא שיש לה אנשים, ויש לה אנשים שאכפת להם מהמשפחה, ונראה לי שזה גם הרים לה כזה את המצב רוח ועזר בכלל לאווירה בהיוועדות, וגם לא רק זה... גם הם הצליחו להביא אותה למצב שהיא מבינה שהוא צריך אבחון דיסקטי".

שולי מציינת לטובה את הגעת התומכים להיוועדות בשל האנרגיה הטובה שהם השרו בהיוועדות בכלל ועל האם בפרט, אשר חשה את הרצון שלהם להטיב עם משפחתה. שולי תפסה את התומכים כחיוניים גם עבור מטרות שאותן התקשתה לבצע בעצמה, כמו שכנוע של האם לבצע אבחון דיסקטי לבנה, למרות ניסיונה השלילי והתנגדויותיה הקשות.

תת התמה הבאה מתארת את אופן ההתמודדות של בעלי התפקיד עם נשירת התומכים.

3.3. העברת "נטל" התמיכה מהתומכים אל העו"סים והמלווים: "עד עכשיו תמכנו בכם" (מלווה)

מן הראיונות עולה תמונת מצב רווחת שבה בעלי התפקיד לוקחים על עצמם חלק מן המשימות שאליהן התחייבו התומכים בעת ההיוועדות, והקשר בין בעלי התפקיד לתומכים מאופיין פעמים רבות בתחושת "חוסר נעימות". תחושה זו באה לידי ביטוי באופנים שונים- חוסר נעימות לשתף את התומכים בדאגות המשפחה וחוסר נעימות להטריח את התומכים ולדרוש מהם לקיים את הדברים שאליהם התחייבו, מפני שחובתם לסייע למשפחה היא מוסרית בלבד. תמר, העו"ס של משפחת מרציאנו מדגימה תחושה זו בציטוט הבא: "אני לא יכולה לבדוק שהתוכנית דופקת מול התומכים, הם לא חייבים לי שום דבר, לא היה לי דין ודברים איתם לפני".

על-אף שההורים הם אלה האמורים לדרוש מן התומכים לקיים את שהבטיחו, תמר רואה במשימה זו תפקיד שלה, ומעידה על הקושי שלה לוודא מול התומכים שהם אכן מקיימים את שלקחו על עצמם. זאת, מפני שהיכרותם המוקדמת של התומכים עם המשפחה אינה מחייבת אותם לשתף פעולה עם המש"ח, ומכיוון שלא הייתה עימם בקשר לפני כן.

כמו כן, ישנם אף תומכים אשר מתנגדים להעברת הדאגה למענים לאחריותם, בשל תחושתם שהרווחה אינה ממלאת את תפקידה כראוי, מתחמקת ומעבירה לתומכים את תחומי אחריותה, במקום לסייע למשפחה בעצמה. מרים, המלווה של משפחת מרציאנו, מדגימה מקרה זה באמצעות ציטוט אחד מתומכי המשפחה בעת ההיוועדות שנערכה:

"...אחד מהתומכים ממש כאילו נכנס בעובדת סוציאלית. הוא אמר לה במילים ברורות ש'אם היא הייתה רוצה לעזור לו, אז הייתה עושה הכל בשבילו, אבל כנראה שהיא לא רוצה לעזור'... הוא אמר במילים האלה 'אני פה לא בשביל לשמוע את ההיוועדות ובסוף לא יקרה כלום. אני רוצה לראות מה אתם הולכים לעשות בשבילו. ת'כלס מה אתם הולכים לעשות בשבילו'. והיא הסבירה ש'זה לא עובד ככה, קודם כל בונים תוכנית ועובדים לאט לאט על זה', והוא לא הסכים. פשוט קם והלך. הוא אמר שזה לא שיטת עבודה שלו, שהוא בא כדי לראות ממש מה מפה יוצא".

בציטוט זה מוצגת עמדה ביקורתית ותחושת כעס רבה מצד התומך על עבודתם של בעלי התפקיד. נשמע שהוא הגיע אל ההיוועדות מתוך אמונה שיהיה לכך ערך בקידום הטיפול במשפחה וקיווה שיוכלו לצאת ממנה עם תוכנית משפחתית ברורה, המציגה את הדברים שהרווחה תיקח על עצמה לסייע למשפחה. משהבין שהרווחה אינה מתחייבת למשפחה לביצוע פעולות, ושהדברים ייקחו זמן ולא דווקא יתממשו, התומך התנגד ועזב את ההיוועדות.

בראיונות שנערכו עם שמוליק, אשר ליווה מספר משפחות שרואיינו, עלתה טענה מפתיעה- במשפחות שבהן התומכים היו פעילים וסייעו למשפחה עוד בטרם השתלבה בתוכנית קד"ס, דווקא העובדה שקד"ס נכנסו לתמונה, הובילה אותם לצאת ממנה. זאת, מפני שכאשר קד"ס נכנסו לתמונה, היו תומכים חשו שהם יכולים "לקחת צעד אחורה" מהדאגה למשפחה ולסמוך על המלווה שידאג לה במקומם כעת:

"פתאום הם אומרים 'אה, הנה ירדה מאיתנו אבן, יש מי שמטפל, יש מי שדואג...' אז כל התומכים..."

אני: אז לא הייתה להם מוטיבציה לעזור?

שמוליק: להיפך, זה נתן להם מוטיבציה לרדת מהעץ, כי עכשיו יש מי שעוזר להם... 'עד עכשיו עזרנו לכם, עד עכשיו תמכנו בכם, עד עכשיו עשינו הכל על מנת שתוכלו להרים את

עצמכם...', ופתאום אתה מרגיש שבעצם אתה מתמודד עם זה לבד. אתה מתקשר לאיזה תומך, ואתה בעצם מרגיש שהוא רוצה לרדת מהסיפור...".

בדבריו, שמוליק משתמש במטאפורות כמו "ירדה מאיתנו אבן" ו"לרדת מהעץ" ובהמשך הריאיון ממשיך להתייחס לכך ומצהיר "ירד מהם איזה נטל", משמע התמיכה במשפחה הייתה עול עבור התומכים. מדבריו ניתן להסיק כי התומכים תמכו במשפחה עד עתה מחשש שאין עוד אדם שעושה זאת, וכעת משיש למשפחה מלווה המסייע להם, הם מורידים מעליהם את עול התמיכה וחשים הקלה. עול התמיכה עובר למלווה, אשר מעיד כי מנסה לגייס את התומכים לבצע את הדברים אליהם התחייבו, אך חש התחמקות מצידם ובודד בהתמודדות מול המשפחה. על-אף תחושת התסכול העולה אצל בעלי התפקיד מנטישת התומכים ומהמרדף אחריהם, חלקם מעידים כי הם דווקא מעדיפים להחזיק בכל הסמכויות הנדרשות ולבצע את המשימות הנדרשות מן התומכים בעצמם, מבלי להיות תלויים בהם. זאת, בעקבות סיבות שונות כמו תחושת חוסר נעימות לפנות אליהם והסרבול של התהליך הנובע ממרדף אחריהם ומעקב אחר ביצוע משימותיהם. עמדה זו מוצגת על ידי מאיר, אשר ליווה את משפחת בן-חיים בתהליך: "עדיף שהמלווה אפילו ייתן קצת יותר מעצמו... גם אם אני אעבוד עוד שעה ביום, לפעמים זה יותר קל לי, מאשר לרדוף אחרי התומכים...".

לסיכום, תמה זו הציגה את מאפייני הקשר בין המשפחות ובעלי התפקיד לבין התומכים, שגויסו לסייע למשפחה ביישום התוכנית המשפחתית. היא סיווגה את התומכים לארבעה סגנונות תמיכה שונים: תמיכה נוכחת, תמיכה אורגנית, תמיכה מותנית בתפקיד ותמיכה נעדרת. בנוסף, תמה זו הציגה את בעיית כפיית התמיכה על התומכים ואת השלכותיה השליליות התומכים עצמם, על בני המשפחה שחושפים את עצמם ועל בעלי התפקיד שנאלצים לקחת על עצמם את המשימות שאליהן התחייבו התומכים. התמה הבאה תעסוק באופן שבו סל המענים משמש את המשפחות.

תמה רביעית: השימוש בסל המענים

בתמה זו מוצג האופן שבו בעלי התפקיד מתארים את השימוש של המשפחות בסל המענים ואת האופן שבו בעלי התפקיד מתייחסים אל קיומו. בהקשר זה, התמה תתייחס לארבעה אספקטים: סל המענים כגורם מוטיבציה, המניע חלק מהמשפחות להצטרף לתוכנית קד"ם, מידת החיוניות של מתן סל המענים למשפחות, מידת השליטה של המשפחה על ההחלטה כיצד יש לנצל, והאופן בו בעלי התפקיד מרחיבים את סל המענים באמצעות גיוס משאבים נוספים מהקהילה.

4.1. סל המענים כגורם מוטיבציה להצטרפות לתוכנית: "הם חושבים שיש בזה כסף" (מלווה)

שליש מן המרואיינים (6 מתוך 18) טענו כי סל המענים שימש עבור המשפחות גורם מוטיבציה להצטרפות לתוכנית קד"ם. לרוב, מניע זה נתפס בעיניהם כשלילי, שכן חלק מהמשפחות מתייחסות אל סל המענים כאל הזדמנות לממן דברים שלא היו יכולות בלעדיו. עם זאת, הן אינן לוקחות בחשבון את עקרונות קד"ם. משמע, השימוש בו צריך להיות עבור מטרות מוגדרות מראש בתוכנית המשפחה, ושיידרש מהן לפעול בעצמן ולקחת אחריות על מימוש ההחלטות². לדעתם, המשפחות נוטות להשתמש בסל המענים עבור דברים מיידיים ומתקשות לייעד אותו עבור מטרות

² סל המענים הינו תוספת של התוכנית הישראלית למודל קד"ם. בשאר הארצות שבהן המודל מיושם, המשפחות נעזרות במשאבים קיימים מגורמי רווחה ומהקהילה על מנת ליישם את תוכנית המשפחה.

שיסייעו להן בטווח הרחוק. הראיונות אף העלו חוויה של תחושת תסכול מן הלחץ והדרישה שחלק מן המשפחות מפעילות על בעלי התפקיד לשם קבלת הכסף. אלה, מתכתבים עם הממצאים שעלו בתמה הראשונה, הנוגעת לדאגות הכלכליות של רבות מן המשפחות המשתתפות בתוכנית, הקשורות להישרדות יום-יומית וצרכים חומריים דחופים. מאיר, המלווה של משפחת בן-חיים התייחס לכך בראיון עימו:

"כולם טועים כשהם ניגשים לתהליך קד"ם שהם חושבים שיש בזה כסף. אמרתי להם, זה לא כסף... אנשים שנכנסים לתהליך של קד"ם הם לא כל כך מבינים שהתהליך הוא בעצם להחזיר את המושכות אליכם לידיים, וזה תהליך מאוד מאוד מוגדר, והמלגה או הכסף או הסיוע שניתן שם לא הולך להעשיר אתכם. סך הכל קצת לעזור לכם באבחונים וכאלה דברים..."

מאיר מציג הנחה מוטעית, שלדעתו רווחת בקרב המשפחות הנכנסות לתהליך, אשר חושבות שתוכנית קד"ם תיתן להן מענה כספי רב, שישמש אותן למה שירצו. מדבריו נראה כי עוד בטרם כניסת המשפחות לתהליך יש להבהיר למשפחות את תנאי התוכנית ומטרתה, ולהדגיש כי הכסף ישמש אותן רק עבור מטרות מוגדרות וספציפיות שיקדמו את מצב הילדים. דבריו של מאיר בהקשר זה נשמעים כעוסים, והוא אף טוען בהמשך הריאיון כי "חלק מהמשפחות שמגיעות לתהליך קד"ם חושבות שפה יש כספומט".

אי לכך, בשבעה מתוך שמונה עשר הראיונות, בעלי התפקיד, ובעיקרם עובדים סוציאליים, סברו כי יש להתנות את הסיוע החומרי הניתן במסגרת סל המענים בשיתוף הפעולה של המשפחה עם התוכנית המשפחתית ובמילוי אחר הסעיפים להם התחייבו (למשל, התחייבות להגיע לטיפול משפחתי). חלקם הביעו ביקורת על האופן בו תוכנית קד"ם מתנהלת כיום, המעודד את המשפחות להצטרף לתוכנית במחשבה שיוכלו להשתמש בכסף עבור הדברים שהן רוצות, מבלי לקחת אחריות ולמלא את חלקן בתוכנית המשפחה. בעלי התפקיד סוברים כי כך המשפחה ממשיכה להתמך בלבד, מבלי לשנות את הדרך שבה היא פועלת. לטענתם, המשפחות, אשר רבות מהן מצויות במצב הישרדותי, נוטות להוציא את הכסף על מה שהן זקוקות לו באותו הרגע, ללא מחשבה על הדברים שעשויים לקדם את מצבן בעתיד היותר רחוק. דוגמה לרעיון זה מובאת מתוך הראיון עם אסנת, העו"ס של משפחת בטיט:

"אם באמת רוצים לסייע למשפחה... הנושא של איזה שהם קריטריונים יותר ברורים על מה יוצא הכסף. כולל איזה שהוא הסבר למשפחות, שהתהליך הזה מיועד לא רק לתת להן כסף, אלא לקדם את מצבן המשפחתי, ושהם צריכים להתחייב לעמוד בתוכנית. זאת אומרת, אם ההמלצה, סתם לצורך העניין, טיפול משפחתי, והם לא עושים אותו, אז לא עשינו בזה כלום. אז הם יצאו מהתוכנית עם אותה בעיה שאיתה הם נכנסו".

לפי אסנת, יש להבהיר בפני המשפחות העתידות להשתתף בתוכנית קד"ם את מטרות התוכנית ולהדגיש כי הכסף של סל המענים אמור לשמש מטרות אלה בלבד. בנוסף, לדידה, יש להדגיש בפני המשפחות את האחריות שיהיה עליהן ליטול במסגרת התוכנית, על מנת לקדם אותן בתחומים שהוגדרו. בהמשך הריאיון, אסנת אף מציעה להתנות את קבלת התקציב, ולמנוע ממשפחות שאינן עומדות בדרישות התוכנית המשפחתית שגובשה את הסיוע התקציבי.

דברים אלה מעידים על פער בין הציפיות של חלק מהמשפחות ומבעלי התפקיד מסל המענים בתחילת תהליך קד"ם, לבין אופן השימוש בו בשלב היישום. התייחסות מורחבת להיבטים אלה ניתן למצוא בתמה הבאה, העוסקת בשימוש שהמשפחות עושות עם סל המענים.

4.2. חיוניות סל המענים למשפחות: בין הצלה לסיוע שולי

סל המענים נתפס בעיני מרבית המרואיינים כנחוץ וחיוני עבור המשפחות. חלקם התייחסו אליו כאל סיוע הכרחי אשר הציל את המשפחה וסייע לה לצאת מהמצב הקשה בו הייתה נתונה, ואילו חלקם התייחסו אליו כאל סיוע שולי שאינו מורגש במשפחה. זאת, בעקבות עומק העוני בו היא מצויה והדאגות הרבות עימן מתמודדת, או עקב הצורך לחלק את התקציב במספר הילדים הרב בתוכה- ככל שיש יותר ילדים במשפחה, כך הסיוע שכל אחד מתוכה מקבל מצומצם יותר ומורגש פחות. בראיונות אף הוזכרו מספר מקרים שבהם סל המענים שימש את המשפחה עבור צרכים דחופים שעלו (כמו תשלום חשבונות וחובות) ואינם קבועים בתוכנית המשפחתית. יש לציין כי בעקבות מגפת הקורונה, אשר פגעה כלכלית במספר משפחות, סל המענים נתפס כנחוץ יותר מבדרך כלל, ושימש אפילו לתשלום שכירות ולרכישת מזון. שמחה, העו"ס של משפחת בוחבוט, התייחסה לחלק מהיבטים אלה בריאיון שנתנה:

"כל כך הצילו אותנו [עם סל המענים]. הרבה הולך לטיפולים רגשיים. פה ושם הלכו [הכספים] לבייביסיטר לזוג ש-24/7 עם הילדים, אז רציתי טיפה לאוורר אותם. ציוד כמעט ולא, כי אני ושמוליק [המלווה] משיגים אותו מכל מיני מקומות. אנחנו מאוד שומרים על הכסף. ועכשיו בתקופת הקורונה עזרנו לכמה משפחות גם לטובת רכישת המזון. הלוואי והיה לנו עוד, ויש משפחות מרובות ילדים ש-8,000 זה כלום בשבילם"

שמחה מתייחסת אל חיוניותו של סל המענים ואף מכנה אותו "הצלה". לדעתה, הוא משמש את בני המשפחה שהיא מלווה עבור דברים שהם לא היו יכולים להרשות לעצמם, כמו בייביסיטר וטיפולים רגשיים, מכיוון שבמצב ההישרדותי בו הם נמצאים אלה נחשבים לחיוניים פחות. מכאן, ניתן להסיק על גמישותו של סל המענים. מנגד, שמחה מסייגת את דבריה ומתייחסת לכך שסכום סל המענים עלול להיות שולי עבור משפחות מרובות ילדים. היא משתמשת במילים כמו "רציתי לאוורר אותם" או מתארת כיצד היא והמלווה שומרים על הכסף, מה שמעלה תהייה על מידת האוטונומיה של המשפחה במימוש סל המענים, נושא שיורחב בתת התמה הבאה.

התקציב של קד"ם והגמישות שלו לא עוזרים רק למשפחה הזקוקה לסיוע, אלא גם לעו"סים שמרגישים באמצעותו פחות חסרי אונים מול המשפחות, כיוון שיש בידם כיצד לסייע למשפחה בטווח הזמן הקרוב, המנוגד לקצב המענים אליו הם רגילים. שמחה, העו"ס של משפחת פרנקו מתארת זאת:

"תוך שבועיים יש לך כבר אישור על תקציב. אם זה לחוג, אם זה לטיפול אישי, אם זה לרכישה. זה מאוד מקל מול המשפחה, זאת אומרת המשפחה באה ואומרת: 'הבטחתם משהו', ואני אומרת: 'כן, תוך שלושה שבועות את תקבלי', ובאמת הם מקבלים. זה משהו שקשה להשיג אותו אצלנו. במשרד זה חודשים. אני יכולה להגיד שזה מקצר את הדרך וזה מאוד עוזר, עוזר לקדם את התהליך, שום דבר לא נתקע"

מנגד, יש לציין כי היו 4 בעלי תפקיד (מ-3 רשויות שונות) שטענו כי השימוש בסל המענים לווה בבירוקרטיה מתישה, הכוללת מילוי טפסים, המתנה לאישורם והצגת אסמכתאות. בירוקרטיה זו אינה מותאמת להקשרים בהם חיות חלק מן המשפחות המשתתפות בתוכנית (עוני המצריך אישור מיידי לשימוש בכסף או משפחות מן החברה החרדית, שבה לא תמיד מקובל להשתמש בקבלות), מסרבט את התהליך ומקשה על יישום תוכנית המשפחה. שולי, העו"ס של משפחת בן חיים, התייחסה לכך: "אני עדיין לא יודעת לומר על התקציב עצמו מה אני חושבת... בהיוועדויות מסוימות זה סיבך אותי והוסיף לי המון עבודה".

לסיכום, מידת החיוניות של סל המענים למשפחות משתנה על-פי המאפיינים, הצרכים והרצונות של המשפחה, אך במרבית המקרים הוא נתפס כחיוני ומקדם הפחתה בדאגות המשפחה. תת התמה הבאה תענה על השאלה האם אכן הכסף של סל המענים עונה על רצונות וצרכי המשפחה, או שמא על רצונות בעלי התפקיד עבודה והנושאים שהם תופסים כחשובים עבורה.

4.3. מי קובע על מה יצא הכסף?

תת-תמה זו עוסקת בשאלה "מי קובע מה ייכלל בסל המענים של המשפחה- בני המשפחה או בעלי התפקיד?". מן הראיונות ניתן ללמוד כי במרבית המקרים, המשפחה היא שמחליטה כיצד סל המענים ינוצל בפועל בשלב היישום (ניכר בעיקר במקרים שבהם מדובר במשפחות המצויות בעוני עמוק עם צרכים הישרדותיים). עם זאת, הראיונות גם מעידים על רצונם של בעלי התפקיד וניסיונם להכווין את המשפחות לבחור במענים שלטעמם ישמשו אותה לטווח הרחוק ומשמעותם לאו דווקא מובנת למשפחה כיום (למשל, אבחונים או טיפולים רגשיים). חלקם אף מעידים על תנאים שהוצבו למשפחה להשתתפות בתוכנית קד"ם (למשל, השקעת חלק מן המשאבים בטיפול זוגי). שולי, העו"ס של משפחת בן-חיים מדגימה חלק מההיבטים של תת-תמה זו בראיונה, בעת שנשאלה על שינויים שהתרחשו בתוכנית המשפחתית:

"הייתי רוצה בשבילם, ואני חוזרת ואומרת להם שזה ממש חשוב. שוב, בגלל הקורונה אני כבר לא נוגעת בזה, ולא מדברת על זה, ואני מחכה כזה שזה יבוא מהרצון שלהם... הייתי רוצה בשבילם שזה באמת יהיה איזה משהו שהוא חיובי, משהו משפחתי, משהו שיאחד אותם, משהו שיתן להם כזה את התחושה המשפחתית הזו... ויש את ה... הערכה הפסיכיאטרית הפרטית, גם שם יש תקציב... על הפסיכיאטרית הם ממש בהתנגדות... לא יודעת אם זה הולך לכיוון שהם כן ייקחו את זה לשם או לא... אני נותנת להם קצת זמן ולא לוחצת יותר מדי, כי אחרת הם בכלל לא ירצו לקחת..."

שולי מעידה כי סל המענים של המשפחה הוקצה, בין היתר, עבור חופשה משפחתית, שהמשפחה לא מקדמת את מימושה ועבור הערכה פסיכיאטרית לילד, אשר מלווה בהתנגדות רבה מצד המשפחה ונבחרה בעקבות שכנועים שהופעלו על המשפחה. מן הציטוט עולה יכולת ההתמודדות של שולי עם מורכבות המצב. מחד, היא מבינה כי למשפחה ולה יש רצונות שונים למימוש כספי סל המענים ומקבלת זאת, ובו בעת ממשיכה להחזיק בראש את טובת המשפחה לטווח הרחוק, מתוך עיניה המקצועיות, כמו ההערכה הפסיכיאטרית לאחד הילדים. היא משתמשת במילים "הייתי רוצה בשבילם", ומדגימה מצב שבו בעלי התפקיד משכנעים, רוצים ופועלים למען מישהו שלא בהכרח מעוניין בכך בעצמו. ניכר כי על מנת לשכנע את המשפחה לעשות שימוש בסל המענים שהוקצה להם, שולי מנסה להביע את דעתה בעדינות ולא ללחוץ עליה, בתקווה שהדבר יגרום למשפחה גם לרצות בכך בעצמה. יש לציין כי לפי המודל, ייעוץ זה הוא לגיטימי.

ניתן להבחין בשליטת המשפחה על מרכיבי סל המענים בעיקר במקרים של משפחות המצויות בעוני. במקרים אלה, על-אף שנקבעו בתוכנית המשפחה מענים מוגדרים המיועדים לקידום המוגנות של הילדים בטווח המיידי ובטווח הרחוק, בשש מתוך תשע המשפחות חלק מסל המענים הוקצה עבור צרכים דחופים וחיוניים שעלו ושימשו להישרדות היום-יומית של המשפחה, כמו כיסוי חובות, סיוע במזון, ריהוט ועוד, אשר הרווחה התקשתה לממן בעצמה. ביטוי למקרים אלו ניתן למצוא בראיונה של תמר, העו"ס של משפחת מרציאנו, אשר בחרה לסיים את תהליך

קד"ם עם המשפחה בטרם יישום התוכנית המשפחתית במלואה, עקב תחושתה שיש חוסר שיתוף פעולה מצד המשפחה:

"הסל מענים היה אימפולסיבי, לא מתוכנן. הוא אמר לי 'עכשיו יש לי צורך, עכשיו אני צריך מענה, לא רוצה לדבר על מה יהיה עוד חצי שנה, לא מעניין אותי חצי שנה, אני לא חי ככה'" מן הציטוט ניכר כי למשפחה אותה תמר ליוותה היה קושי לתכנן את הוצאותיה לטווח הרחוק, בשל צרכיה הנחשבים כדחופים בעיניה בטווח הקרוב, כמו הוצאות על העסק. כאשר תמר הציגה בהמשך הריאיון את המשפחה כמובילת התוכנית המשפחתית, היא לא התכוונה לכך במובן החיובי של הדבר, אלא לכך שבני המשפחה דרשו את הכסף "המגיע להם", אך לא נענו לדברים שהרווחה הציעה להם ודרשה מהם לשם קידום מצבם. השליטה של המשפחה על חייה התבטאה בשליטה על מה יצא הכסף של סל המענים בסופו של דבר, ואופיינה בעיני תמר כאימפולסיבית. היא מעידה כי ניסתה ללא הצלחה לעודד את המשפחה לשמור חלק מהכסף של סל המענים עבור מטרות ארוכות טווח שנתפסו כחיוניות בעיניה עבור המשפחה.

כמו כן, מן הראיונות ניתן להבחין כי שחרור השליטה על סל המענים אינה מובנית מאליה עבור בעלי התפקיד, ודורשת מהם לשנות את התפיסה שלהם לגבי הטיפול הרצוי במשפחות. עליהם לקבל את החלטות המשפחה שלעתים נתפסות בעיניהם כמותרות לא רציונליות במצבה ואינן משרתות את המטרה שלשמה המשפחה הצטרפה לתוכנית קד"ם. שמוליק, המלווה של משפחת בן-דויד ומשפחות נוספות בתוכנית, מדגים את התהליך שהוא עבר בהקשר זה:

"היא אמרה בהתחלה 'אני רוצה לצאת לבית מלון', בהתחלה זה היה נראה לי קצת הזוי במצבם, אבל למדנו שחלק מתהליך זה לבחור את מה שהם רוצים, ואז במשך הזמן, למזלנו הם ויתרו על בית מלון, ועשינו בכסף הזה משהו אחר שחשוב לתקופה הזו. במקום זה הם קיבלו סלי מזון, קיבלו עוד חוגים לילדים, כל מיני דברים"

בדבריו, שמוליק מעיד על שיפוטיות מסוימת בנוגע להחלטות המשפחה לצאת לנופש, במקום להשתמש בכסף עבור מטרות שנתפסות בעיניו כנחוצות יותר. הוא מעיד על תהליך שעשה בנושא, ומנגד שמח מאוד ומשתמש במילה "למזלנו", כאשר המשפחה מוותרת על הרעיון שנתפס בעיניו כ"הזוי" ובוחרת בדברים שנתפסים בעיניו כנחוצים יותר לחייהם כעת. דבר זה מראה כי ישנם מקרים שבהם דווקא בעלי התפקיד הם אלה שמחזיקים בתודעה הישרדותית. יחד עם זאת, בדבריו שמוליק מעיד גם על גמישות תוכנית המשפחה, המאפשרת לבצע בה שינויים במהלך שלב היישום, בהתאם לצרכי והחלטות המשפחה. בתת התמה הבאה תוצג תמיכה נוספת, המרחיבה את גודל הסיוע שמספק סל המענים למשפחות.

4.4 גיוס הקהילה להרחבת סל המענים: "בנק מענים" (מלווה)

הראיונות הציגו דרך תמיכה מעשית במשפחה, הנוספת לתמיכה אותה היא מקבלת על-ידי מימוש סל המענים. במקרים רבים, בעלי התפקיד מצליחים לגייס תרומות ומתנדבים חיצוניים מהקהילה לטובת סיוע קבוע או חד פעמי למשפחה, ובכך חוסכים את הכסף שהיו מוציאים באמצעות סל המענים ומגדילים את כמות הדברים שיוכלו לממן בעזרתו. בעקבות מגפת הקורונה, גיוס הסיוע והתרומות מן הקהילה ומעמותות אף התרחב ואופיין באיסוף מוצרים שיקלו על השהייה הארוכה בבתיים, כמו חבילות מזון, משחקים ואמצעים טכנולוגיים. שמוליק, המלווה של מספר משפחות בתוכנית קד"ם עולים לדרך, העיד על דרכו להרחיב את סל המענים בריאיון שנתן אודות משפחת בן-דויד:

"יש כל מיני גורמים חיצוניים שבלי שום קשר לרווחה הם מאוד מוכנים לעזור... הייתה לי תקופה שיצרתי איזה סוג של... בנק מענים כזה... אנשים חיצוניים שאמרו לי 'שמוליק, אנחנו רוצים לעזור'. סתם לדוגמה, הייתה משפחה שהבאנו מתנדבים וצבענו להם את הבית... אז באו אנשים ובאו עם צבע, וצבעו... את מבינה? זה משהו ש... שלא ברור מאליו. זה לא משהו שקשור לסל המענים מתוך התקציב שאנחנו מקצים..."

שמוליק מעיד כי יצר "בנק מתנדבים", המורכב מאנשים מהקהילה הרחבה שפנו אליו מרצון לסייע למשפחות אותן הוא מלווה ומעניקות להן סיוע נוסף לסיוע שאותו הרווחה מסוגלת לתת ומקצה למשפחה. מתנדבים אלה מתנדבים לספק למשפחות סיוע נקודתי בחומר, בזמן ובעבודה. עם זאת, ישנן משפחות שעבורן התגייסות הקהילה לא נתפסת כדבר חיובי, אלא כדבר מביך שהיו רוצות להימנע ממנו, על מנת שלא לחשוף אחרים למצבה. שמחה, העו"ס של משפחת פרנקו מדגימה זאת באמצעות סיפור על האב שסירב לקבל את הסיוע שלו היה זקוק בגלל בושה:

"גם שהשיגו ארון, לא רצינו לשלם כסף להובלה, והמלווה דיבר עם מנהל מפעל שהוא מכיר, שאמר: 'נו מה הבעיה? אני אקח את זה עם הרכב של המפעל למטה'. כשהוא ראה שזה הרכב של המפעל, הוא לא רצה לקבל את הארון... הוא אמר: 'מה פתאום המפעל מעורב? אנשים מכירים אותי, עבדתי באזור תעשייה שם'... אמרנו לו 'זה ארון חדש שהגיע יד ראשונה מחנות, לא תרומה'. לא רצה לקבל את הארון... אני לא אשכח את זה אני לא אשכח איזה סרט הוא עשה מזה. ברור שיש פה המון בושה, בן אדם שהיה אמיד שנמצא בעיר ובאמת מוכר, ההורים שלו מוכרים... גם לבושה יש מקום".

שמחה מתארת מצב שבו אב המשפחה התנגד לקבל ארון שנקנה במיוחד עבורו, מפני שחש בושה מכך שרכב של מפעל מאזור התעשייה שבו עבד קודם לכן הוביל אותה, וחשש מכך שאנשים שמכירים אותו יתוודעו למצב בו משפחתו נמצאת. עם זאת, מבחינת בעלי התפקיד, עצם העובדה שהארון נקנה עבורו ולא הגיע מתרומה, הייתה אמורה להרגיע את כעסו של האב. שמחה אף משתמשת במילים "לא אשכח איזה סרט הוא עשה מזה", כאילו תגובתו של האב לניסיון העזרה שלהם הייתה מוגזמת ולא הגיונית בעיניה. ניכר כי בעלי התפקיד התקשו להתייחס אל ההקשר שממנו המשפחה הגיעה - האב היה בעברו עובד באזור התעשייה, וזו משפחה שהייתה רגילה לחיות ברמת חיים גבוהה יותר. מנגד, שמחה מסתייגת ומסבירה את ההיגיון שהיה מאחורי הכעס שלו ומצהירה כי גם לבושה יש מקום.

לסיכום, בעלי התפקיד העידו על אמביוולנטיות ביחס שלהם לסל המענים. מחד, סל המענים הגמיש, המאפשר לבצע שינויים בתוכנית המשפחה שנקבעה, נתפס כתקציב חיוני, המסייע לקדם תהליכים אצל המשפחות ומאפשר להן להפחית את הדאגות עימן הן מתמודדות. מנגד, סל המענים נתפס גם כגורם מוטיבציה שלילי להצטרפות לתוכנית, וחיוניותו נתפסת לעתים כשולית במקרים של משפחות מרובות ילדים או משפחות המצויות בעוני עמוק. בנוסף, תמה זו הציגה את המורכבות הקיימת בנושא השליטה על האופן שבו סל המענים ינוצל, שנעה בין שליטת המשפחה להכוונת בעלי התפקיד. כמו כן, התמה כללה התייחסות לגיוס המתנדבים והתרומות על ידי המלווים והעובדים הסוציאליים, המגדיל את כמות המענים שהמשפחה יכולה להשתמש בהם להפחתת דאגותיה. בהתאם, התמה הבאה תעסוק בתמיכת המלווים במשפחה.

תמה חמישית: תפקיד המלווה: בין קביים להקניית כישורים

פרק זה יציג את האופן שבו תפקיד המלווה, אשר לא קיים במודל המקורי של קד"ס, בא לידי ביטוי בשטח- בעבודתו עם המשפחות ועם אנשי המקצוע. אדון בחמישה היבטים: טיב ביצוע המעבר בין המתאם למלווה בשלב היישום וחווית המעבר על-ידי בעלי התפקיד, מאפייני המלווים וכישוריהם האישיים המסייעים להם בביצוע התפקיד, חשיבות הקשר בין המלווה למשפחה, תהליך הפרידה מן המלווה ואפיון הקשר בין העובדים הסוציאליים למלווים, שסוג ל-4 סגנונות עבודה שונים שיפורטו בהמשך.

5.1. חווית המעבר בין המתאם למלווה

מן הראיונות נמצא כי ישנם 3 מלווים אשר נחשפו למשפחה ולסיפורה רק לאחר ההיוועדות, מלווה אחת אשר הכירה את המשפחה בעת ההיוועדות ו-5 מלווים שאף נכנסו לבית המשפחה עוד בטרם התקיימה ההיוועדות, בנוסף למתאם. האחרון התרחש בעיקר עם משפחות עולות ומשפחות המשתייכות למגזרים ייחודיים, שהיו בינן ובין המתאמים פערים שפתיים ותרבותיים, אך לא רק. המלווים העידו כי בעקבות שינויים שתוכנית קד"ס עברה לאחרונה, הם עברו ממצב שבו הם נוכחים בהיוועדות, מוצגים בפני המשפחה ונחשפים לסיפור שלה ולתומכים בצורה מאורגנת ומרוכזת- למצב שבו הם יוצרים קשר עם המשפחה רק לאחר ההיוועדות. מצב זה אילץ אותם לבנות את הקשר עם המשפחה, תוך שהם נחשפים מחדש לסיפור שלה ומקבלים את תוכנית המשפחה כעובדה מוגמרת שיש לפעול על פיה. למרות שצינו שהם מבינים שההיוועדות ארוכות מדי ולא ניתן לממן עבורם את השעות האלה, רבים מהם הצרו על כך בריאיון, כמו מרים, המלווה של משפחת בטיט: "לפני שבועיים הייתה לי היוועדות ואני אמרתי שאני רוצה להיכנס, אל תשלמו לי שעות, אם זה עניין של שעות, אל תשלמו לי. אני רוצה בחינם, אבל מאוד חשוב לי לשבת שעה. שעה זה מספיק... זה מאוד חשוב בשבילי כי אני לומדת מי המשפחה. אני לא ראיתי אותם, ואם אני לא נמצאת בהכנה... אני בכלל לא מכירה את המשפחה, ואחרי שנגמרת ההיוועדות אני מקבלת תוכנית וצריכה לעשות פגישות ופגישות, וללכת ולשאול שאלות מה מו... ככה אני יכולה להתקדם יותר מהר ולא להתחיל מאפס".

מרים מתייחסת לשינוי שנעשה במסגרת קד"ס להפסקת ההגעה של המלווים להיוועדות ומצרה עליו. היא רואה ערך חשוב בהגעתה להיוועדות, עד שהיא אפילו מוכנה להגיע אליה בהתנדבות, על-מנת לחסוך את הזמן והעבודה שידרשו ממנה לאחריה, על מנת להשלים את התוכן שעלה בה. מדבריה, ניכר כי קבלת התוכנית המשפחתית לאחר ההיוועדות, מבלי להכיר את הנפשות המעורבות בה קודם לכן, מסרב ומעכב את יישומה ומקשה על ביצועה בשטח.

במרבית הראיונות נראה כי המעבר בין המתאמים למלווים נחוה בצורה טובה, או לא הוזכר. דבר זה נבע משתי סיבות עיקריות: הכניסה המשותפת של המתאמים והמלווים לתוך המשפחה עוד בטרם ההיוועדות, ומתן הסבר רחב על-ידי המתאמים על שלבי התהליך הבאים. מרים, המלווה של משפחת ישראל, מדגימה זאת:

"האמא אומרת כששאלנו אותה, שפשוט הייתה הכנה מאוד טובה מרונן [המתאם], ממש טובה. שהוא הסביר את כל התהליך ממש כמו שצריך, ושלא כמו בפעמים הקודמות שהיו אומרים לה משהו ובפועל זה לא היה מתקיים".

מרים מתארת משפחה אשר מוכרת במש"ח מזה זמן רב ומתקשה לשתף פעולה עם דרישותיה ולהיות עימה בקשר, בשל תחושות אכזבה וייאוש מן המערכת. עם זאת, הכניסה של רונן המתאם אל משפחה זו, הגישה השונה עימה הגיע, קיום ההבטחות שאותן הוא הציג בהקשר לתוכנית קד"ם ותחושת האכפתיות והדאגה שהמשפחה הרגישה כתוצאה מכך, אפשרו לאם לחוש ביטחון בתוכנית ובמעורבים בה ולפעול עימם בשיתוף.

אולם, בשלושה מן הראיונות, המתארים 2 משפחות, בעלי התפקיד תיארו מצבים שבהם נאלצו להתמודד בשלב היישום עם חוסר היכולת לקיים הבטחות שמתאמים הבטיחו למשפחות לפני ההיוועדות מסיבות שונות. חוסר סנכרון זה, בין דברי בעלי התפקיד בשלב היישום ודברי המתאם לפני ההיוועדות, וחוסר הזמינות של המתאמים לאחריה, יוצרים אצל המשפחות כעס ותסכול, אשר מוצאים על המלווים. בהתאמה, דבר זה מעלה אצל בעלי התפקיד השונים תחושת כעס ותסכול מאופן העזיבה של המתאם, שהשאיר אחריו הבטחות, לא היטיב לבצע את שלב המעבר ולא הקפיד להסביר למשפחה על השלב הבא בתוכנית, והאמון של המשפחות בתוכנית ובנציגיה נפגם. מרים, המלווה של משפחת מרציאנו, מטיבה להסביר זאת:

"האבא מאוד מאוכזב, כי המתאמים³ עשו עבודה, באו, הציגו את עצמם בתור א'-ב', ובסוף כל מה שהם אמרו- זה לא נעשה... הם אמרו שיעזרו להם בהרבה דברים, ותכלס הם רק אמרו ולא יישמו... הם הבטיחו הרבה, לא רק בשביל האבא... באמת זה רשום בתוכנית, ואחרי שנגמרה התוכנית התקשרתי אליהם לבדוק איך אנחנו עושים את זה. אז המספר הראשון היה לא טוב... ואז חזרתי למתאמת, והיא אמרה שאין מה לעשות..."

מרים מתארת את תחושת האכזבה של האב מההבטחות שהמתאמים הבטיחו לו בטרם ההיוועדות, מכיוון שכאשר הגיעו לשלב היישום הבינו שלא ניתן יהיה ליישם אותן. דבריה מעידים כי האב היה מאוכזב גם מאי המענה וההיעלמות של המתאמים לאחר שנגמרה ההיוועדות, שגרמו לו לכעוס ולחשוב ששיקרו לו. מהאופן בו מרים תיארה את התנהגות המתאמים והתעלמותם מפניות האב, ניתן היה לחשוב שהם בורחים מן האחריות שלקחו על עצמם קודם לכן וכי גם היא, כמו האב, התאכזבה מהתנהלות זו וחשה תחושת תסכול בעקבותיה.

לסיכום, אופי המעבר בין המלווים למתאמים אופיין בחפיפה ביניהם, בשל מרבית המקרים שבהם המלווים היו נוכחים בהיוועדות ואף לפנייה. מדברי המרואיינים ניכר כי נוכחות מוקדמת זו הינה חיונית ומשמעותית, גם למשפחות וגם למלווים עצמם.

5.2. פרופיל המלווים והשפעתו על הקשר עם המשפחות ועל האופן בו הם נתפסים על ידן

מן הראיונות של המלווים ניתן ללמוד כי מרביתם בעלי השכלה על-תיכונית ומקצועית ו/או אקדמית. בנוסף, מרביתם עובדים בחלקיות משרה, אותה הם משלבים עם עבודה נוספת הקשורה לתחום, כמו הדרכת נוער, ליווי כלכלי למשפחות וניהול קהילת צעירים מתנדבים. ניסיון זה משמש עבור המלווים יתרון בביצוע תפקידם במסגרת תוכנית קד"ם. הם עוברים הדרכה קבוצתית קבועה ויש להם כתובת מקצועית עימה הם יכולים להתייעץ.

מורכבות התפקיד והוורסטיליות שהמפגש עם משפחות שונות דורש, מאפשרים להם להביא לידי ביטוי את שלל הידע והכישורים המגוונים שצברו עם השנים. יחד עם זאת, שניים מן המלווים הציגו את עצמם כבעלי ניסיון חיים ש"הגיע מלמטה". לדעת המלווים, הם נתפסים בעיני

³ ישנם מקרים שבהם יש 2 מתאמים למשפחה עקב תחלופה.

המשפחות כדומים להם, מבחינת היותם בלתי פורמליים ונגישים יותר מהעובדות הסוציאליות, הנתפסות לעתים קרובות כנשות מקצוע מרוחקות ולעיתים אף מאיימות, המייצגות את מערכת הרווחה. למרות חלקיות המשרה, הם מעידים על אינטנסיביות התפקיד, הדורש מהם השקעה רבה מעבר לשעות עבודתם המוגדרות. מן הראיונות ניכר כי על-אף הקושי הרב שבביצועה, המלווים אוהבים את העבודה שלהם במסגרת קד"ס, והיא מאפשרת להם להיכנס אל משפחות ולסייע להן ברמה נרחבת בשלל תחומי חיים. בכך, היא מעניקה להם תגמול רגשי- סיפוק רב. רות, המלווה של משפחת דביר, מסכמת זאת בראיון עימה:

"לפעמים דברים שקשה להם לדבר עם העו"ס, אז קל להם לדבר איתי, עם אישה. משתפים אותי יותר כי אני לא באה בכובע של עו"ס, זה אחרת, יש לזה משמעות אדירה. הם רואים שאני לא שופטת אותם. אני מספרת את הסיפור האישי שלי, לבנות סוג של אמון ביני לבין המשפחה. גם אני באה מלמטה כמוהם, לא עובדת סוציאלית ולא עם 700 תארים. זה יותר מתחבר אליהם, יותר קל להיפתח, זה לא מאיים 'מלוות משפחות'. למשל הרכיבה הטיפולית לא קוראים לזה טיפול. אני קוראת לזה חוג. זה נשמע מאיים "טיפול" לילד חולה... לבנות אמון יותר קל למלווה מאשר לעו"ס. יש כאלה שמגדירים את משרד הרווחה כמשהו לא חיובי, יש סטיגמה. התפקיד של מלווה עושה את זה פחות מורכב ופחות דרמטי" רות מציינת את הקשר הטוב שיש לה עם המשפחות ומסבירה זאת על-ידי היותה אישה (בשונה מן העו"ס עימו עובדת) ועל ידי היותה חיצונית לרווחה ותפיסתה כלא שיפוטית ו"עממית", לעומת העו"סים שנתפסים כגורמים מקצועיים מוסמכים המשתייכים לרווחה. בנוסף, היא מגיעה מרקע דומה לשלהם. אלה, מאפשרים למשפחה לחוש שהמלווה מדברת אליהם בשפתם, בגובה העיניים ומבינה את מצוקותיהם, בניגוד לעו"ס, המשתמשת במונחים מקצועיים, שנחשבים למאיימים עבור המשפחות, כמו טיפול. חשיבות סיבות אלה לקשר המשפחה עם המלווה וסיבות נוספות יוסברו בהרחבה בתת התמה הבאה.

5.3. חשיבות הקשר בין המלווה למשפחה: "האמא אמרה לי שאם לא אני, אז היא לא הייתה יודעת על מי לסמוך" (מלווה)

תפקיד המלווה עולה בראיונות כתפקיד משמעותי ובעל ערך רב עבור המשפחות. ניכר כי הם מצליחים ליצור עם המשפחות קשר קרוב המאופיין בפתיחות ואמון, המאפשרים להם ללמוד על המשפחה דברים רבים שפעמים רבות אינם היו גלויים למש"ח, ובשל כך לשמש עזר רב למערכת הרווחה ולהקל את עבודת העובדים הסוציאליים. דבר זה מתאפשר בזכות סיבות שונות כמו זמינות גבוהה, קשר תדיר, ישיר ובלתי פורמלי, עשייה משותפת, הפגנת אכפתיות ומסירות גבוהה כלפי המשפחות, כניסה לתוך הבית, קרבה תרבותית ושפה משותפת, המאפשרות למשפחות להביע את עצמן ולהבין את הנאמר להן בצורה טובה יותר, תוך הבנה של ההקשר התרבותי ממנו הן מגיעות. הראיונות מצביעים על חוסר אחידות באופי העבודה של המלווים, והמשימות המגוונות אותן הם מבצעים. עבודת המלווים מתוארת על-ידם ועל ידי העובדים הסוציאליים כעבודה ללא מחיצות וגבולות. המלווים נכנסים לחיי המשפחה ומבצעים שלל תפקידים בתוכה, גם אם לעתים נדמה שאין זה תחום אחריותם כלל (למשל, סיוע בסידור ארונות, הסעת הילד לאבחון, וידוא הסתגלות הילד לבית ספר חדש ועוד). לעתים קרובות הם זמינים למשפחה גם מעבר לשעות העבודה המוגדרות להם ומגדילים את טווח הסיוע שהרווחה יכולה לספק בעזרת גיוס תרומות ויצירת קשר עם עמותות וגורמים שונים בקהילה. לעתים, הקשר של המשפחה עם המלווים אף נתפס בעיני

העובדים הסוציאליים כקרוב מדי וחסר גבולות, והם מביעים חשש שמא הם מפריזים במידת התמיכה שהם מעניקים למשפחה, ומביעים חשש שהיא לא תדע להסתדר בלעדיהם כשיגמר הליווי. ממצאים אלו באו לידי ביטוי בראיון של מרים, אשר ליוותה את משפחת מרציאנו:

"אנחנו נטפל בו במשך שנה ונוציא אותו מהבור איפה שהוא נמצא, נראה שהכל בסדר ונצא מהתמונה. זאת העבודה שלנו. והעבודה של מלווה, זאת העבודה הכי קשה... מבחינתם עובדות סוציאליות יש להן טיקט (תווית) על הראש שהן לא טובות, ואנחנו לא אנשי מקצוע... יש עובדות סוציאליות שאומרות שהן מלוות את המשפחות האלה מלא שנים, ארבע חמש שנים, והן לא ידעו את כל המידע שנתתי להן במשך כמה חודשים... הם (המשפחה) באמת מאמינים בנו, ויכולים להתקשר אלינו מתי שהם רוצים. אין להם את הטלפון האישי שלה הפרטי, אלא את המספר של הרווחה, וכשהיא יוצאת- היא לא נמצאת" מן הציטוט ניתן לראות שמרים מתייחסת לתפקיד שלה בכובד ראש ולוקחת על עצמה את האחריות להוציא את המשפחות מן המצב הקשה ("בור") בו הן נמצאות. היא מבדלת את עצמה ואת עוצמת תפקידה כמלווה מהעובדים הסוציאליים, ומשווה בין המלווים שלא נתפסים בעיני המשפחות כאנשי מקצוע, לבין העובדים הסוציאליים, שהמשפחות מדביקות עליהם תווית שלילית. היא מתייחסת לזמינות הגבוהה שלה למשפחה ומשווה אותה לחוסר הזמינות של העובדים הסוציאליים ברווחה, אשר זמינים למשפחה רק בשעות שבהן הם נמצאים במשרד, וכתוצאה מכך היא יוצרת קשרים חזקים יותר עם המשפחות ונחשפת ליותר מידע עליהן.

עם זאת, בעקבות הקשר הקרוב שנוצר, עולות גם דילמות וצורך לבחון מתי הליווי אמור להסתיים- האם כאשר כל המענים מתמלאים? האם כאשר המשפחה כבר לא פונה? כיצד הדבר עלול להשפיע על המשפחה וכיצד הדבר אמור להתנהל. אלה, יועלו בהרחבה בתת התמה הבאה העוסקת בתהליך הפרידה מן המלווה.

5.4. תהליך הפרידה מהמלווה: "בסופו של דבר היא לא תהיה שם" (עו"ס)

הכנת המשפחה ל"ליום שאחרי" תום תוכנית "עולים לדרך- קד"ס" עלתה ב-5 ראיונות, גם בקרב עו"סים וגם בקרב המלווים. לטענתם, יש צורך להקנות למשפחות כלים וביטחון שישפרו את יכולתן להתמודד עם האתגרים בחייהן ולהפחית את התלות הנוצרת לעתים במלווה בעת ביצוע התוכנית ובקשר שלהן מול הרווחה. זאת, מתוך הבנה שתקופת הליווי הינה מוגבלת בזמן והמשפחה במוקדם או במאוחר תיאלץ להסתדר גם בלעדיו. בכך, הם רואים את עצמם כאחראים לקידום עקרון העצמת המשפחה ונטילת האחריות שלה על עצמה, המובילים את קד"ס. מרים, המלווה של משפחת בטיט מדגימה זאת:

"אני ניסיתי לעזור להם בכל מה שיכלתי, והם מאוד מאוד נותנים בי אמון ופתאום שאמרתי להם שאני צריכה לצאת הם לקחו את זה ממש קשה, אמרו: 'את היחידה שעזרת לנו מכולם, אם את צריכה לצאת אז מה יהיה איתנו?' אז זה כאב הלב. אבל מה לעשות, צריכים גם להסתדר לבד ולהמשיך בחיים... את איתם, את פה בשבילם. לא משנה באיזו שעה הם יתקשרו-אני אענה להם. הם תמיד יודעים את זה, שאני פה בשבילם"

מרים מתארת את הקשר הקרוב שנוצר בינה ובין המשפחה אותה ליוותה, שהיה מאופיין במסירות רבה מצידה ובאמון מצד המשפחה. כאשר מרים סיימה את תפקידה, המשפחה חששה שמא לא תצליח להסתדר בכוחות עצמה ותיאלץ לחזור ולהיתמך בגורמים עיקריים אחרים שנתפסו בעיניה כלא מוצלחים. ניכר כי הדבר נוגע במרים וכואב לה באופן אישי, עד שהיא מוכנה להמשיך ולהיות

זמינה למשפחה בעת הצורך גם לאחר תום תקופת הליווי. עם זאת, הדבר מעלה אצל חלק מבעלי התפקיד דילמה בנוגע לתפקיד המלווה ולגבי תהליך הפרידה שלו מן המשפחות- כיצד המשפחות יסתדרו ללא עזרתו? האם על המלווה להפסיק להיות זמין עבורן בתום הליווי? כיצד עליו לנתק קשר עם המשפחות וכיצד יש להכין אותן לכך שיצטרכו להסתדר לבד? מרים, המלווה של משפחת בטיט, מדגימה את התהליך שעשתה עם המשפחה, שהיה מאופיין בהפחתה הדרגתית של אינטנסיביות הקשר:

"הן יודעות להסתדר לבד. בהתחלה ליוויתי אותם מלא בגלל תיווך השפה, אבל היום זה אחרת, אני אומרת לה מה לעשות, והיא עושה. אני רוצה לתת לה (לאם) גם אחריות, כי אני לא אשאר לנצח שם, אוטוטו אני צריכה לצאת, ואני רוצה לראות שהיא משתדלת ומצלחה לעשות דברים לבד, אז היום אני מורידה הילוך, ואומרת לה מה לעשות פחות או יותר בטלפון, והיא כן עושה את הדברים. אני גם רוצה שהיא תעשה את הדברים בעצמה, כדי שאני שאראה שהיא מסתדרת ולא רק אני תמיד אלווה אותה, כי הליווי שלי הוא רק לשנה" מרים מתארת את הליווי ההתחלתי שלה כאינטנסיבי ומסבירה זאת בעקבות קשיי השפה שעמים המשפחה מתמודדת מול הרווחה והגופים השונים בארץ. בהמשך, בעקבות הבנה שהתהליך יגמר והיא לא תוכל לשמש למשפחה עזר לנצח, הליווי של מרים הפך לפחות אינטנסיבי, ולווה במשימות שאותן היא נתנה לאם לבצע בעצמה, על-מנת לוודא שתוכל לעשותן גם בתום הליווי. לסיכום, תת תמה זו הציגה את האתגרים והדילמות העולים אצל בעלי התפקיד, בעת ניסיונם לסייע למשפחה ליישם את תוכנית המשפחה, בשל הידיעה כי התוכנית מוגבלת בזמן ובשל הרצון לממש את הערכים והעקרונות המובילים את קד"ם, כמו עקרון העצמת המשפחה וקידום האוטונומיה שלה. התמה הבאה תאפיין את סגנונות העבודה בין המלווים לעו"סים.

5.5. מאפייני הקשר בין העובדים הסוציאליים למלווים וחשיבות שיתוף הפעולה ביניהם

מן הראיונות עולה עמימות וחוסר אחידות במתווה העבודה הקיים בין העובדים הסוציאליים, מלווי המשפחות והמשפחות עצמן. תדירות ואופן ביצוע המעקבים והפיקוח על יישום סעיפי תוכנית המשפחה בפועל כמעט ולא הוזכרו כלל. כמו כן, גם תדירות המפגשים בין בעלי התפקיד ובין המשפחה ובין המלווים לעו"סים הייתה שונה בין משפחה למשפחה, ובמרבית הראיונות לא הוזכרה כלל. ניתן היה לסווג את אופי העבודה בין המלווים לעובדים הסוציאליים ל-4 סגנונות (יש לציין כי לעיתים העו"ס והמלווה תפסו בצורה שונה את אופי העבודה ביניהם): הראשון, אשר אפיין 5 מן הראיונות (יש לציין כי ב-4 מתוכם מדובר באותם שני בעלי תפקיד, שליוו יחד 2 משפחות שונות), הוא שיתוף פעולה ועבודה צמודה ומשלימה בין המלווה לעו"ס. סגנון זה מאופיין בעדכון ועזרה הדדיים עבור המשפחה וזמינות זה לזה, ומוצג על-ידי שמחה, העו"ס של משפחת בוחבוט, פרנקו ובן-דויד: "זכינו והוא חלק נכבד בתוכנית. אנחנו נעזרים אחד בשני, עבודה בשיתוף פעולה באופן מלא".

בניגוד לתיאור שהופיע בריאיון על העבודה של שמחה מול המתאם, שם הצהירה שהיא "לוקחת צעד אחורה", ונותנת לו להוביל, אך בפועל נמצאת בבקרה על כל מה שקורה ואף מנחה אותו, שמחה מעידה כי עם שמוליק, המלווה, היא פועלת בשיתוף פעולה מלא, ויחד הם מסייעים למשפחות. סגנון העבודה השני, אשר אפיין 5 מן הראיונות, הינו "המלווה כ'זרוע מבצעת' של הנחיות העו"ס". סגנון זה מאפיין מקרים שבהם העו"ס היא הגורם העיקרי שמעורב בקשר עם המשפחה, והמלווים עובדים בכפיפות לה ופועלים בתוך המשפחה בהתאם להנחיות שהיא מכתיבה,

כאשר היא רואה בכך צורך. תמר, העו"ס של משפחת מרציאנו, תיארה כך את עבודת המלווה: "[המלווה] היא הזרוע המבצעת (צחוק), זרוע מבצעת, מקשרת אה כן, פחות או יותר, תומכת, תמיכה כאילו גם רגשית, גורם תמיכה משמעותי, זהו".

סגנון העבודה השלישי אפיין 4 מן הראיונות, ומתאר מקרים שבהם המלווה פועל באופן עצמאי עם המשפחה. אל סגנון זה השתייכו מקרים שבהם המלווים נענו בשלילה לבקשותיהם לסייע למשפחה וחשו כי הרווחה מוגבלת ביכולתה לסייע למשפחה, או מסרבת לכך מסיבות שונות, ולכן גייסו בעצמם מקורות תמיכה אחרים. מרים, המלווה של משפחת בטיט מתארת זאת כך:

"רוב הפעמים יצא לי להתווכח עם עובדים סוציאליים, כי הם אומרים לי 'לא, אבל היא לא צריכה'. אבל אני אומרת לך שאני פה! אני פה בבית ואני פותחת אחת המקרר ואין כלום!. אני אומרת לך שאין כלום, הם לא משקרים. הם ממש לא משקרים. אבל צריך להיות במקום, כדי להבין. ובגלל שאנחנו נמצאים הרבה במקום, ולא דרך הטלפון, אז אנחנו יכולים לראות דברים שהם לא רואים. אבל עוד פעם, אני לא עובדת סוציאלית ולא אשת מקצוע, ההחלטה צריכה לבוא מהם, לא ממני. אז אני לוקחת מהצד, מהעמותות".

מרים מתארת את היחסים שלה עם העו"סים שעזרים לה עובדת כמאופיינים בוויכוחים על חוסר האמון שלהם כלפי המשפחה וחוסר החשיבות שהם מייחסים לצרכים שהמשפחה מעלה. מן הציטוט ניכר כי מרים מבדלת את עצמה מן הרווחה ומהעובדים הסוציאליים, אשר נחשבים לאנשי מקצוע. היא מביעה כעס רב על התקשורת המרוחקת שהעו"סים מקיימים עם המשפחה, שבעקבותיה הם מחליטים האם הצורך של המשפחה הינו חיוני או לא, ומוחה על החלטותיהם, שכן היא זו שנמצאת בביתם. מכיוון שמרים נתונה לדעת העו"סים ולא יכולה להחליט במקומם, היא מוצאת דרכים אחרות משלה לסייע למשפחות ופונה לעמותות ואנשים בקהילה, שסייעו למשפחה. סגנון העבודה הרביעי והאחרון בין המלווה לעו"ס אפיין שניים מן הראיונות ומתאר מקרים שבהם המלווה שימש כמתווך המקשר בין המשפחה לעו"ס. סגנון זה מאפיין מקרים שבהם המלווה יצר עם המשפחה יחסי קרבה ואמון חזקים יותר מהיחסים של המשפחה עם העו"ס, שבעקבותיהם העובדים הסוציאליים הופכים להיות איש הקשר המשני עם המשפחה והדברים של המשפחה עוברים דרך המלווה. האמון שהמשפחה נותנת במלווה והקשר הקרוב שנוצר ביניהם, מאפשרים לעו"ס לגלות על המשפחה דברים שלא היה יודע אילו לא כניסת המלווה הביתה. עם זאת, נדמה כי במקרים אלה תפקיד המלווה יוצר "פיצול" ומאפשר למשפחה להימנע מפנייה ישירה אל העו"ס בעצמם, דבר שמעלה את השאלה מה יקרה לאחר תום הליווי. יש לציין כי אחת המשפחות שבהן סגנון זה בא לידי ביטוי היא משפחה אחת ששפת האם שלה אינה עברית והמלווה דוברת את שפתה ומגשרת בין המשפחה לעו"ס. אסנת, העו"ס של משפחת בטיט, הדוברת שפה זרה, תיארה זאת בראיון עימה ומחתה על כך: "מתוך המאוד רצון לעזור להם, שזה רצון מעולה וטוב ובאמת היא עושה את זה מכל הלב... המשפחה אמרה מה היא רוצה, אבל לא היא זו שפנתה, אלא המלווה זו שפנתה אלי... שוב, ברמה הטיפולית, זה לא נכון ככה לעשות" (אסנת, עו"ס).

עם זאת, הדבר לא מתרחש רק במקרים שבהם ישנו כשל מובנה של תקשורת בעקבות פערי שפה, אלא גם במקרים שבהם מידת האמון של המשפחה במלווה היא גבוהה מאוד. ורד, העו"ס של משפחת ישראל מדגימה זאת בראיון עימה:

"לקח לה (לאם) זמן גם לתת אמון. אבל ברגע שהיא נתנה אמון במלווה, היא שיתפה אותה אפילו בדברים שאותי היא לא משתפת, וככה הדברים... אפילו היה מצבים שהיא אמרה לי 'וואי היה ביניהם ריב', והיא סיפרה לי, ואז אני התקשרתי, וככה הדברים זרמו יותר בגלל

שהמלווה הייתה יותר פנויה, וליוותה אותה לפעמים... לפעמים היא הייתה עושה בשבילה, עוזרת לה, עזרה לה קצת פה ושם, וככה נבנה אמון והיא יותר מרגישה נוח לפנות גם אליה... טעמי בצורה מוגזמת, אבל כן"

מציטוט זה ניכר כי המלווה, רכשה את אמונה של אם המשפחה בעזרת הזמינות הגבוהה שלה אליה ובזכות הסיוע הרב שנתנה לה בתחומים שונים. בעקבות זאת, האם חשה בנוח לפנות אליה במידת הצורך ולשתף אותה בדברים אישיים מחיי המשפחה, שאפילו עו"ס המשפחה לא נחשפה אליהם. עם זאת, ניכר כי ורד, העו"ס, מסתייגת מכך, וטוענת כי הפניות של המשפחה אל המלווה הן מוגזמות.

לסיכום, בתמה זו הוצג האופן שבו תפקיד המלווה בא לידי ביטוי בשטח- מול המשפחות ומול אנשי המקצוע. היא אפיינה את המעבר בין המתאם למלווה בשלב היישום בחפיפה ביניהם ובמעבר חיובי, במרבית המקרים, וציינה את מאפייני האנשים המגיעים לתפקיד הליווי מבחינה אישית ומקצועית. בנוסף, התמה עסקה בחיוניות הסיוע של המלווה למשפחה, בקשר הקרוב שנוצר ביניהם במרבית המקרים ובאתגרים העולים מן הצורך לסיים אותו בתום תוכנית קד"ס עולים לדרך. יחד עם זאת, בתמה הוצגו מאפייני הקשר בין המלווים לעובדים הסוציאליים והם סווגו לארבעה סגנונות עבודה: שיתוף פעולה ועבודה צמודה ומשלימה בין המלווה לעו"ס, מלווה המתפקד כ'זרוע מבצעת' של הנחיות העו"ס, מלווה הפועל באופן עצמאי בתוך המשפחה ומלווה המשמש כמתווך המקשר בין המשפחה לעו"ס.

פרק הדיון שבחלק הבא יבחן את הממצאים שעלו בפרק זה וידון בהם, ביחס לספרות הקיימת בעולם בנושא.

פרק הדיון

מטרת המחקר הנוכחי הינה לבחון את התפיסות והחוויית של העובדים הסוציאליים והמלווים הלוקחים חלק בתוכנית "עולים לדרך- קד"ס", בשלב יישום תוכנית המשפחה. ניתוח הנתונים העלה ממצאים הנוגעים לשאלות המחקר, ועולים בחמש תמות מרכזיות. עיקרי הדברים שלהן מעלים סוגיות לדיון, הנותנות מענה לשאלות המחקר, ויוצגו בפרק זה באמצעות התמקדות בשלושה נושאים מרכזיים: (1) ההקשר של העוני והשפעתו על יישום התוכנית, אשר עונה על שאלת המחקר העוסקת באתגרים והדילמות העולים אצל בעלי התפקיד בשלב היישום; (2) ייחודיות תפקיד המלווה בישראל, העונה על שאלת תרומתו ליישום תוכנית המשפחה, חווייתו את שלב זה והדילמות והאתגרים הניצבים לפניו בעת ביצוע תפקידו; (3) אפקטיביות המודל בעיני העובדים הסוציאליים והמלווים, המתייחסת לשאלת המחקר המבקשת להבין את החוויות, האתגרים והדילמות שעלו אצל בעלי התפקיד במהלך יישום התוכנית המשפחתית, וכן לשאלה העוסקת בהשפעת התוכנית על תפיסות הדאגות והמוגנות שלהם כלפי הילד בשלב זה. נושאים אלה יבחנו ביחס לספרות המצומצמת שבוחנת את שלב היישום של קד"ס בעולם וביחס לספרות המוצעת בתחומים מקבילים.

השפעת ההקשר של העוני על שלב יישום תוכנית המשפחה

חלק זה נותן מענה לשאלת המחקר העוסקת באתגרים והדילמות העולים אצל בעלי התפקיד בשלב היישום. הממצאים מעידים כי להקשר של העוני, בו מצויות רבות מן המשפחות המופנות לקד"ס, יש השפעה על ההיבטים השונים בחייהן ועל יישום התוכנית, והוא עולה בכל

התמות שעלו מדברי בעלי התפקיד. חלק זה של הדיון יתמקד במשמעות שהעובדים הסוציאליים והמלווים מייחסים להשפעה של העוני על ההיבטים השונים בחיי המשפחות המשתתפות בתוכנית ועל יישומה, ולהתייחסותם אל סל המענים שניתן למשפחות.

בתת התמה הראשונה בממצאים, שעסקה בנושא דאגות המשפחה והעובדים הסוציאליים, עלה פער בין הדאגות המעסיקות את המשפחה בחיי היום-יום שלה ובין הדאגות של העובדים הסוציאליים. הדאגות העיקריות שאפיינו את העובדים הסוציאליים לגבי המשפחה נגעו לרוב לאופן התנהלות ההורים כלפי הילדים. לעומת זאת, מתוך המחקר השלם על קד"ס⁴, המלמד על השינויים שנערכו בתוכניות המשפחתיות בעקבות בקשות של המשפחות ועל אופן הניצול של רבות מהן את סל המענים בפועל, נראה כי הדאגות העיקריות שהעסיקו את המשפחות נגעו להישרדות יום-יומית וצרכים חומריים דחופים, כמו כיסוי חובות. מתמה זו עלה כי המשפחה הינה יחידה הוליסטית, שהפרטים בה משפיעים אלו על אלו, כמו דאגות יומיומיות של ההורים המעסיקות אותם (למשל, כיצד ישלמו על שכירות שתשמש קורת גג לילדים), ובהתאמה משפיעות על תפקוד הילדים ועל דאגות המשפחה והעובדים הסוציאליים לגביהם. אלה, מעלים דילמה באשר לאופן הגדרת דאגות המשפחה (למשל, האם להתמקד באלו העוסקות בילדים עצמם, או שמא בדאגות המעסיקות את ההורים?), ובאשר למידת האוטונומיה של המשפחה ובבחירת המענים להן.

ממצאים אלה נתמכים ומוסברים על-ידי הספרות העוסקת בגישה מודעת הקשר ובגישה העוסקת בעבודה סוציאלית מודעת עוני. הגישה מודעת ההקשר, שדרכה אנו מנתחים את הפרקטיקה של תוכנית "עולים לדרך-קד"ס", שואפת לזהות את ההקשרים המסוימים הרלוונטיים להבנת חוויות החיים של פרטים, משפחות וקהילות, והיא מביאה בחשבון יחסי כוח בין הפרט, המשפחה והמערכות השונות, המשפיעות על חייהם (Roer-Strier & Nadan, 2020). לפי הגישה מודעת העוני, מצבם של אנשים תלוי באופן משמעותי בהקשר החברתי, הנקבע בידי המוסדות והמבנים החברתיים וההבניות החברתיות. מכאן, אנשים החיים בעוני אינם קורבנות פסיביים של מצב העוני, אלא עוסקים בהתנגדות אליו ועושים מאמצים עילאיים להיאבק בו ולצמצם אותו ואת השפעותיו על חייהם (לוי ומלול, 2019). עוד קודם לניסוח גישה זו, סלונים-נבו ולנדר (2004), אף הראו כי מרבית הילדים המוצאים מן הבית, הסובלים מהזנחה עמוקה, מגיעים בדרך כלל ממשפחות המצויות במצב של עוני, וטוענו כי חשוב שהטיפול במשפחות אלה יכלול התייחסות לשאלות של עוני, אבטלה, התמכרויות, הגירה והדרה חברתית.

תת-התמה השנייה בנושא העלתה כי חלק מועט מבעלי התפקיד העידו על הנחות מוקדמות על המשפחות, שלפיהן חלק מהמשפחות מחזיקות ב"תודעת עוני", המקבעת את מצבן הקיים ומקשה עליהן לבצע שינוי או לרצות בו. לטענתם, משפחות אלה מצפות לתמיכה של הרווחה ללא פעולה אקטיבית או כוונה לשינוי מצידן. הן נוטות להשתמש בסל המענים עבור צרכים מיידיים ומתקשות לייעד אותו עבור טיפולים ומטרות שיסייעו להן בטווח הרחוק, ומוגדרים בתוכנית המשפחה. בעקבות מגפת הקורונה, אשר פגעה כלכלית בחלק מן המשפחות, סל המענים נתפס כחיוני יותר מבעבר, ושימש אפילו לתשלום שכירות על הבית ולרכישת מזון. חלק מן הראיונות אף העלו תחושת תסכול מן הלחץ והדרישה שחלק מן המשפחות מפעילות על העובדים הסוציאליים

⁴ מתוך: מצגת ממצאים כמותניים של שלב היישום, ועדת מחקר קד"ס, 21.3.2021.

והמלווים לשם קבלת הכסף. עם זאת, היו עובדות סוציאליות שטענו כי חשו שבזכות סל המענים הן פחות חסרות אונים מול המשפחות, כיוון שהיה בידן כיצד לסייע למשפחה בטווח הזמן הקרוב. ממצאים אלה תואמים את המוזכר בספרות המחקרית העוסקת בגישה מודעת עוני. הספרות מצביעה על קושי מתמשך של המש"ח לספק מענה חומרי לפניית החוזרות ונשנות של אנשים החיים בעוני, מפני שהתקציבים שיכולות לספק לשם כך הם מצומצמים ביותר ומוגבלים בהתאם לקריטריונים שנקבעו בתע"ס (תקנון העבודה הסוציאלית) (גל ואחרים, 2019). עובדים סוציאליים במש"ח מוגבלים מאוד ביכולתם להיענות לצרכים ולבקשות של משפחות לסיוע חומרי, והם רגילים להיות בעמדה של אלה שאינם נענים לצרכים דחופים ואקוטיים. על-כן, הם מוצאים "הצדקות" לחוסר העזרה שלהם. בעקבות זאת, משתמשי השירותים חשים שלא מאמינים להם, לא רואים את סבלם ומאשימים אותם במצבם, והעובדים הסוציאליים חשים חרדה, תסכול וחוסר אונים, חוששים שמשתמשי השירותים משקרים להם ורוצים לנצל את המערכת, או חווים אותם כאדישים ופסיביים (קרומר-נבו ואחרות, 2019). בנוסף, העמדות המקצועיות והאידיאולוגיות הרווחות במחלקות, הביאו להתמקדות העו"סים בקשיים פסיכולוגיים, התנהגותיים או משפחתיים של משתמשי השירותים, ועוני נתפס כמשתנה רקע בלבד בבעיותיהם. זאת, גם במקרים שבהם היה ברור כי העוני הוא סיבה מרכזית לקשיים אחרים, ו/או כתוצאה של בעיותיו של הפרט. למשל, כתוצאה של התנהלות כלכלית לקויה, סדרי עדיפויות בעייתיים או ביטוי של חולשת אופי. הענקת סיוע חומרי נתפסת לעיתים כדרך למשוך אנשים שחיים בעוני ליחסים טיפוליים או להחזיקם ביחסים כאלה (גל ואחרים, 2019).

זאת ועוד, הקשר העוני עולה גם בתמה הרביעית הנוגעת לשימוש בסל המענים, אשר מוקצה באופן ייחודי למשפחות המשתתפות בתוכנית קד"ס בישראל, בנוסף למשאבים השונים הניתנים למשפחה, כמו סבסוד מועדוני, הפניה לתוכנית נוספת של המש"ח ועוד. תמה זו התייחסה לשימוש שנעשה בו על ידי המשפחות וליחס האמביוולנטי של בעלי התפקיד כלפיו, והעלתה כי שליש מן המרואיינים במחקר זה ($n=6$) טענו שסל המענים מהווה גורם מוטיבציה להצטרפות של משפחות לתוכנית קד"ס. לרוב, גורם זה נתפס בעיניהם כגורם שלילי, שכן לדבריהם, חלק מהמשפחות מתייחסות אל סל המענים כאל הזדמנות לממן דברים שלא היו יכולות בלעדיו, אך אינן לוקחות בחשבון שהשימוש בו צריך להיות עבור מטרות מוגדרות מראש, וידרוש מהן לקחת אחריות על מימושו ולשנות את התנהלותן. עם זאת, תוכניות המשפחה שנקבעו מעידות כי מרבית התקציב של סל המענים יועד עבור קידום מידת המוגנות של הילדים וכלל השתתפות הילדים בחוגים, הדרכות הורים, טיפולים רגשיים, אבחונים, חונכות וכדומה. רק מעט מן התקציב יועד מלכתחילה עבור דאגות מיידיות של חיי היום-יום (למשל, כיסוי חובות, תיקון מכונת).

בהתאמה, הספרות הסוקרת מספר תוכניות אחרות, המציעות "סל מענים" במש"ח, מעידה כי תגובה זו הינה שכיחה (קרומר-נבו ואחרות, 2019). לעתים קרובות אנשי מקצוע טוענים כי משפחות עלולות להצטרף לתוכנית אך ורק כדי לקבל כספי סיוע, ולאחר מכן לפרוש מן התוכנית בלי שישתמשו ביתר השירותים שהיא מציעה. עם זאת, כאשר טענה זו נבדקה נמצא כי העדויות מן השטח מצביעות על כך שרק פחות מאחוז אחד מהמשפחות שהשתתפו בתוכנית "נושמים לרווחה", המציעה למשפחות סל מענים רחב, פרשו מן התוכנית לאחר מימוש חלק (לעתים קטן ביותר) מן הסיוע החומרי. נתונים אלו מעידים כי בפועל, התופעה של הצטרפות לתוכנית לצורך סיוע חומרי בלבד אינה נפוצה כלל, כך שאין מקום לחשש מניצול לרעה של סל המענים ושימוש בו ללא התחייבות לתהליך הטיפול הכולל (גל ואחרים, 2019). מכך, עולה פער בין העמדה השגויה של בעלי

התפקיד שהסיוע החומרי הוא הסיבה להצטרפות לתוכנית, לבין מה שקורה בפועל. לאור זאת, ניתן לתהות על מידת האמון שאנשי המקצוע נותנים במשפחות.

הממצאים ממחקר זה מעידים על רצונם וניסיונם של חלק מבעלי התפקיד (הן מלווים והן עו"סים) להכווין את המשפחות לבחור במענים שלטעמם ישמשו אותן לטווח הרחוק, אך משמעותם לאו דווקא מובנת למשפחה במועד ההצעה (למשל, אבחונים או טיפולים רגשיים). לעתים, החלטות המשפחה נתפסו בעיני בעלי התפקיד כלא הגיוניות ואף כ"מותרות" (למשל, יציאה לנופש), שאינן משרתות את המטרה שלשמה המשפחה הצטרפה לתוכנית קד"ם. חלקם אף העידו על תנאים שהוצבו למשפחה להשתתפות בתוכנית קד"ם (למשל, השקעת חלק מן המשאבים בטיפול זוגי). מכאן, ניתן להסיק כי בעלי התפקיד התקשו לשחרר את השליטה על הסיוע החומרי ולקבל את בחירות המשפחה.

בדומה לכך, לוי ומלול (2019) מצאו כי משתמשות בשירותי הרווחה העידו על חוויה שלילית ותחושת ההשפלה ופגיעה שנבעה מהביקורת של העובדת הסוציאלית- על הדרך שבה הן מנהלות את התקציב המשפחתי או על בחירותיהן התעסוקתיות. חלק מהמשתתפות ציינו שחוויות אלה גורמות להן לחשוש מהעובדת הסוציאלית, להסתיר מידע ולעתים אף להימנע מקשר. בנוסף, מחקר שנערך מטעם תנועת "העולם הרביעי" מעלה כי לעוני ישנם ממדים רבים. המרכזיים שבהם, אשר עלו גם במחקר הנוכחי, הם: חוויות ליבה של שלילת כוח של משפחות החיות בעוני ובחירות שנעשו עבורן על ידי הרשויות, ולא דווקא מותאמים לצורכיהן; סבל בגוף ובלב- לחץ הישרדותי יום-יומי, הכולל פחד מחשיפת העוני בפני אחרים; מאבק והתנגדות להשפעות של ההחלטות המתקבלות על-ידי הרשויות בנוגע למשפחה וגורמות לסבל (Bray et al., 2019).

על-אף שנקבעו בתוכניות המשפחה על ידי ההורים מענים המיועדים לקידום המוגנות של הילדים בטווח המיידי ובטווח הרחוק, בשש מתוך תשע המשפחות, חלק מסל המענים שונה והוקצה בסופו של דבר עבור צרכים דחופים וחיוניים. הוא שימש להישרדות היום-יומית של המשפחה, כמו כיסוי חובות, סיוע במזון, ריהוט ועוד. היו מרואיינים שאף התייחסו אל סל המענים כאל סיוע שולי שכמעט ואינו מורגש, בשל עומק העוני בו המשפחות מצויות והדאגות הרבות עימן הן מתמודדות, או עקב הצורך לחלק את התקציב במספר הילדים הרב בתוכה- ככל שיש יותר ילדים במשפחה, כך הסיוע שכל אחד מתוכה מקבל מצומצם יותר ומורגש פחות. בשל כך, ועל-מנת שסל המענים יוכל לקדם את המטרות שלשמן המשפחה הופנתה לתוכנית קד"ם, 7 מתוך 18 הראיונות במחקר זה (בעיקרם עובדים סוציאליים), סברו כי יש להתנות את סל המענים. לטעמם, הסיוע החומרי הניתן במסגרתו צריך להיות מותנה בשיתוף הפעולה של המשפחה עם התוכנית המשפחתית ובמילוי אחר הסעיפים להם התחייבו. נתונים אלה מלמדים כי שחרור השליטה על סל המענים אינה מובנית מאליה עבור בעלי התפקיד, ודורשת מהם לשנות את התפיסה שלהם לגבי הטיפול הרצוי במשפחות. ממצאים אלה תואמים למוזכר במאמרו של קרומר-נבו ואחרות (2019), שטענו כי בתוכניות המופעלות במש"ח שבהן היה סל מענים מצומצם, רובו נוצל לצרכים בסיסיים דחופים, כגון קניית מזון, סיוע בנסיעות, בתשלום חשבון חשמל, ברכישת ציוד בסיסי כמו משקפיים או ביגוד; ואילו בתוכניות שבהן היה סל גדול יותר, חלקו הקטן שימש לצרכים בסיסיים דחופים, ורובו מימן טיפולים רגשיים או אבחון וטיפול דידקטי לילד, העשרות חינוכיות, כמו חוגים לילדים, או שירותי הכשרה מקצועית. מכיוון שמציאות החיים בעוני מורכבת ממצבי משבר תכופים, המחייבים שימוש מהיר בסל המענים, גמישות, זמינות ומיידיות הן מרכיבים חיוניים בניהול סל המענים ויש להקפיד עליהם. כשהשימוש בו נתקל בחסמים בירוקרטיים, הם הופכים אותו לבלתי יעיל והוא אף

עלול להפוך למזיק ולחבל בהישגים טיפוליים שבריריים שהושגו בעמל רב. כמו כן, הספרות המחקרית העוסקת בגישה מודעת עוני טוענת כי יש לראות בסיוע החומרי חלק בלתי נפרד ממימוש זכותן של משפחות בעוני לחיות בכבוד. הוא לא נועד לשמש כתנאי לטיפול או לסיוע אחר, אלא להיות מרכיב חיוני במאמצים לסייע בידי המשפחה לשפר את מצבה ואת תפקודה. תוכניות ייחודיות המופעלות במש"ח ועושות שימוש בסל מענים גמיש מחייבות את העובדים הסוציאליים להתמודד עם תפיסותיהם כלפי עוני ועם העמדות הערכיות שלהם בהקשר לסיוע כספי- באיזו מידה הם רואים בעוני תוצר של התנהלות כלכלית ותעסוקתית לקויה של פרטים, ובאיזו מידה הוא נתפס כתופעה מערכתית של אי-שוויון חברתי-כלכלי (גל ואחרים, 2019).

עם זאת, יש לעמוד על ההבדלים בין הפרקטיקה המנחה את הגישה מודעת העוני לבין הפרקטיקה המנחה את מודל קד"ם. הפרקטיקה של עבודה סוציאלית מודעת עוני מעודדת יצירה של יחסי קרבה והתייחסות של העובדים הסוציאליים לצד מקבלי השירותים, באמצעות ליווי אינטנסיבי על בסיס שבועי (קרומר-נבו ואחרות, 2019). לעומת זאת, הפרקטיקה של מודל קד"ם בעולם שואפת לקדם אצל בני המשפחה אוטונומיה מחדשת על חייהם, להעביר לידיהם את הריבונות על הובלת התוכנית שאותה הם תכננו, ובכך להפחית את מעורבותם של אנשי מקצוע בחייהם (Clarijs et al., 2012). על-אף שמודל קד"ם לא עוסק ביישום תוכנית המשפחה, השאיפה היא שיתבצע על-פי רוח המודל ועקרונותיו. השפעת ההשתתפות בתוכנית על האוטונומיה של המשפחות ועל המידה בה הם מובילים את תוכנית המשפחה תפורט בהמשך הדיון.

לסיכום חלק זה, בחינת הממצאים בהתאם לספרות הקיימת מעלה תהייה על האמון של בעלי התפקיד המשתתפים בתוכנית בכך שמקבלי השירותים החיים בעוני יכולים ליטול על עצמם את מלוא השליטה על יישום התוכנית המשפחתית, ועד כמה הם מאפשרים להם לעשות זאת בפועל. בנוסף, עולה דילמה הנוגעת למידת האוטונומיה הרצויה למימוש של סל המענים על-ידי המשפחה, על-מנת שיוכל לסייע בקידום המטרות שלשמן המשפחות הצטרפו לתוכנית קד"ם. כמו כן, ממצאי המחקר הנוכחי מעלים כי ישנה חשיבות גבוהה לאימוץ גישה מודעת הקשר בעת שלב יישום תוכנית המשפחה, הכוללת מודעות להקשרי החיים השונים של המשפחות. למשל, הקשר תרבותי, הקשר של עוני, הקשר של הקורונה והקשר של יחסי הכוחות הקיימים בין המשפחות ואנשי המקצוע, המעכבים את האוטונומיה של בני המשפחה על מימוש התוכנית המשפחתית שנקבעה. כמו כן, חלק זה מעלה מחשבה על אימוץ מרכיבים של פרקטיקה מודעת עוני בתוכנית "עולים לדרך- קד"ם", ועל ההבדלים בין פרקטיקה זו לפרקטיקה המאפיינת את מודל קד"ם, הדוגל בריבונות המשפחה על חייה.

ייחודיות תפקיד המלווים בישראל

חלק זה יתמקד באפיון תפקיד המלווה בתוכנית קד"ם, הייחודי לישראל, בתרומתו ליישום תוכנית המשפחה, בחווייתו את שלב זה ובדילמות ובאתגרים הניצבים לפניו בעת ביצוע תפקידו. זאת, תוך השוואתו לתפקידי עובדים סמך-מקצועיים אחרים בתוכניות אחרות המופעלות במש"ח. בנוסף, התמיה תתייחס להשפעה של הוספת תפקיד זה למודל קד"ם על העקרונות המנחים אותו, כמו קידום האוטונומיה של המשפחה וחיזוק הקשרים שלה עם התומכים והקהילה.

כמו סל המענים, גם תפקיד המלווה לא קיים במודל המקורי של קד"ם, וככל הנראה, ייחודי לישראל. המשפחה המשתתפת בתוכנית קד"ם יכולה לבחור אם להסתייע בשירותיו של המלווה או לקחת אחריות על יישום תוכנית המשפחה ללא סיועו. תפקיד המלווה מקביל בהיבטים

מסוימים לתפקידם של עובדים סמך-מקצועיים הפועלים בתוכניות אחרות שמפעילה המש"ח. עובדים אלה עוסקים במתן שירות ללקוחות, לרוב לצד עובד מקצועי או כחלק מצוות מקצועי. הם משלימים את העבודה המקצועית ומרביטים משמשים כנותני שירות ראשוניים לקהל היעד (שמר, 2016).

במידה והמשפחה בוחרת להסתייע בשירותי המלווה, עליו להתייבב לצד המשפחה לאחר ההיוועדות ולסייע לה ביישום התוכנית המשפחתית שנקבעה. אולם, הראיונות במחקר זה מצביעים על כך שבפועל, בשל מדיניות התוכנית שאפשרה זאת בהתחלה, מתוך תשע המשפחות שהשתתפו במחקר, רק בשלוש מהן המלווה החל את עבודתו עם המשפחה לאחר ההיוועדות. במקרה אחד המלווה הכירה את המשפחה בעת ההיוועדות עצמה, ובמרבית המקרים (5 מתוך 9), המלווים נכנסו לבית המשפחה עוד בטרם התקיימה ההיוועדות, בנוסף למתאם. אלה, התרחשו בעיקר עם משפחות עולות ומשפחות המשתייכות למגזרים ייחודיים, שהיו בין ובין המתאמים פערים שפתיים ותרבותיים, אך לא רק. יתרונות הכניסה המוקדמת של המלווים מחזקים את המוסבר במאמרה של שמר (2016), על תפקיד המגשר הבין-תרבותי מתוכניות אחרות במש"ח. המגשר הבין-תרבותי מסייע במפגש בין אנשים מתרבויות שונות, המתמודדים עם אתגרים הנובעים מהשוני התרבותי ביניהם, כמו הבדלי שפה, פערים בדרכי תקשורת, ידע תרבותי שונה ועמדות אחרות כלפי תרבויות, שעל-פי רוב נחשבות לקבוצות מיעוט. הוא פועל כ"גשר", ומהווה גורם מחבר בין מערכות השירותים לבין משפחות העולים.

המחקר הראה כי במרבית המקרים, המעבר בין המתאמים למלווים נחוה על ידי בעלי התפקיד בצורה טובה או לא הוזכר. בראיונות שבהם הוזכר, ממצא זה הוסבר על-ידי המרואיינים באמצעות שתי סיבות עיקריות: הכניסה המשותפת של המתאמים והמלווים לתוך המשפחה עוד בטרם ההיוועדות, ומתן הסבר נרחב על-ידי המתאמים על שלבי התהליך הבאים. אולם, בשלושה מן הראיונות, המתארים שתי משפחות שונות, בעלי התפקיד תיארו מצבים שבהם נאלצו להתמודד בשלב היישום עם חוסר היכולת לקיים הבטחות שמתאמים הבטיחו למשפחות לפני ההיוועדות מסיבות שונות. דבר זה הוביל לחוויית תחושות כעס ותסכול אצל המשפחות, וכן אצל בעלי התפקיד המלווים אותן, והאמון של המשפחות בתוכנית ובנציגיה נפגם. חלק מן המלווים שרואיינו הלינו על השינויים שנערכו בתוכנית קד"ם לאחרונה, המונעים מהם להגיע אל ההיוועדות, ולהיכנס למשפחה רק אחריה, שכן הדבר מעכב את ההיכרות שלהם עם המשפחה וקרוביה, ובכך מעכב את יצירת האמון עימה ופוגם בתמיכה ובליווי. ממצא זה ייחודי למחקר זה, שכן שלב המעבר בין המתאם למלווה ייחודי לישראל וזהו המחקר היחיד הסוקר אותו. יש לציין כי בדו"ח המחקר המתייחס לשנת ההפעלה הראשונה של מודל קד"ם, על שלבי ההכנה וההיוועדות, עלה חשש מצד המשפחות מהאופן שבו יתבצע מעבר זה (שמר, רואר-סטריאר, ועבוד-חלבי, 2019).

תפקיד המלווה מורכב ממיזוג של תחומי ידע השאובים ממקצועות שונים. הראיונות מצביעים על חוסר אחידות במטרות העבודה של המלווים, בתפקידים שעליהם למלא ובמשימות המגוונות אותן הם מבצעים. המלווים נכנסים לחיי המשפחה ומבצעים שלל תפקידים, גם אם לעתים נדמה שאין זה תחום אחריותם כלל. עבודת המלווים תוארה על-ידם ועל ידי העובדים הסוציאליים כעבודה ללא גבולות מבחינת כמות המשאבים שהם משקיעים בעבודתם ומבחינת שלל התפקידים אותם הם מבצעים. הממצאים מדגישים את החשיבות הגבוהה שהמרואיינים נותנים לקיום הקשר בין המלווה לבין המשפחה. נמצא כי לרוב המלווים מצליחים ליצור עם המשפחות קשר קרוב המאופיין בפתיחות ואמון, המאפשרים להם ללמוד על המשפחה דברים רבים שפעמים

רבות לא היו גלויים לעובדות הסוציאלית, ובשל כך לשמש עזר רב. דבר זה מתאפשר בזכות סיבות שונות כמו זמינות גבוהה, קירבה תרבותית, שמירה על קשר תדיר, ישיר ובלתי פורמלי, עשייה משותפת, הפגנת אכפתיות, אמונה ומסירות גבוהה כלפי המשפחות וכניסה לתוך ביתן. לעתים קרובות, המלווים זמינים למשפחה גם מעבר לשעות העבודה המוגדרות להם ומגדילים את טווח הסיוע שהרווחה יכולה לספק בעזרת גיוס תרומות ויצירת קשר עם עמותות וגורמים שונים בקהילה. עם זאת, לעתים הקשר של המשפחה עם המלווים נתפס בעיני העובדים הסוציאליים כקרוב מדי וחסר גבולות, והם מביעים חשש שמא הם מפריזים במידת התמיכה שהם מעניקים למשפחה, שתתקשה להסתדר בלעדיהם כשיגמר הליווי.

ממצאים אלה מחזקים את הספרות המחקרית הסוקרת תפקידים סמך-מקצועיים בתוכניות אחרות שהופעלו במש"ח; ומראה כי תפקידים אלה מהווים תמהיל של מספר תפקידים, המותאמים לצרכי משתמשי השירותים ולהקשר הייחודי שבו מופעלת התוכנית (שמר, 2010). בנוסף, ממצאים אלה נתמכים גם בספרות העוסקת בגישת העבודה הסוציאלית מודעת העוני. לפי גישה זו, נסיבות החיים ומצבי המשבר היום-יומיים של הפונים למש"ח וכן דפוסי ההיעזרות שלהם מהעבר, מצריכים מהעובדים הסוציאליים לעיתים קרובות להגיע לבית המשפחה, לעבוד בשעות הנוחות לה ולהיות זמינים עבורה גם באמצעות הטלפון האישי. עם זאת, מתן מספר הטלפון הנייד עדיין אינו רווח במש"ח ואף נתפס אצל חלק מהעובדים כלא מקצועי, משום שהוא עשוי לבטא היעדר גבולות של העובדת, לעודד תלות אצל הפונה או להעמיד את העובדת בסכנה של הצפה. אולם, בירור סוגייה זו בקורסי ההכשרה בעבודה סוציאלית מודעת עוני גילה כי העובדים הסוציאליים המשתתפים בקורס נטו למסור את מספר הטלפון שלהם, וברוב המקרים משתמשי השירותים ידעו להשתמש בו במידה. במקרים שבהם הם לא הבינו את גבולות היכולת של העובד לתת מענה, נדרש בירור של החוזה הטיפולי ביניהם (קרומר-נבו, מאיר וויסברג-נקש, 2019). כמו כן, מקבלות שירות במש"ח שהשתתפו במחקר של לוי ומלול (2019) בנושא ההבדלים בין טיפול שגרתי לטיפול מודע עוני, שיתפו כי עמדה פסיבית של העובדת הסוציאלית, המפנה אותן אל המערכות השונות ללא ליווי, משאירה אותן בודדות בהתמודדותן. בעקבות זאת, הן מתקשות לייצג את עצמן, לקבל יחס ראוי מצד אנשי המקצוע, לקבל את מבוקשן ולמצות את זכויותיהן. לפי קרומר-נבו, מאיר וויסברג-נקש (2019), ליווי כזה יכול לא רק לפתור בעיות בירוקרטיות שלא נפתרו לאורך זמן, אלא גם לחזק את הקרבה בין העובדים הסוציאליים למשתמשי השירותים.

גורם נוסף ומשמעותי ביצירת הקשר וחיזוקו בין המלווה והמשפחות הוא השתייכות חלק מן המלווים לתרבות שאליה משתייכת המשפחה, השפה המשותפת והבנתם את הקודים התרבותיים של המשפחה. עם זאת, שניים מן הראיונות העלו כי השפה המשותפת והיחסים הקרובים בין המשפחה למלווה הובילו לכך שהעובדים הסוציאליים הפכו להיות איש הקשר המשני עבור המשפחה. הקשר בין המשפחות לעובדים הסוציאליים תווך באמצעות המלווה, ואפשר להם להימנע מקשר ישיר. מצב זה מעלה תהייה האם קשר כזה בין המשפחות למלווים אינו גורע ממטרות תוכנית קד"ם לקדם אוטונומיה בקרב בני המשפחה ולחזק את הקשר בינם לבין גורמי הרווחה, וכיצד הקשר בין משפחות אלו לבין המש"ח יראה לאחר תום הליווי, שיאלץ את המשפחות והעובדים הסוציאליים למצוא שפה משותפת.

בהקשר של הקשר הדיאדי בין העו"ס לבין העובד הסמך מקצועי, ניתן להקביל את תפקיד המלווה המגשר בתוכנית קד"ם לתפקיד המגשר הבין-תרבותי בתוכניות אחרות במש"ח. לטענת קובעי מדיניות, העוסקים בתחום הגישור הבין-תרבותי, תפקיד המגשר הבין-תרבותי יוצר חוצץ

בין העולים לנותני השירותים, ומונע מהם להתמודד ישירות אלו עם אלו. פעולת התיווך נתפסת כמעכבת את ההתחשלות וכפוגעת בתחושת המסוגלות של המשפחה. כמו כן, בעקבות צמצום החשיפה ההדדית, גם אנשי המקצוע אינם נדרשים למגע ישיר, וכך נחסכת מהם ההתמודדות המורכבת עם העולים וגם עם עצמם, הן מהיבטים ערכיים של סובלנות, כבוד הדדי וקבלה והן מהיבטים פרקטיים, כמו פיתוח כלי עבודה רגישים לתרבות של מקבלי השירות. לפי גישה זו, המגשר הבין-תרבותי מהווה מעין דמות מגוננת שפועלת באופן משימתי לקידום התקשורת בין הצדדים, אך אינה פועלת להכשרת העולים להתמודדות עם המציאות הישראלית ולהטבת המיומנויות הבין-תרבותיות של אנשי המקצוע (שמר, 2016). הקבלה זו מעלה דילמה באשר ליתרונות העולים מן הקרבה התרבותית של המלווה והמשפחה. אף על פי שקרבה זו מאפשרת יצירת קשר מיטיב במהלך שלב היישום, היא עלולה להעלות קשיים לאחריו בקשר שבין העו"ס, שאינה דוברת השפה, למשפחה.

הכנת המשפחה ל"ליום שאחרי" תום תוכנית "עולים לדרך-קד"ס" עלתה ב-5 ראיונות, גם בקרב העובדים הסוציאליים וגם בקרב המלווים. לטענתם, במהלך תקופת הליווי, יש צורך להקנות למשפחות כלים וביטחון שישפרו את יכולתן להתמודד עם האתגרים בחייהן ולהפחית את התלות הנוצרת לעתים במלווה ביישום תוכנית המשפחה ובקשר שלהן עם הרווחה. זאת, מתוך הבנה שתקופת הליווי הינה מוגבלת בזמן והמשפחה במוקדם או במאוחר תיאלץ להסתדר גם בלעדיו ולהסתפק בתמיכה הניתנת במש"ח. בכך, הם רואים את עצמם כאחראיים לקידום עקרון העצמת המשפחה ונטילת האחריות שלה על עצמה, המשמשים כעקרונות מנחים בתוכנית קד"ס. נושא זה מעלה דילמות רבות בנוגע להוספת תפקיד המלווה לתוכנית קד"ס הישראלית, לאופן ביצוע תפקיד המלווה בשלב היישום וכן בנוגע לתהליך הפרידה שלו מן המשפחות. למשל, מתי עליו להתרחש- האם כאשר כל סעיפי תוכנית המשפחה התמלאו? האם על המלווה להפסיק להיות זמין עבורן בתום תקופת הליווי? כיצד עליו לנתק את הקשר עם המשפחות וכיצד יש לקדם אצלן אוטונומיה שתאפשר להן להסתדר לבד בסיומו?

סוגיות אלה עולות תדיר גם בתוכניות אחרות המופעלות במש"ח. שמר (2010) מציגה זאת בתדריך תוכנית "עצמאות", המתייחס לדילמות העולות מתפקיד רכז המשפחה במשפחות עולים, המקביל לתפקיד המלווה. למשל, עד מתי לעשות בשביל המשפחה ומתי "לשחרר" ולעודד התמודדות עצמאית. המחשבה שהתערבות של רכז המשפחה תהיה מהירה ויעילה ותחסוך מבני המשפחה התמודדות מורכבות, מביכה ומתסכלת, מניעה אותו לא פעם לעשות עבורם את התהליך. מחד, לרכזים יש צורך לגונן ולהקל על המשפחה ומנגד, עליהם לחשל את המשפחה, לעודד התמודדות, לחנוך אותם ולהציג תוצאות המעידות על מהלכים עצמאיים של המשפחה. סוגיות אלה גורמות לתהייה גם על גבולות ומגבלות תפקיד המלווים בקד"ס, אשר נדרשים למצוא את המינון והעיתוי הנכונים בבחירה מתי לעשות בעצמם למען המשפחה, מתי לעשות וללמדם תוך כדי כך את התהליך, מתי ללוות התמודדות עצמאית, מתי לא להיות מעורבים כלל, מתי מתאים להפנות את בני המשפחה לגורמים המקצועיים ולקהילה ומתי לקחת על עצמם את הליווי. הדילמות הרבות הנלוות לביצוע תפקיד המלווה, יכולות לשקף את המורכבות הקיימת ביחסים בין הגורמים המקצועיים במש"ח לבין המשפחות המקבלות שירות. בנוסף, דרך העבודה של המלווה עם המשפחות יכולה ללמד את הגורמים המקצועיים על דרך העבודה הרצויה עימן.

ההקשר של העוני, סל המענים וסוגיית הליווי בתוכנית קד"ס הישראלית משפיעים על אפקטיביות המודל בעייני אנשי המקצוע, ומעלים מורכבויות כאשר מנסים לאמוד אותה. בחלק מן

המקרים נדמה כי הם חוטאים למטרות קד"ם המקוריות- קידום האוטונומיה של המשפחה על חייה וחיזוק הקשר של המשפחה עם התומכים והקהילה. על-כן, יש לבחון האם מלוא המשמעות של הקשרים אלו והשפעתה נלקחות בחשבון בעת יישום המודל, והחלק הבא יפרט עליהן בהרחבה.

אפקטיביות המודל בעיני בעלי התפקיד

חלק זה של הדיון יעסוק בתפיסת היעילות של תוכנית "עולים לדרך- קד"ם" בהשגת מטרות התוכנית ומטרות משניות אחרות, תוך השוואת הממצאים למחקרים אחרים בעולם העוסקים ביישום המודל. הוא יתייחס לשאלת המחקר המבקשת להבין את החוויות, האתגרים והדילמות שעלו אצל בעלי התפקיד במהלך יישום התוכנית המשפחתית, וכן להשפעת התוכנית על תפיסות הדאגות והמוגנות כלפי הילד בשלב זה, בעיניהם.

מטרת העל של תוכנית קד"ם היא לספק מענים שיגבירו מוגנות בקרב ילדים המצויים במצבים מדאיגים בקרב משפחות המאופיינות בקשר רופף עם שירותי הרווחה. זאת, באמצעות קידום האוטונומיה של המשפחה, העצמתה והגברת השימוש שלה בתמיכת הקהילה. הממצאים במחקר זה מעידים על תמונה חיובית, ומראים כי במרבית הראיונות (10 מתוך 18) מעידים העו"ס והמלווים על הפחתה בדאגות המשפחה. עם זאת, יש לקחת בחשבון כי מרביתם התייחסו לביצוע סעיפי תוכנית המשפחה שתוכננה כאל "הפחתה בדאגות", ולא דווקא התייחסו להגברת המוגנות לילד. בנוסף, חלק מן הראיונות העידו על חוסר התקדמות של המשפחה בתוכנית ולעתים אף על הידרדרות במצבה. בראיונות אלה הוצעו מספר סיבות לכך: פערים בין האופן שבו הרווחה, המשפחה והמלווה מגדירים התקדמות במצב; חוסר שיתוף פעולה מצד המשפחה; התנגדות הנער לשינוי וחוסר שיתוף פעולה מצידו; חוסר רצון של המשפחה לחשוף אחרים למצבה; צורך של המשפחה לעסוק בהישרדות יום-יומית ואי פניות לעסוק בדאגות הקשורות לילדים; מגפת הקורונה, אשר עצרה תהליכים שהחלו, לא אפשרה לממש חלק מהמענים שנקבעו בתוכנית המשפחה, והובילה בחלק מן המקרים להעצמת והקצנת דאגות המשפחה ואף להתפתחות דאגות חדשות.

בבואנו לבחון את תפיסת האפקטיביות של מודל קד"ם בישראל מול מחקרים אחרים בעולם, עלינו להכיר בכך שתוכניות קד"ם עשויות להיות מיושמות באופן שונה מאוד ממדינה למדינה. כמו כן, לעתים חלים שינויים בתוך המשפחה או בסביבתה לאחר ההיוועדות, ואלה משפיעים על יציבותה ועל יכולתה להתמיד בתוכנית שנקבעה מראש. מעטים המחקרים בעולם אשר בדקו את ההשפעה של תוכנית קד"ם על מוגנות הילדים, ורבים מהם לא כללו קבוצת השוואה ואינם בעלי בסיס אמפירי חזק היכול להעיד על אפקטיביות המודל (שמר ואחרים, 2020). המחקרים השונים מעידים כי אין תמימות דעים בנוגע למידת ההפחתה בדאגות בעקבות ההשתתפות בתוכנית ורק חלקם מודדים השפעות ארוכות טווח. ישנם מחקרים המעידים על ביצוע חלקי ביותר של תוכנית המשפחה. עם זאת, אין הדבר מעיד על אי שביעות רצון מהתוצאות. ישנם מחקרים המצביעים על כך שמשפחות שהשתתפו בתוכנית קד"ם שיפרו את מידת המוגנות לילדים בבית והיו מעורבות בפחות אירועים מדאיגים (למשל, היו פחות דיווחים על התעללות בילדים והזנחה, פחות ילדים הוצאו מהבית). לעומתם, מחקרים אחרים מצביעים על כך שלא ברור האם תוכנית קד"ם מעלה את מידת המוגנות לילדים או האם היא מהווה גישה יעילה יותר מגישות אחרות בהגנה על ילדים (Dijkstre et al., 2017).

באשר לסוג הדאגות, יש מחקרים שמצאו כי בקרב משפחות שהשתתפו בתוכנית היה סיכוי גבוה יותר לדיווח על התעללות בילדים או הזנחה מאשר בקבוצות ההשוואה. מחקרים אלה הסבירו את הממצאים בכך שהמשפחות שהופנו לקד"ם נתונות למעקב רב יותר, הן על ידי הרווחה והן על ידי התומכים. כמו כן, הם טענו כי המשפחות המופנות לתוכנית קד"ם נוטות לדאגות חמורות יותר מדאיגים בכל הקשור לילדים קטנים לעומת תוצאותיו בקרב נערים. במשפחות לנערים שהשתתפו בתוכנית קד"ם הייתה סבירות גבוהה יותר להוצאה חוץ ביתית לאחר ההיוועדות, לעומת משפחות בהן עיקר הדאגות נגעו לילדים קטנים יותר. ההסבר שניתן לכך היה שבמשפחות שבהן יש נערים במצבים מדאיגים, יש צורך לקבל גם את שיתוף הפעולה של הנער, בעוד שבמשפחות שבהן הדאגות נוגעות לילדים קטנים התהליך תלוי בעיקר בהסכמת ההורים להשתתף בו. על-כן, במשפחות לנערים היה קשה יותר לממש את תוכניות המשפחה שתוכננו ולהפחית את המצבים המדאיגים בהם הם מצויים (Dijkstre et al., 2017). זאת, בדומה לאחד המקרים שעלה בממצאי מחקר זה, בו הנער לא הסכים לשתף פעולה עם סעיפי התוכנית המשפחתית שנקבעה.

המחקרים שונים הצביעו על הקושי ביישום התוכנית. על-אף ההתלהבות בשלב ההיוועדות מההתגייסות סביב המשפחה ומהאחריות הפעילה שההורים לוקחים על עצמם, בפועל תוכניות משפחה רבות נתקלות בקשיי הוצאה לפועל של ההחלטות (Frost et al., 2014). במחקר אשר בחן את המידה בה תוכנית המשפחה יושמה לאחר סיום ההיוועדות, נמצא כי ישנם משתתפים שתיארו אנרגיה רבה בחודשים הראשונים של היישום וקושי בהמשך, עקב מחסור ברשת תמיכה (Johansen, 2014; Malmberg-Heimonen, & Boxall, Morgan & Terer, 2012). בוקסול, מורגן וטראר (Boxall, Morgan & Terer, 2012) תיארו מספר חסמים ליישום התוכנית המשפחתית: תוכניות משפחתיות לא מציאותיות המכילות יותר מדי משימות ומטרות שאפתניות (כותבי המאמר הציעו שהתומכים ואנשי המקצוע המשתתפים בהיוועדות צריכים לקבל הזדמנות להעלות חששות שיש להם ביחס לתוכנית שנקבעה), אי חלוקת עותקים של התוכנית המשפחתית למשתתפי ההיוועדות, תומכים וגורמים אחרים שלא עמדו בהתחייבותם למלא את תחומי האחריות שלקחו על עצמם וחוסר בפיקוח על יישום התוכנית המשפחתית.

הסברים אלה מחזקים את ממצאי המחקר, המעידים על פער בין מידת ההתחייבות של התומכים בהיוועדות לבין תרומתם בשלב היישום. לעתים קרובות, ישנה תחושת אופוריה בעת ההיוועדות, ומכורח הנסיבות, התומכים לוקחים על עצמם תחומי אחריות למילוי התוכנית המשפחתית. עם זאת, סגנון התמיכה שנמצא רווח ביותר במחקר זה הומשג כ"תמיכה נעדרת"- המלווים העידו כי כאשר הם מנסים לגייס את התומכים לבצע את הדברים אליהם התחייבו בהיוועדות, לעתים קרובות הם חשים התחמקות מצידם ומביעים תחושות תסכול מן הנטישה ומהצורך "לרדוף אחריהם". בעקבות זאת, המרואיינים, ובעיקרם המלווים, העלו תמונת מצב רווחת שבה הם לוקחים על עצמם את המשימות שאליהן התחייבו התומכים בעת ההיוועדות, אך לא ביצעו בפועל. אולם, חלק מן המרואיינים העידו כי מצב זה דווקא עדיף בעיניהם, שכן הוא מאפשר להם להחזיק בכל הסמכויות ולבצע את המשימות הנדרשות מן התומכים בעצמם, מבלי להיות תלויים בהם. זאת, בעקבות סיבות שונות כמו תחושת חוסר נעימות לפנות אל התומכים והסרבול של התהליך הנובע ממרדף אחריהם וממעקב אחר ביצוע משימותיהם. בחלק מן הראיונות אף נטען כי עד עתה היו תומכים שתמכו במשפחה מחשש שאין עוד אדם שעושה זאת, וכעת, משהם יודעים כי למשפחה יש גורמים המלווים אותם ומסייעים להם, הם יכולים להוריד מעליהם את עול

התמיכה. בנוסף, הראיונות אף תיארו תומכים שהביעו התנגדות להעברת האחריות למימוש המענים אליהם, בשל תחושתם שהרווחה אינה ממלאת את תפקידה כראוי, מתחמקת ומעבירה לתומכים את תחומי אחריותה, במקום לסייע למשפחה בעצמה. ממצאים אלה מעלים שוב את השאלה- האם תפקיד המלווה אינו גורע ממטרות תוכנית קד"ם לקדם אוטונומיה בקרב בני המשפחה ולחזק את רשתות התמיכה שלה בקהילה.

למרות כל זאת, הראיות שנאספו ממחקרים שנערכו בנושא אפקטיביות היישום, מצביעות על כך שההערכה של משתמשי השירות לגבי תהליך קד"ם היא חיובית, כיוון שמושגות דרכו תוצאות עקיפות נוספות שבחלקן גם יכולות להשפיע על מוגנות הילדים. יש הטוענים כי גם אם התוכנית לא יושמה כפי שתוכננה, אל לנו לבטל הישגים חשובים אחרים שהושגו וראויים לתשומת לב, כמו שיפור לכידות המשפחה הגרעינית, קידום התקשורת וההבנה בתוכה וחיזוק רשת התמיכה שלה (Havnen & Christiansen, 2014). מחקרים על חוויית הילדים והמשפחות המשתמשים במודל קד"ם מצביעים על כך שקד"ם היא גישה משפחתית ו"מאפשרת", המבוססת על שותפות בין משפחה ומדינה, וכתוצאה מכך יכולה לשמש כתהליך מעודד העצמה (Frost, et al., 2014). בנוסף, המשתתפים מרגישים שמקשיבים לדבריהם ונותנים להם מקום, והם מעריכים זאת. בכך, ניתן לטעון לחשיבותה הגבוהה של תוכנית קד"ם גם בהיעדר ראיות מוכחות ליעילותה. בדו"ח המחקר משנה שעברה שסקר את השנה הראשונה לביצוע התוכנית בארץ, נמצאה עלייה מפורשת במידת האמון שהמשפחות נותנות ברווחה (שמר ואחרות, 2019). כמו כן, מחקרה של קנוק (Knoke, 2009) שסקר את מודל קד"ם בטורונטו שבקנדה, העיד על כך שבכמה מההערכות, אנשי המקצוע דיווחו כי בעקבות ההשתתפות בתוכנית קד"ם, הם מבינים טוב יותר את מצבה של המשפחה, וכי היחסים בין עובדי רווחת ילדים למשפחות היו פחות "יריביים". ההורים שינו את עמדותיהם השליליות כלפי שירותי הרווחה וחוו יחסים יותר שוויוניים עימם. עם זאת, הספרות מעידה כי גם כלפי ממצא זה אין תמימות דעים. למשל, מחקר שבחן את יישום מודל קד"ם בנורבגיה אינו מעיד על שיפור הקשר, אלא מצביע על כך שלא נמצא הבדל משמעותי ביחס לקשר עם שירותי הרווחה בין משפחות שהשתתפו בתוכנית קד"ם לבין כאלה שלא בקבוצת הביקורת (Falck, 2006 as cited In Havnen & Christiansen, 2014).

הקשר ההתחלתי של רבות מן המשפחות שהשתתפו בתוכנית קד"ם עם גורמי הרווחה אופייני בסטיגמות וחשדות הדדיים, אשר הובילו לצמצום הקשר של המשפחות עם מערכת הרווחה. מערכת הרווחה נתפסה בעיני המשפחות כגורם מבקר, מפקח ומאיים, אשר יש בכוחו לפגוע בשלמותה של המשפחה ובכל אחד מהם לחוד. לעומתן, גורמי הרווחה הביעו חשדות כלפי בני המשפחה, שמא קיימים במשפחתם מצבי סיכון שאינם מטופלים על-ידם. בנוסף, הממצאים תיארו את הקושי של המשפחות המשתתפות בתוכנית, ושל בעלי התפקיד המלווים אותן, לשנות את ההנחות המוקדמות ודפוסי החשיבה והפעולה המובילים אותם, על מנת להביא ליישום התוכנית שנבנתה עבורן. קושי זה בא לידי ביטוי אצל חלק מבעלי התפקיד, שהעלו הסתייגות מן השאיפה של קד"ם לאפשר למשפחה הפונה לעזרה ריבונות על מידת ההתערבות של אנשי המקצוע בחייה ועל הגדרת דאגותיה והמענים להן. זאת, מפני שלטעמם, הדבר מבטל את הערך של העמדות המקצועיות שלהם, המגובות בלימודים וניסיון קודם. שמר (2010) מכנה זאת "פטרונות שעלולה לנבוע מדאגה לרווחת המשפחה" (תדריך לתוכנית עצמאות, עמ' 87). נראה כי לעתים, הבחירות של המשפחות שאינן עולות בקנה אחד עם דעתן של העובד, גורמות לו לתחושת תסכול וחוסר שליטה, בעוד הן למעשה מעידות על תחושת מסוגלות ועל ריבונות עצמית.

באותו נושא, נמצא כי במצבים מורכבים המאופיינים בריבוי דאגות, אנשי המקצוע מתקשים לשחרר את השליטה לידי המשפחות, ואין למשפחות את חופש הבחירה המתבקש העומד בבסיס המודל (Adams, 2008). ממצאים אלה מציגים את המורכבות הקיימת בהפעלת תוכנית קד"ם במשפחות שבהן יש ילדים במצבים מדאיגים. הם מעידים כי המודל אינו מתאים לכל סוגי הדאגות, ומעלים תהייה על מידת האוטונומיה שניתנה למשפחה בעת קביעת התוכנית המשפחתית בהיוועדות, על מידת האוטונומיה שיש לאפשר למשפחה בביצוע שינויים בה, וכיצד יש לעשות זאת- האם יהיה זה אחראי מצד העובדים הסוציאליים "לשחרר" ולסמוך על המשפחה ונציג קד"ם (מתאם או מלווה), שיקבלו את ההחלטות המטיבות ביותר להפחתת הדאגות הנוגעות לילדים? בנוסף, הם מעלים את הצורך לבחון כיצד ניתן לעודד את העצמת המשפחה ולתת לה תחושת שליטה בתוכנית המשפחה, גם במצבים שבהם יש לנקוט בצעדים שלא דווקא תואמים את התוכנית. התייחסות לשאלות אלה חשובה מפני שיש סבירות גבוהה יותר שמשפחות שהיו מרוצות מתוכניות המשפחה שפיתחו, יפעלו למען ביצוע התוכנית ויתמכו ביישומה, מפני שיש להן תחושת "בעלות" גדולה יותר עליה. באופן דומה, אנשי מקצוע שמרוצים מהתוכנית שנקבעה עשויים לתמוך יותר ביישומה ובניהולה ואף להפנות משפחות נוספות להשתתף בתוכנית קד"ם בעתיד (Boxall, Morgan & Terer, 2012).

בשני שליש מתוך המשפחות שנבדקו במחקר זה, תוכנית קד"ם היוותה נקודת מפנה חיובית ביחסים שלהן עם גורמי הרווחה, אשר הביאה להגברת האמון ההדדי ושיתוף הפעולה בין הצדדים (אפילו במקרים שבהם מטרות תוכנית המשפחה לא הושגו). רבים מהמרוויגים, ובעיקרם עובדים סוציאליים, העידו כי תוכנית קד"ם, ובפרט שלבי ההכנה וההיוועדות, אפשרו להם לעשות סדר בסיפור המשפחה, לחשוף את דאגותיה ואת כוחותיה, להכיר את המערכות המקיפות אותה, ובכך לראות אותה בצורה רחבה והוליסטית, על כל מורכבויותיה ולעקוב אחר התקדמותה. זאת, בהתאם לעקרונות הגישה מודעת ההקשר על-פי רואר-סטריר ונדן (Roer-Strier & Nadan, 2020), המייחסים חשיבות גבוהה, כאמור, לשלל ההקשרים המקיפים את בני האדם ומשפיעים עליהם, כמו הקשרים תרבותיים, דתיים, כלכליים, סוציו-פוליטיים והיסטוריים. באמצעות הכרת מכלול ההקשרים המשפיעים על בני המשפחה, ניתן להכיר את המשפחה לעומק ולהבין את האתגרים עימם היא מתמודדת, להגדיר את מטרות התוכנית המשפחתית ולזהות גורמים בסביבת המשפחה שעשויים להתגייס לתמיכה בה ולמימושה, ובכך לשמש ככוחות שיש בידי המשפחה לשיפור רווחתה.

זאת ועוד, הממצאים מעלים כי לפי דעתם של חלק מבעלי התפקיד שרואיינו, בזכות קד"ם, שתיים מן המשפחות המשתתפות במחקר שינו את דפוס המחשבה ההישרדותי שאליו היו רגילות, אשר אופיין בקבלת החלטות הרלוונטיות לטווח הקצר ולצרכים המיידיים של המשפחה. כעת הן מצליחות "לראות קדימה" ולתכנן גם תוכניות ארוכות טווח, שאינן נוגעות לצרכיהן המיידיים. בנוסף, הממצאים מראים כי ערכי קד"ם הצליחו במידת מה ליצור שינוי גם אצל בעלי התפקיד שרואיינו, בדפוסי החשיבה שאפיינו אותם ודפוסי הפעולה שבהם הם נקטו עד עתה עם המשפחות. רובם אף חזרו על ערכי קד"ם, והצהירו על כך שהמשפחה יודעת הכי טוב למה היא זקוקה ומה יטיב עימה ומסוגלת לקבל החלטות בעצמה (גם אם בפועל לא תמיד נקטו בדרך זו). ממצאים אלה מעלים צורך לבחון האם וכיצד עו"סים, המעוניינים לאמץ את ערכי קד"ם בעבודתם, יכולים לעשות זאת בתוך מערכת שלא דווקא פועלת לפי ערכים אלו.

לסיכום חלק זה, תוכנית "עולים לדרך-קד"ם", נמצאה יעילה בהפחתת דאגות המשפחה במרבית המשפחות שנבדקו. מיעוט המחקרים שנערכו בנושא מקשים על השוואתה למדינות אחרות שבהן המודל מיושם, אך ניכר כי בהשוואה למחקרים שכן נעשו, מחקר זה מחזק את המגמה העולה מהם, המעידה על מידה מסוימת של הצלחות. כמו כן, התוכנית מצליחה להשיג מטרות משמעותיות אחרות, שבחלקן גם יכולות להשפיע על מוגנות הילדים, כמו הגברת האמון ההדדי ושיתוף הפעולה בין העו"סים למשפחות, וכן שינוי בדפוסי המחשבה והפעולה שאפיינו את הצדדים קודם לכן. עם זאת, עולה כי בשלב זה היא עדיין אינה מצליחה להשיג את כל המטרות שלשמן היא פועלת, כמו חיזוק הקשר של המשפחה עם דמויות תומכות מתוך הקהילה.

על-כן, ממצאי מחקר זה מביאים ידע חדש אודות שלב היישום של המודל, ומראים כי מודל קבלת ההחלטות של קד"ם עשוי להשפיע על סוגיות נוספות מלבד הטיפול בילדים במצבים מדאיגים. כך למשל, הוא יכול לשמש גם כמתווה עבודה רחב לקידום קשר מיטיב ומשתף בין משפחות מקבלות שירות לבין המש"ח, דבר שיכול להוות תוצר משני לפרקטיקה. המודל מעודד את בעלי התפקיד לראות את המשפחה כמכלול שהפרטים בה מושפעים זה מזה, ולהתייחס אל יישום תוכנית קד"ם לא רק כמטרה בפני עצמה, אלא כצעד בתהליך מתמשך של שיתוף פעולה הדדי והעצמה. עם זאת, למחקר זה ישנן מספר מגבלות שיש לקחת בחשבון, שכן הן עלולות להשפיע על ההתייחסות לממצאיו, תרומותיו והשלכותיו.

מגבלות המחקר

מגבלה ראשונה שיש לקחת בחשבון בעת ההתייחסות למחקר זה היא שהמחקר התבצע בקרב תשע משפחות בלבד שבהן ההורים הסכימו להתראיין, ושיטת הדגימה ה'מכוונת' בה בחרנו לא מאפשרת למרואיינים פוטנציאליים אחרים להשתתף במחקר. לכן, לא ניתן לראות במחקר זה כמייצג את כלל בעלי התפקיד והמשפחות הלוקחים חלק בתוכנית. שנית, בשל מיעוט הרשויות שבהן התוכנית הופעלה, חלק מן המשפחות חלקו את אותם אנשי המקצוע, כך שישנם מספר בעלי תפקיד אשר רואיינו מספר פעמים בנוגע למשפחות שונות.

כמו כן, המחקר נשען על דיווח עצמי של הנחקרים, המאפשר התבוננות סובייקטיבית בלבד. זאת ועוד, המחקר בחן את השנה השנייה שבה הופעלה תוכנית הפיילוט הראשונה בארץ, ובמהלכה נעשו וממשיכים להיעשות בתוכנית שינויים והתאמות, כמו שינוי מועד הכניסה של המלווים אל המשפחות. על-כן, מחקר זה אינו מתיימר לתת תמונה עדכנית על פרקטיקת תוכנית "עולים לדרך-קד"ם", כפי שהיא מתבצעת בארץ כיום.

יתרה מכך, חלק מהנתונים במחקר לא נאספו על-ידי, אלא על-ידי סטודנטיות מקבוצת המחקר. על-כן, יתכן והפרשנות שניתנה לחלק מן החומר הכתוב אינה תואמת את הרוח שבה הדברים נאמרו בשעת הראיון. על-מנת להתמודד עם מגבלה זו, קיימנו בין החוקרות שיח מתמיד אודות הנתונים, והשווינו בין הממצאים שהתגבשו במחקר של כל אחת מאיתנו. בנוסף, מגבלה זו דווקא הפכה ליתרון בכך שאפשרה לי לקיים ראיונות עם אנשים שלא נכללו במחקר שלי (כמו הורים ותומכים), ובכך לקבל תמונה כוללת ומלאה יותר על שלב יישום המודל.

מגבלה נוספת ומהותית שיש לקחת בחשבון בעת בחינת הממצאים, היא העובדה שבמרבית המקרים, הראיונות בוצעו כחצי שנה בלבד לאחר היציאה לדרך עם תוכנית המשפחה. יתכן שזהו פרק זמן קצר מדי להסקת מסקנות על אפקטיביות המודל, בפרט בשל העובדה שמגפת הקורונה עיכבה חלק מן התהליכים שהחלו עם המשפחות בתוכנית ואף הובילה להחמרה בדאגות שהוגדרו

בעת ההיוועדות בקרב חלק מן המשפחות. בנוסף, מגפת הקורונה השפיעה על אופן איסוף הנתונים (טלפונית או בתוכנת ה-Zoom), וכן על מועדם, שלעיתים היה מאוחר יותר מחצי שנה מתום ההיוועדות (מספר ראיונות התעכבו בשל המצב והעומס שבו היו נתונים המרואיינים בעקבות המגפה, וכן בשל שביתת העובדים הסוציאליים שנערכה במקביל).

תרומת המחקר והשלכותיו על הפרקטיקה והמדיניות

המחקר הנוכחי הינו חלק ממחקר מעצב רחב, הבוחן את שלב היישום של מודל קד"ם בישראל, והוא תורם להרחבת הידע התיאורטי והמעשי על מודל קד"ם, ובפרט על הקשור לחוויותיהם של העובדים הסוציאליים והמלווים משלב היישום שלו. תרומתו מתבטאת במספר תחומים מרכזיים:

תרומה בהעמקת והרחבת הידע התיאורטי אודות היחסים בין משפחות וילדים במצבים מדאיגים לבין המחלקות לשירותים חברתיים. מחקר זה מדגים את הפער בין תפיסות הגורמים המקצועיים את הדאגות והמוגנות לילדים והדרכים להתמודד עימן לבין תפיסות המשפחות. בנוסף, המחקר מעיד על החשד ההדדי המאפיין את הקשר המוקדם אלו עם אלו, ואת השינוי שחל בקשר ובשיתוף הפעולה ביניהם בעקבות ההשתתפות בתוכנית ובעקבות שינוי בדפוסי המחשבה וההתנהלות המוכרים של הצדדים. בהקשר זה, המחקר מלמד אודות האתגר הקיים ביישום עקרון ריבונות המשפחה ואודות מוגבלותה במצבים של משפחות שבהן יש ילדים במצבים מדאיגים.

יחד עם זאת, המחקר תורם לידיע הקיים על עבודה מודעת הקשר עם משפחות המצויות במצבים מדאיגים. הוא מראה כי בעת הטיפול במשפחות אלו, קיימת חשיבות להתייחסות להקשרי החיים השונים שלהן, כמו ההתמודדות עם מגפת הקורונה או עם החיים בעוני, המשפיעים על האופן שבו המשפחות מתנהלות עם סיוע חומרי ועל האופן שבו הן מיישמות את התוכנית שבו לעצמן. המחקר מצביע על חשיבות ההתייחסות להקשר התרבותי שממנו המשפחה מגיעה בעת הטיפול בה ועל הערך הרב שיש לשפה משותפת עימה בקידום הקשר.

יתרה מכך, מחקר זה מתייחס לתפקיד המלווה, אשר הינו ייחודי למודל קד"ם בישראל וראשון מסוגו. הוא תורם להבנת מאפייניהם והאופן שבו הם משפיעים על אפקטיביות המודל, ובכך תורם לעיצוב התוכנית בהמשך.

תרומת המחקר לשינוי מדיניות: המחקר וממצאיו עשויים להשפיע על מדיניות הפעלתו בהמשך, על הטמעתו בערים אחרות, וכן על דרכי החלטה הקיימות במקרים שבהם יש ילדים במצבים מדאיגים. למשל, אילו משפחות מתאים להפנות לתוכנית קד"ם, מתוך הבנה שקד"ם אינו מתאים לכולן ולכל סוגי הדאגות, הגמשת סל המענים והחלטות הקשורות לביצוע תפקיד המלווה.

תרומת המחקר לפרקטיקה: יש ביכולתו של המחקר לתרום ידע מקצועי ופרקטי שינחה את ההכשרה למלווים ולעובדים הסוציאליים, המפנים משפחות לתוכנית ומלווים אותן בתהליך. כמו כן, השפה המנחה את מודל קד"ם ומתוארת במחקר זה, עשויה להשפיע על השפה השגורה כיום אצל גורמי המקצוע ולהשפיע על מדיניות עבודתם עם משפחות המצויות במצבים מדאיגים. על-כן, ההמלצות העולות ממחקר זה לפרקטיקה הינן:

ההתייחסות אל המשפחה כאל יחידה הוליסטית - תוכנית קד"ם מתמקדת בדאגות הקשורות לילדים במשפחה (ואף מתמקדת בילד אחד), על-אף שהתהליך חושף מכלול דאגות נוסף, המקיף בני משפחה נוספים ומשפיע עליהם. למשל, דאגות יומיומיות של ההורים, המעסיקות אותם ובהתאמה משפיעות על תפקוד הילדים והדאגות לגביהם. דברים אלה מעלים צורך להתייחס אל המשפחה כאל יחידה הוליסטית, שהפרטים בה משפיעים אלו על אלו, ולבחון באילו דאגות של

המשפחה ראוי להתמקד במסגרת התוכנית. זאת, על-מנת לתת למשפחה מענה מיטיבי בטווח הזמן שהוגדר לתוכנית, ולא לסרב את הניסיון לממשה בעקבות ריבוי דאגות. כמו-כן, על-מנת למנוע תחושת תסכול ואי הצלחה, עולה צורך לבחון האם המודל מתאים לכל סוגי הדאגות, לרבות מקרי חירום. בנוסף, ראוי לעשות תיאום ציפיות עם בני המשפחה בטרם ההצטרפות לתוכנית, ולהבהיר להם מראש כי התוכנית מיועדת לתת מענה למספר דאגות מוגדרות בנושאים ספציפיים בלבד, ולא תוכל לתת מענה לכלל הדאגות המעסיקות אותם.

הכשרת בעלי התפקיד לעבודה מודעת-הקשר - מחקר זה מעלה חשיבות גבוהה לקיומה של הכשרה והדרכה מבוססת-הקשר לבעלי התפקיד המלווים את המשפחה בתהליך קד"ם. בנוסף, עולה צורך להמשיך לדון באופן התאמת המודל להקשרים השונים של כל משפחה שבה הוא מיושם.

הכשרת בעלי התפקיד לעבודה סוציאלית מודעת עוני - כיוון שמרבית המשפחות בתוכנית הינן משפחות החיות בעוני, ועוני מהווה גורם מרכזי המשפיע על ההיבטים השונים בחייהן, עולה צורך לחזק את הידע של בעלי התפקיד על גישה מודעת עוני ועל השלכותיו על חיי המשפחות ואופן התנהלותן (בעת ביצוע ראיונות המחקר, העובדים הסוציאליים עוד לא עברו הדרכה מודעת עוני, אך הדרכה זו נכנסה בשנה האחרונה כמרכיב קבוע בקד"ם).

הגמשת סל המענים - סל המענים הינו ייחודי לתוכנית קד"ם הישראלית, וראוי לקיים דיון על היקפו ואופני השימוש בו. השונות הקיימת בין המשפחות במאפייניהן התרבותיים, הרכבן וצרכיהן, והעובדה שלא ניתן להתייחס אל צרכי הילדים בנפרד מצרכי המשפחה, מצריכות גמישות בסל המענים, שתאפשר לבצע בו שינויים (כפי שנעשו ברבות מתוכניות המשפחה). בנוסף, על-מנת שסל המענים יוכל לספק מענה חיוני אמיתי לדאגות המשפחה, מומלץ לבחון אפשרות להתאמת תקציבו לגודל המשפחה ועומק העוני בו היא מצויה. זאת ועוד, הממצאים מעלים את חשיבות הדיון במידת האוטונומיה הרצויה למימוש של סל המענים על-ידי המשפחה, על-מנת שיוכל לקדם את המטרות שלשמן הצטרפה לתוכנית קד"ם.

צמצום הבירוקרטיה הנדרשת למימוש סל המענים - הממצאים העלו כי אצל חלק מבעלי התפקיד השימוש בסל המענים לווה בבירוקרטיה מתישה, הכוללת מילוי טפסים, המתנה לאישורם והצגת אסמכתאות. אולם, בירוקרטיה זו מקשה על יישום תוכנית המשפחה. היא מסרבלת את התהליך ואינה מותאמת להקשרים בהם חיות חלק מן המשפחות המשתתפות בתוכנית, המצריכים, למשל, שימוש מיידי בכסף. על-כן, ראוי לדון על האופן בו ניתן יהיה להפחית את הבירוקרטיה הנלווית למימוש סל המענים.

הגדרת תפקיד המלווה ובחינת גבולותיו - המחקר מעיד כי תפקיד המלווה תורם למשפחות בזמינותו אליהן, בתהליכי התיווך, התיאום וההנגשה שהוא עושה וכן בתמיכה והאמפתיה שהוא מספק. עם זאת, קיים דיון עקרוני לגבי המידה שבה תפקיד זה גורע ממטרות תוכנית קד"ם לקדם אוטונומיה בקרב בני המשפחה ולחזק את הקשר בינם לבין גורמי הרווחה והקהילה. מן המחקר עולה כי ראוי לקיים שיח שיבחן ויבקר את גבולות ומגבלות תפקיד המלווה בקד"ם, ובדרכים בהן ינקוט להעברת האחריות המלאה למשפחה. שיח זה יסייע למלווים למצוא את המינון והעיתוי הנכונים בבחירה מתי לעשות בעצמם למען המשפחה, מתי לעשות וללמדם תוך כדי את התהליך, מתי ללוות התמודדות עצמאית, מתי לא להיות מעורבים כלל, מתי מתאים להפנות את בני המשפחה לגורמים המקצועיים ולקהילה ומתי לקחת על עצמם את הליווי. כמו-כן, חשוב לדון במשך תקופת הליווי שהמלווה מספק, ולהגדירה מראש למלווה ולמשפחה. על-מנת לעשות זאת,

ניתן להסתייע בחומרים המצויים בספרות הקיימת אודות העבודה עם עובדים סמך-מקצועיים במש"ח (לדוגמה : שמר, 2010).

נוכחות המלווים בהיוועדות- בעקבות שינויים שתוכנית קד"ם עברה לאחרונה, המלווים עברו ממצב שבו הם נוכחים בהיוועדות, מוצגים בפני המשפחה ונחשפים לסיפור שלה ולתומכים בצורה מאורגנת ומרוכזת- למצב שבו הם יוצרים קשר עם המשפחה רק לאחר ההיוועדות. מצב זה אילץ אותם לבנות את הקשר עם המשפחה, תוך שהם נחשפים מחדש לסיפור שלה ומקבלים את תוכנית המשפחה כעובדה מוגמרת שיש לפעול על פיה. אולם, המלווים מעידים כי קבלת התוכנית המשפחתית לאחר ההיוועדות, מבלי להכיר את הנפשות המעורבות בה קודם לכן, מסרבלת ומעכבת את יישומה ומקשה על ביצועה בשטח. על-כן, ראוי לבחון שנית את האפשרות להיכרות מוקדמת של המלווה עם המשפחה ואת נוכחותו בהיוועדות.

גיוס התומכים- הממצאים העלו כי במרבית המקרים, סגנון התמיכה השכיח ביותר היה "התמיכה הנעדרת". אחת הסיבות שעלתה לכך היא גיוס התומכים מבלי שהם, ולעתים גם בני המשפחה, רצו בכך, מפני שהתמיכה מהווה תנאי להשתתפות בתוכנית. על-כן, יתכן וכדאי לקיים דיון נוסף על תנאי הקבלה של משפחות לתוכנית, בכדי לבדוק מחדש האם החלת מודל קד"ם מתאימה בכל מצב, או שמא כדאי, למשל, לברר מראש האם המשפחה מוכנה לשתף תומכים בדאגותיה? כמו כן, כדאי לחזק בהכשרת המתאמים את מיומנות תיאום הציפיות עם כל אחד מהתומכים, על-מנת שיבינו מה מצופה מהם בכל שלבי התוכנית.

המלצות למחקרי המשך

כאמור, המחקר הנוכחי מהווה חלק ממחקר רחב היקף, אשר חוקר את מודל קד"ם לרווחת הילד בישראל (שמר ואחרות, 2019). המפגש בין ממצאי המחקר לידע התאורטי והמעשי הקיים, מניב מספר המלצות למחקרי המשך על יישום מודל קד"ם בישראל כיום:

ניתן להמשיך לחקור ולבחון האם נוצרת מגמת שיפור בקידום השתתפות בני המשפחה בקבלת החלטות הנוגעות לחייהם ואף בשיפור העברת הריבונות להובלת התוכנית לבני המשפחה. בנוסף, כחלק מרוח קד"ם, מעניין יהיה להמשיך ולחקור את קולות הילדים אודות התהליך והישגיו. כמו כן, מעניין יהיה לחקור בהמשך את החוויות של בני המשפחות, אשר קיבלו ליווי מבעלי תפקיד שעברו הכשרה מודעת עוני, בנוסף להכשרה על קד"ם, ולהשוות אותן לאלו שקיבלו ליווי מבעלי תפקיד שקיבלו את ההכשרה של קד"ם בלבד. יחד עם זאת, יהיה מעניין להשוות גם בין עמדותיהם של בעלי התפקיד על התוכנית. זאת ועוד, מחקרי המשך נוספים יוכלו להשוות בין אפקטיביות המודל בקרב משפחות שבחרו ליישם את תוכנית המשפחה ללא עזרת מלווה ובין משפחות שבחרו להיעזר בשירותיו.

סוף דבר

על-אף שלעתים נדמה כי מחקר זה מבקר את התנהלותם של בעלי התפקיד מול המשפחות, ראוי לזכור כי לעתים קרובות, בעלי התפקיד מתמודדים עם מציאות בלתי אפשרית, הדורשת מהם להחזיק על כתפיהם את האחריות הכבדה לסייע בדאגות של משפחות רבות, מבלי לקבל את כלל הכלים והמשאבים הדרושים לכך. המחקר אפשר לי להיחשף לאנשים מלאי רצון לסייע ולהטיב, שכואבים את כאב המשפחות, מנסים לשנות את המציאות ולהשתפר בעצמם באופן תדיר, ומצליחים לא פעם להשפיע לטובה על חיי המשפחות, גם אם רק לרגע קט, וגם אם רק בגילוי

זמינות, הבנה ואמפתיה. תפקידה של ניסוח מדיניות העבודה שלהם הוא לעזור להם למלא את תפקידם ולאפשר להם להיות יצירתיים בתוכו, ואת זה עלינו לזכור.

לא לשוא

מילים : אמילי דיקינסון, תרגום לעברית : לאה נאור

אִם הִבֵּאתִי פֶּעַם נְחֻמָּה לְלֵב

חֲיִי הֵם לֹא לְשׁוֹא.

אִם הִקְלַתִּי קֶצֶת עַל הַכָּאֵב

חֲיִי הֵם לֹא לְשׁוֹא.

אִם טִפַּלְתִּי בְּגוֹזֵל פְּצוּעַ

עַד שֶׁהִתְחַזְקוּ כְּנָפָיו -

חֲיִי הֵם לֹא לְשׁוֹא.

מתוך הספר "אמילי"- מבחר שירים של אמילי דיקינסון

רשימת מקורות

- בנבנישתי, ר. ושמיד, ה. (2010). סקר עמדות הציבור כלפי פגיעה בילדים והדיווח לרשויות. מכון חרוב.
- ברמן, צ. (עורכת). (2018). ילדים בישראל- שנתון סטטיסטי. המועצה הלאומית לשלום הילד, מדינת ישראל.
- גל, ג., קרומר-נבו, מ., מדהלה-בריק, ש. וינאי, ג. (2019). סיוע חומרי לאנשים החיים בעוני : סקירה היסטורית ומגמות נוכחיות. דו"ח מצב המדינה.
http://taubcenter.org.il/wp-content/files_mf/peoplelivinginpovertyheb.pdf
- לוי, א. ומלול, מ. (2019). תפיסת מקבלות שירות את הטיפול הסוציאלי במחלקות לשירותים חברתיים : הבדלים בין טיפול שגרתי לטיפול מודע-עוני. ביטחון סוציאלי, 106, 157-187.
- סדן, א. (1996). העצמה ועבודה קהילתית. חברה ורווחה, ט"ז (2), 143-162.
- סלונים, ו. ולנדר, י. (2004). האם טובת הילד יכולה להתקיים בנפרד מטובת המשפחה? מחשבות והמלצות לשינוי. חברה ורווחה, כ"ד (4), 401-433.
- צבר בן-יהושע, נ. (1995). המחקר האיכותני בהוראה ובלמידה. דיונון.
- צבר בן-יהושע, נ. (2016). אתיקה של מחקר איכותני. מסורות וזרמים במחקר האיכותני : תפיסות, אסטרטגיות וכלים מתקדמים. (עמ' 217-235). מכון מופ"ת.
- קוטנר, ר. וקבילי, ע. (2014). סקירה בין לאומית – תהליכי שיח ושיתוף פעולה בין מגזרי. שיתופים.
- קסן, ל. וקרומר-נבו, מ. (עורכות) (2010). ניתוח נתונים במחקר איכותני. אוניברסיטת בן-גוריון בנגב.
- קרומר-נבו, מ., מאיר, א. וויסברג-נקש, נ. (2019). מבוא - עבודה סוציאלית מודעת-עוני. ביטחון סוציאלי, 106, 9-31.
- רוזנפלד, י. (1993). שותפות - קווים לפיתוח פרקטיקה עם ולמען אוכלוסיות מובסות. חברה ורווחה, י"ג (3), 225-236.
- שמיד, ה. (2006). דין וחשבון הוועדה הציבורית לבדיקת מצבם של ילדים ובני נוער בסיכון ובמצוקה. משרד הרווחה, מדינת ישראל.
<http://www.molsa.gov.il/About/OfficePolicy/Documents/shmidreport2006newweb2.pdf>
- שמר, א. ושמיד, ה. (2006). לקראת הגדרה מחודשת של שותפות קהילתית : גישה תלת-ממדית. חברה ורווחה, כ"ז (3), 327-354.

שמר, א. (2010). *תדריך עצמאות* : תוכנית מערכתית הוליסטית לליווי משפחות עולים במעבר תרבותי. גוינט ישראל.

שמר, א. (2010). *תדריך "תכנית אבות"*, תוכנית חברתית לליווי אבות יוצאי אתיופיה במעבר תרבותי. ירושלים : משרד הרווחה והשירותים החברתיים.

שמר, א. (2016). גישור בין תרבותי : מבט ביקורתי על פיתוח תפקיד רגיש-תרבות. בתוך ב., בשיר, בן-פורת, ג. ויונה, י. (עורכים). *מדיניות ציבורית ורב תרבותיות* (עמ' 227-264). מכון ון ליר.

שמר, א., רואר-סטריואר, ד. ועבוד-חלבי, י. (2019). *דו"ח מחקר הערכה מעצבת- שנה ראשונה לביצוע התוכנית "עולים לדרך"-מודל קד"ם (קבוצת דיון משפחתית)*. האוניברסיטה העברית, חממת נבט.

שמר, א., ביטון, ג., גוטמן, ד., אלקיים, מ. וסרי-לוי, ב. (2020). *סקירת ספרות : מודל קד"ם (קבוצת דיון משפחתית) לרווחת הילד*. האוניברסיטה העברית, חממת נבט.

שקדי, א' (2003). *מילים המנסות לגעת : מחקר איכותני – תיאוריה ויישום*. הוצאת רמות.

Adams, P., & Chandler, S. M. (2004). Responsive Regulation in Child Welfare: Systemic Challenges to Mainstreaming the Family Group Conference. *Journal of Sociology and Social Welfare*, 31(1), 93-115.
<https://scholarworks.wmich.edu/jssw/vol31/iss1/7>

Adams, R. (2008). *Empowerment, participation, and social work*. New York: Palgrave Macmillan.

Arnstein, S. (1969). A ladder of citizen participation. *Journal of the American Institute of Planners*, 35(4), 216-224. <https://doi.org/10.1080/01944366908977225>

Barn R. & Das, C. (2016). Family group conferences and cu cultural competence in social work. *British Journal of Social Work*, 46, 942-959.
<https://doi.org/10.1093/bjsw/bcu105>

Boxall, H., Morgan, A., & Terer, K. (2012). Evaluation of the Family Group Conferencing pilot program. *AIC reports. Research and Public Policy series*, xvi. <https://www.aic.gov.au/publications/rpp/rpp121>

Bray, R., De Laat, M., Godinot, X., Ugarte, A., & Walker, R. (2019). *The Hidden Dimensions of Poverty*. International Movement ATD Fourth World.
<https://www.atd-fourthworld.org/wp-content/uploads/sites/5/2019/05/Dim Pauvr eng FINAL July.pdf>

- Coehorst, S. (2015). *The effect of the role of the coordinator on family control in FGC: an exploratory meta-analysis* (Master's thesis, University of Twente).
- Clarijs, R., Clarijs, R., & Malmberg, T. (Eds.) (2012). *The Quiet Revolution: Aggrandising People Power by Family Group Conferences*. Amsterdam: SWP.
- Dijkstra, S., Creemers, H.E., Asscher, J.J. Dekovic', M. & Stams, G.J. (2016). The effectiveness of family group conferencing in youth care: A meta-analysis. *Child Abuse and Neglect*, 62, 100-110. <https://doi.org/10.1016/j.chiabu.2016.10.017>
- Dijkstre, S., Creemers, H. E., Asscher, J. J., Deković, M., & Stams, G. J. J. (2017). Family group conferencing in Dutch child welfare: Which families are most likely to organize a family group. *Children and Youth Services Review*, 83, pp. 255–263. doi.org/10.1016/j.childyouth.2017.11.007
- Engdau-Vanda, S. (2020). The circular construction of “risk” for children of oppressed groups: Israeli social workers' perspectives on children of Ethiopian origin. *Child & Family Social Work*, 25(3), pp. 602-610. <https://doi.org/10.1111/cfs.12732>
- Frost, N., Abram, F., & Burgess, H. (2014). Family group conferences: Context, process, and ways forward. *Child & Family Social Work*, 19(4), pp. 480–490. <https://doi.org/10.1111/cfs.12047>
- Frost, N., Abram, F., & Burgess, H. (2014). Family group conferences: evidence, outcomes, and future research. *Child & Family Social Work*, 19(4), pp. 501-507. <https://doi.org/10.1111/cfs.12049>
- George Hull Centre for children and families (2011). Family Group Conferencing/ Family group Decision Making Coordinator Manual for Ontario. <https://www.georgehullcentre.on.ca/usercontent/resources/FGC-Manual-Eng.pdf>
- Guba, E. G., & Lincoln, Y. S. (1994). Competing paradigms in qualitative research. In N. K. Denzin & Y. S. Lincoln (Eds.), *Handbook of qualitative research* (pp. 105–117). SAGE.
- Havnen, K. J. S., & Christiansen, Ø. (2014). *Knowledge review on family group conferencing: Experiences and outcomes*. Bergen, Norway: Uni Research.
- Jamshed, S. (2014). Qualitative research method-interviewing and observation. *Journal of basic and clinical pharmacy*, 5(4), 87-88. <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC4194943/>

- Johansen, S. & Malmberg-Heimonen, I. (2014). Understanding the longer-term effects of family group conferences. *European Journal of Social Work*, 17, 556-571. <https://doi.org/10.1080/13691457.2013.818528>
- Knoke, D. (2009). Family Group Conferencing in child welfare. *CECW Information sheet*, (7), 2-17. University of Toronto, Faculty of Social Work. <http://www.cecw-cepb.ca/sites/default/files/publications/en/FGC77E.pdf>
- Malmberg-Heimonen, I. (2011). The effects of family group conferences on social support and mental health for longer-term social assistance recipients in Norway. *British Journal of Social Work*, 41(5), 949-967. <https://doi.org/10.1093/bjsw/bcr001>
- Maluccio, N.M. & Daly, J. (2017). Family Group Conferences as "Good" Child Welfare Practice. In G. Burford & J. Hudson (Eds.). *Family group Conferencing: New Directions in Community-Centered Child and family practice* (pp. 65-71). Routledge.
- Marcynyszyn, L. A., Bear, P. S., Geary, E., Conti, R., Pecora, P. J., Day, P. A., & Wilson, S. T. (2012). Family Group Decision Making (FGDM) with Lakota families in two tribal communities: tools to facilitate FGDM implementation and evaluation. *Child welfare*, 91(3), 113-134.
- Marey-Sarwan, I. & Ulitsa, N. (2020). *Context-Informed Research on Child Risk and Protection: Principles and Challenges*. In D. Roer-Strier, & Y. Nadan (Eds.), *Context-Informed Perspectives of Child Risk and Protection in Israel* (pp. 27-40). NY: Springer's Child Maltreatment Series, Cham. https://doi.org/10.1007/978-3-030-44278-1_3
- Merkel-Holguin, L. (2000). Practice diversions and philosophical departures in the implementation of family group conferencing. In G. Burford & J. Hudson (Eds.), *Family group conferencing: Perspectives on policy, practice, and research*. (pp. 224-231). Hawthorne, NY: Aldine de Gruyter
- Patton, M. Q. (2015). *Qualitative research & evaluation methods: integrating theory and practice*. Sage Publications.
- Rapaport, J., Poirier Baiani, G. & Manthorpe, J. (2019). Social Work in the Canadian Province of New Brunswick: Reflections on Family Group Conferencing. *Practice*, 31(4), 291-302. <https://doi.org/10.1080/09503153.2018.1563588>

- Roer-Strier, D. & Nadan, Y. (Ed.) (2020). *Context-Informed Perspectives of Child Risk and Protection in Israel. Springer's Child Maltreatment Series*.
<https://doi.org/10.1007/978-3-030-44278-1>
- Saleebey, D. (2009). The strengths approach to practice: Beginnings. In D. Saleebey (Ed.). *Strength's perspective in social work practice*, 5, pp. 93-107. Pearson Education.
- Van Beek, F. (2004). *'According to Plan?': Research into the Plans and Follow-Up of Eigen-Kracht Conferences* (Subreport 2). Voorhout, WESP.

נספחים

נספח 1: טופס הסכמה מדעת להשתתפות במחקר

שלום רב,

אנו מודים לך על שהסכמת להשתתף במחקרינו העוסק בהערכת תוכנית "עולים לדרך" הלומדת כיצד נתפס הליך קד"ם (קבוצת דיון משפחתית) ומה הן השלכותיו על הלוקחים בו חלק.

אנו מודים לך על השתתפותך ועל תרומתך.

ברצוננו להדגיש כי תהליך המחקר כולו יתבצע תוך הקפדה על שמירת סודיות, כך שפרטים אישיים יוסוו והראיונות/השאלונים ינותחו באופן שלא יאפשר לזהות אותך.

במידה ותרצה/ה להפסיק את השתתפותך במחקר מכל סיבה שהיא, הנך רשאי/ת לעשות זאת בכל עת. הדבר לא יפגע כלל בהליך השתתפותך בקד"ם ובמענים שאתה זכאי להם. כמו כן שמורה לך הזכות ונתונה לך הרשות שלא לענות על שאלות שלא תרצה/ה לענות עליהן.

במידה ועדיין נותרו לך שאלות או אם ברצונך לקבל הבהרות נוספות לגבי המחקר, הינך מוזמנת/ת לפנות לחוקרים.

כמו כן, במידה ותרצה/הי שבעקבות הראיון תרצה/ה להתייעץ עם גורם מקצועי, ניתן לפנות לד"ר ארנה שמר, לפרופ' דורית רואר-סטריאר או לד"ר יסמין עבוד-חלבי בביה"ס לעבודה סוציאלית, האוניברסיטה העברית ירושלים.

ד"ר ארנה שמר, טלפון 054-4919723, או במייל ornashemer4@gmail.com

פרופ' דורית רואר-סטריאר, טלפון 054-8033569 או במייל dorit.roer-strier@mail.huji.ac.il

ד"ר יסמין עבוד-חלבי, טלפון 054-3117117 או במייל jaboud@campus.haifa.ac.il

בברכה,

ד"ר ארנה שמר, פרופ' דורית רואר-סטריאר וד"ר יסמין עבוד חלבי

חממת המחקר נבט,

בית הספר לעבודה סוציאלית, האוניברסיטה העברית

קראתי את תיאור המחקר לעיל, וכן הוסברו לי פרטי המחקר על ידי המראיינת.

אני מסכימה/ים להשתתף במחקר זה, בתנאים המפורטים לעיל.

תאריך _____

חתימה _____

שם ושם משפחה _____

כתובת דואר אלקטרוני _____

טלפון _____ טלפון נייד _____

במחקר דרך הטלפון –

אני מצהיר כי למרואיין הוקרא טופס ההסכמה והוא אישר בעל פה את הסכמתו להשתתף במחקר

תאריך _____

שם ושם משפחה _____

כתובת דואר אלקטרוני _____

טלפון _____ טלפון נייד _____

חתימת המרואיין _____

נספח 2: שאלון לעובד/ת הסוציאלי/ת (נקודת הזמן השנייה אחרי ההיוועדות - לאחר כחצי שנה)

שם וקוד המראיין.....

קוד משפחה.....

קוד עו"ס.....

מבוא

שלום _____ (שם העו"ס),

אני _____ (שם המראינת) ואני חלק מצוות המחקר הלומד את התהליך שנעשה בתוכנית עולים לדרך במודל קד"ס. אשמח לשמוע כיצד אתה הרגשת בתהליך ומה חשבת לגביו. אני מודה לך על שהסכמת להקדיש זמן ולהתראיין. ראיון זה מהווה חלק מסדרת ראיונות שיש סביב משפחה זו: עם הורה, ילד, תומך ומלווה. כל הפרטים נשמרים בסודיות גמורה ואף שם לא יוזכר בתהליך העבודה על הנתונים. חשוב לי שתעלה נושאים שחשוב לך לדבר עליהם. אין כאן תשובות נכונות או לא נכונות. יש חשיבות רבה למחשבות, לרגשות, לחוויות ולתובנות שלך.

להחתים על טופס הסכמה ולהסביר בעל פה – סודיות, הקלטה, יכולת להפסיק את הראיון וכו'. נתחיל במספר פרטים כלליים ולאחר מכן נעבור לשיחה פתוחה יותר.

- שם מלא של המלווה _____
- תאריך התחלת התהליך: _____
- מועד התחלת הליווי: לפני / אחרי ההיוועדות
- תאריך ההיוועדות: _____
- שם המראיין _____
- תאריך הראיון: _____

ראשית, רצינו לשמוע מה דעתך על התהליך שעברה המשפחה עד היום:

למידה על שלבים ראשונים

1. אשמח לשמוע ממך על ההתחלה של תהליך קד"ס – מה היו הדאגות שליוו אותך לגבי המשפחה בהחלטה להציע להם את תוכנית "עולים לדרך"?
2. בשלב ההכנה להיוועדות – האם היה לך קשר עם המשפחה והמתאם, ואם כן – תארי סביב אלו סוגיות ומה את עשית בשלב זה?
3. איך הייתה עבורך ההיוועדות? מה חשבת על חוויית המשפחה/הילד בהיוועדות?

כעת אנו כחצי שנה לאחר מסיום ההיוועדות ויציאת תוכנית המשפחה לדרך.

- איך לדעתך חווה הילד את יישום התוכנית?
- מי מוביל את התוכנית? כיצד זה נעשה?

- האם **התוכנית** שנקבעה **השתנתה**? אם כן – מה השתנה ומדוע?
 - מהו השימוש שנעשה ב**סל המענים**? מה דעתך על השימוש בו ועל הדרך בו המשפחה חווה את השימוש בו?
 - האם **התומכים** מיישמים את מה שלקחו על עצמם?
 - האם היה שינוי **בקשר בין המשפחה ובין/בין מערכת הרווחה** מתחילת התוכנית? איזה שינוי? מה אפשר אותו?
 - **משאבים וארגונים נוספים מהקהילה** – איזה מהם עומדים לרשות המשפחה לצורך יישום התוכנית? לתפיסתך, האם בעקבות התוכנית חל שינוי בהסתייעות של המשפחה במשאבים אלה?
 - מה **תפקידך**? כיצד מתבצע **הקשר** בינך ובין המשפחה?
 - מה דעתך על האופן בו **מתבצע** שלב היישום עד כה והאם עומד במטרותיו? מדוע? מה ההצלחות שהושגו עד כה ומה האתגרים העולים בשלב זה? האם הופחתו הדאגות? מה/מי עוזר להתמודד עם האתגרים?
 - האם לדעתך התוכנית מתאימה **לתרבות המוצא** של המשפחה? (למשל מבחינת התחשבות בהבנת השפה, הבנת אורח החיים, הבנת סדרי עדיפויות) ? האם יש **נושאים נוספים** (הקשרים) בקשר איתם שחשוב לדעתך לדעת אותם – והאם היה לכך ביטוי בתהליך?
 - מנקודת מבטך כיום, במה **תורמת** התוכנית? מה היית משנה בתהליך עד כה? כיצד חשוב לך שיתנהל בהמשך? מה התובנה הכי משמעותית שלך מהתוכנית עד לשלב זה?
 - מהי דעתך על עבודת **המלווה**? מה תפקידו ביישום התוכנית?
 -
- שאלות המתייחסות למשבר הקורונה :
1. האם קיים ליווי למשפחה סביב המשבר הנוכחי, ואם כן באיזה אופן?, מהו סוג התמיכה שניתנה?
 2. מהם האתגרים העומדים בפניך כעובדת סוציאלית סביב המשבר ובהקשר למשפחה שעליה מתקיים הריאיון?

אנו מודים לך מאוד על הסכמתך להשתתף במחקר זה ועל הזמן שהקדשת לנו!

נספח 3: תדריך ראיון איכותני בשלב יישום תוכנית למלווה המשפחה (כחצי שנה לאחר ההיוועדות)

קוד המשפחה: _____

שם המראיין: _____

שלוש _____ (שם המלווה),

אני _____ (שם המראינת) ואני חלק מצוות המחקר הלומד את התהליך שנעשה בתוכנית עולים לדרך במודל קד"ם. אשמח לשמוע כיצד אתה הרגשת בתהליך ומה חשבת לגביו. אני מודה לך על שהסכמת להקדיש זמן ולהתראיין. ראיון זה מהווה חלק מסדרת ראיונות שיש שביב משפחה זו: עם הורה, ילד, תומך ועובדת סוציאלית. כל הפרטים נשמרים בסודיות גמורה ואף שם לא יוזכר בתהליך העבודה על הנתונים. חשוב לי שתעלה נושאים שחשוב לך לדבר עליהם. אין כאן תשובות נכונות או לא נכונות. יש חשיבות רבה למחשבות, לרגשות, לחוויות ולתובנות שלך.

להחתים על טופס הסכמה ולהסביר בעל פה – סודיות, הקלטה, יכולת להפסיק את הראיון וכו'. נתחיל במספר פרטים כלליים ולאחר מכן נעבור לשיחה פתוחה יותר.

- שם מלא של המלווה _____
- תאריך התחלת התהליך: _____
- מועד התחלת הליווי: לפני / אחרי ההיוועדות
- תאריך ההיוועדות: _____
- שם המראיין _____
- תאריך הראיון: _____

הנחיה למראינת:

במידה והראיון זורם ניתן לאפשר זאת ולהתקדם עם השאלות על פי סדר הנושאים שהמראיין יוצר. חשוב להתייחס לתחומי התוכן. שימי לב לדבר בשפה מותאמת למגדר, לסיטואציה, להקשר ולשפה שהוא/היא מדבר/ת. יש לפשט שאלות שלא ברורות. רצוי לבקש דוגמאות מהמראיין.

שאלות מנחות:

לברר באיזה שלב המלווה החל ללוות את המשפחה. האם היה בשלב ההכנה וההיוועדות או הצטרף לאחר ההיוועדות. בהתאם – להתייחס לשאלות הראשונות.

למידה על שלבים ראשונים

1. אשמח לשמוע ממך על ההתחלה של תהליך קד"ם – בעת היכרותך עם המשפחה - מה היו הדאגות שהשפיעו על ההחלטה להיכנס לתוכנית?

2. איך היה עבורך תהליך **ההכנה להיוועדות**? (הקשר עם המשפחה/הילד, עם המתאם, עם הע"ס, האם היה לך קשר עם התומכים...)
 1. איך הייתה ה**היוועדות** (מה היה תפקידך/תרומתך? האם היית בזמן המשפחה הפרטי, ובשלב הסיום? על מה דובר, כתיבת תוכנית המשפחה) איך לדעתך ההורים והילד/ה חוו את ההיוועדות?
 - שלב היישום** (לבקש דוגמאות לאורך השיחה)
 3. כעת אנו כחצי שנה לאחר שהתחלתם לבצע את תוכנית המשפחה.
תארי/י את יישום תוכנית המשפחה –
* **מי מוביל** את התכנית? כיצד זה נעשה?
* תאר והדגם מה **תפקידך** בשלב זה? ספר על הקשר שלך עם המשפחה? עם הילד/ה? הקשר שלך עם העובדת הסוציאלית?
 - * מה **הקשר** שלך עם השותפים האחרים בביצוע התכנית?
 - * האם **התכנית** שנקבעה **השתנתה**? אם כן – מה השתנה ומדוע?
 - * האם **הדאגות** שנכתבו לפני התכנית השתנו? הופחתו? הסבירו
 4. האם את/ה **מרוצה** מהאופן בו מתבצע שלב היישום עד כה? מדוע? מה ההצלחות שהושגו עד כה ומה האתגרים שמלווים לך? מה/מי מסייע להתמודד עם האתגרים?
 5. איך לדעתך חווה ה**ילד** שלך את יישום התכנית?
 6. האם **התומכים** מיישמים את מה שלקחו על עצמם?
 7. מהי דעתך על תפקוד **ההורים** ביישום תוכנית המשפחה?
 8. מהו השימוש שנעשה **בסל המענים**? כיצד את/ה חווה את השימוש בו?
 9. מה מאפיין את הקשר בין המשפחה והעובדת הסוציאלית בשלב זה של היישום? האם לדעתך היה שינוי **בקשר עם הרווחה** מתחילת התכנית? איזה שינוי?
 10. **משאבים וארגונים נוספים מהקהילה** – איזה מהם עומדים לרשות המשפחה לצורך יישום התוכנית? לתפיסתך, האם בעקבות התכנית חל שינוי בשימוש שלהם במשאבים אלה?
 11. האם לדעתך התכנית מתאימה **לתרבות המוצא** של המשפחה? (למשל מבחינת התחשבות בהבנת השפה, הבנת אורח החיים, הבנת סדרי עדיפויות) ? האם יש **נושאים נוספים** (הקשרים) בקשר עימם שחשוב לדעתך לדעת אותם – והאם יש לך ביטוי בתהליך?
 12. לסיכום, מנקודת מבטך כיום, במה **תורמת** התוכנית למשפחה? ומה **המשמעות של תפקידך** למשפחה? מה היית משנה בתהליך עד כה? כיצד חשוב לך שיתנהל בהמשך? מה התובנה הכי משמעותית שלך מהתכנית עד לשלב זה?
- שאלות המתייחסות למשבר הקורונה :
3. כיצד המשפחה מתמודדת עם משבר הקורונה?
 4. מהם האתגרים העומדים בפניך, ביחס למשפחה בשל המשבר והשהייה הממושכת בעקבותיו.
 5. ספרי לי מנקודת מבטך כיצד המשבר משפיע על הילדים, ההורים?
 6. האם תפקידך בתקופה זו נושא אופי נוסף? האם נדרשה התערבות ייחודית בתקופה זו? האם המשפחה יצרה קשר ויזמה בקשה לסיוע?

אני מודה לך על כל מה שסיפרת לי ושיתפת אותי.

11.03.2020

ועדת האתיקה של בית הספר

לכל המעוניין,
ברצוננו להביא לידיעתכם כי ועדת האתיקה של בית הספר לעבודה סוציאלית ולרווחה חברתית
ע"ש פאול ברוואלד באוניברסיטה העברית אישרה את הצעת המחקר אשר פרטיה יצוינו להלן
בתאריך 11 במרץ, 2020 :

שם ההצעה: עולים לדרך – מענה רגיש תרבות למשפחות בהן ילדים במצבי סיכון (נושא המחקר :
עיצוב והערכת הפיילוט של תהליך קד"ם (קבוצת דיון משפחתית) – שלב שני.

חוקרות: ד"ר ארנה שמר, פרופ' דורית רואר-סטריאר, ד"ר יסמין עבוד-חלבי – חממת נבט

מימון: זכיה במכרז של משרד של משרד העבודה, הרווחה והשירותים החברתיים,
בניהול אשלים – גוינט ישראל.

תוקף האישור: 18 חודש

המחקר יתבצע במסגרת עבודת החוקרות הנערכת במסגרת בית הספר לעבודה סוציאלית
ולרווחה חברתית, האוניברסיטה העברית בירושלים

בכבוד רב,

ד"ר דפנה טנר ועדת
האתיקה, תש"ף

נספח 5: טבלה דמוגרפית

שם המרואיינת/ת (בדוי)	מספר ראיונות בהם השתתף/ה	מגדר	תפקיד	המשפחה המלווה (בדוי)
1 משה	1	זכר	עו"ס	דביר
2 רות	1	נקבה	מלווה	דביר
3 נדיה	1	נקבה	מלווה	סוארס
4 שמוליק	3	זכר	מלווה	בן-דויד + בוחבוט + פרנקו
5 דניאל	1	נקבה	עו"ס	סוארס
6 שמחה	3	נקבה	עו"ס	בן-דויד + בוחבוט + פרנקו
7 שולי	1	נקבה	עו"ס	בן-חיים
8 מרים	3	נקבה	מלווה	ישראל + בטיט + מרציאנו
9 אסנת	1	נקבה	עו"ס	בטיט
10 ורד	1	נקבה	עו"ס	ישראל
12 תמר	1	נקבה	עו"ס	מרציאנו
13 מאיר	1	זכר	מלווה	בן-חיים

Abstract

The “Olim Laderach (Getting on Track) – FGC (Family Group Conference)” program is a pilot program, currently in its third year, focusing on families of at-risk children. The program is run by Israel’s Ministry of Labor, Social Affairs and Social Services, in collaboration with the JDC Ashalim and with the Ministry of Absorption. It is operated by the Mosaica Association. Based on the principles of Family Group Conferencing (FGC) for child welfare – the program proposes an alternative to traditional child welfare decision-making processes by empowering all participating family including children; strengthening the family’s self-determination; ensuring that responsibility for the family is held by the extended family and its community – all while utilizing cooperative and positive language. The model has four key stages: (1) The family is referred to the program; (2) The family is prepared for the family conference by a coordinator (an impartial facilitator who is external to the welfare system), who meets separately with the family members, extended family, and with the closest and significant people from the community; (3) A group conference takes place including the child, the family, members of the support network, and relevant professionals from within the community, in order to devise a ‘family plan’ that will address the issues of concern; (4) The implementation phase of the family plan, in which the family is responsible for the implementation of the plan with the assistance of supporters from their family and community. Unlike other countries in which the FGC model is utilized, in Israel, families are provided with some financial assistance and are offered the option of accompaniment by a para-professional family companion who can assist them in implementing the family plan and in communicating with professionals where necessary.

This study focuses on documenting the experiences of the service providers-social workers and family companions that involved in the program, over the first six months of the implementation phase of family plans. The research is part of a broader longitudinal study that seeks to examine the FGC model’s ability to promote protection for children and autonomous decision-making processes by the family, for the family. The research questions are: (1) How does the implementation of the program affect the service providers’ level of concern for the child at the center of the family plan? (2) What are the benefits, challenges, and dilemmas that arise from the implementation phase of the program? (3) What are the experiences of the service providers during the implementation phase of the program?

The study utilized a holistic and context-informed qualitative research methods. The findings are based on data from eighteen semi-structured in-depth interviews of nine social workers and nine family companions, who took part in the implementation of family plans for nine different families. The interviews took place during the time that

Israel was contending with the Covid-19 pandemic and thus were conducted online. They were recorded, coded, and thematically analyzed.

The main findings that emerge from analysis of the data relate to the key perceptions and experiences of the service providers regarding dilemmas, challenges, and benefits of the program at the implementation stage. Regarding their concern for the children, the service providers felt that there is some degree of disparity between the purpose of the program to provide direct assistance to ensure protection of the child, and the need of a significant number of the families for more basic material assistance to ensure their daily survival. The findings did indicate that the program had positive outcomes, in that the concerns of most families were alleviated. In addition, the participants reported that the program marked a positive turning point in most of the relationships between families and the welfare agencies: Mutual trust and cooperation between the parties grew stronger. Nevertheless, the discussion raises the question of the extent to which the main findings that emerge from analysis of the data relate to the key perceptions and experiences of the service providers regarding dilemmas, challenges, and benefits of the program at the implementation stage. Participants indicated that they are ambivalent regarding the contribution and need to control the financial assistance package provided to the families.

The study also reveals different experiences of contact between the families and individuals in their network of support, allowing classification of support styles. The most common support style is the absent support where the service providers were called to take on tasks not fulfilled by the support network. In addition, the study addressed the family companions' qualities and personal skills that help them to perform the role, as well as the importance of the relationship between companion and family, which is usually characterized by closeness, openness, and trust. The discussion raised questions about the extent to which the family companion role promotes or impairs achievement of the goals of the program to increase the autonomy of family members and to strengthen the relationships between them and welfare and community actors.

The recommendations that emerge from this study for practice are: (1) Treatment of the family as a holistic unit in which the individuals influence each other; (2) Training relevant professionals and service providers in a context and poverty-informed perspective; (3) Ensuring the flexibility of the financial assistance package; (4) Reducing the bureaucratic processes required to utilize the financial assistance package; (5) Further consideration of the admission criteria in reference to the network of support available to the family; (6) Training program coordinators to define expectations with each of the supporters; (7) Defining the role of the family companion and exploring its limitations; (8) Re-examining the possibility of the family companion meeting with the family at an earlier stage in the process, as well as the possibility of them being present at the group conference.

The Hebrew University

The Paul Baerwald School of Social Work and Social Welfare

**Perceptions of service providers in Israel on the
implementation of Family Group Conference
(FGC)**

Hodaya Benitah

THESIS SUBMITTED IN PARTIAL FULFILLMENT OF THE
REQUIREMENTS FOR THE MASTER'S DEGREE

Presented to:

Dr. Orna Shemer

Prof. Dorit Roer-Strier

April 2021